

DF

277

.R3

NUNC COGNOSCO EX PARTE

THOMAS J. BATA LIBRARY
TRENT UNIVERSITY

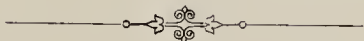
Athens politiske udvikling

i tiden fra Kleisthenes til Aristeides's
reform

Af

A. Ræder

(Christiania Videnskabs-Selskabs Forhandlinger for 1893. No. 2)

Christiania

I commission hos Jacob Dybwad

A. W. Brøggers bogtrykkeri

1893

DF 277. R3

Athens politiske udvikling i tiden fra Kleisthenes til Aristeides's reform.

Af

A. Ræder.

(Fremlagt i fællesmøde den 9 dec. 1892).

1ste kapitel.

Oversigt over udviklingen indtil Kleisthenes.

Det attiske samfund hvilede, ligesom alle hellenske og italiske, oprindelig paa slegtsprincipet. Hver *slegt* dannede en enhed for sig. Ledelsen laa hos slegtens overhoved, der patriarkalsk styrede det lille samfunds forhold, baade indad og udad. Under ham stod *slegtens frie*, i familier delte *medlemmer*. Jorden, som var slegtens fælleseie, dyrkedes foruden af de frie mænd ogsaa af de under dem staaende *klienter* eller „hørige“ (paa græsk *pelatai*, ogsaa *theter*); disse var personlig frie, men som livegne knyttede til slegten og dens jord. Politisk var klienten fuldstændig uberettiget; men han havde andel i slegtens kultus. Nederst stod de rene *slaver*, hvis antal i den ældste tid neppe har været synderlig stort; slavestanden rekruteredes væsentlig af krigsfanger.

To eller flere naboslegter sluttede sig saa sammen, som regel vel for lettere at kunne forsvare sig mod ydre fiender. Herved opstod, hvad grækerne kaldte *en kōmē* (latinsk *pagus*).

Disse komer eller landsbykommuner er nærmest at opfatte som smaa føderative stater, idet hver slegt vistnok vedblev at styre sig selv. Blot udad dannede de en enhed, ofte med et fælles, ommuret tilflugtssted, hvor man kunde ty hen i tilfælde af krigsfare, ligesom en fælles kultus betegnede denne nye enhed, uden at slegternes kultus i nogen henseende berørtes deraf. Naar flere saadanne komer atter blev enige om at slutte sig sammen til et fælles hele, opstod en *by* (polis, urbs,) med fælles regjeringsmyndighed og raad; ogsaa denne nye enheds medlemmer omsluttedes af en fælles kultus. I en række saadanne landsbykommuner og mindre byer maa vi tænke os Attika delt i tiden forud for landets samling til en stat.¹

Attikas befolkning har oprindelig været nogenlunde ensartet „*pelasgisk*“; det vil sige, den tilhørte den indoeuropæiske folkegruppe, der før hellenerne beboede de fleste lande rundt Archipelagos. I dette forhold indtraadte der imidlertid efterhaanden væsentlige forandringer. Naar athenienserne senere roste sig af at være *autochthoner* i modsætning til de omliggende landes beboere, saa kan dette være rigtigt nok. Nogen fuldstændig erobring af en fremmed, indvandrende befolkning, der førte til de gamle indbyggeres undertrykkelse, har her ikke fundet sted, saaledes som f. eks. i Boiotien og paa Peloponnes; i sammenligning hermed var Attikas indbyggere ganske vist *autochthoner*. Men dette forhindrer dog ikke, at sagnet har bevaret erindringen om ældre *indvandring*, om ikke af hele folk, saa ialfald af enkelte eller flere slegter, der gik op i den gamle befolkning, men dog samtidig udøvede en større eller mindre indvirkning paa dennes hele udvikling og karakter. Et minde herom har vi saaledes hos Herodot², hvor han taler om athenernes forskellige benævnelser op igjennem tiderne. Der foregik nemlig en stadig indvandring udenfra; især skede dette paa kysterne. Phoniker kom og bosatte sig paa enkelte steder; fra nabolandene som

¹ Cnf. G. Gilbert, Die alt-attische Komenverfassung. Jahrb. f. klas. Philol. Supplb. 7 p. 193 og fl.

² VIII, 44.

Boiotien, Salamis og de nordlige dele af Peloponnes og kanske ogsaa fra Pylos kom enkelte slegter vandrende med sine undergivne og optoges paa samme maade blandt de gamle beboere, som tilfældet var med Claudierne i Roms patricierstat.

Det vigtigste element blandt disse indvandrere var *jonerne*, om hvis skridtvisse udbredelse over Attika sagnet har bevaret tydelige minder. Xuthos, Jon, Aigeus og Theseus er jonernes repræsentanter; Poseidon og Apollon er deres hovedguder. Det synes, som de først (fra Thessalien?) er kommen til sletten ved Marathon, hvor de stiftede den derværende Tetrapolis; dette er den ældste joniske periode i Attika, *Xuthosperioden*. Fra Tetrapolis vandrede saa joniske skarer til Athen og dannede der et eget samfund paa Agrai-høiderne¹ i øst med Delfinion og Palladion som kultstæder; dette er *Jonsperioden*. Denne krigerske stamme staar dog ikke i et rent fiendtligt forhold til de gamle beboere, der i sagnet repræsenteres af Kekrops og de „jordfødte“ Erechtidier med Athene og de chthoniske guddomme som skydsguder. Xuthos ægter ifølge sagnet Erechteus's datter Kreusa og hjælper ham i kampen mod euboierne. Ligeledes kommer Jon Erechteus tilhjælp mod Eumolpiderne i Eleusis og bliver deres „polemarch“² eller „stratarch“³. Uden endnu at vinde den øverste ledelse gaar jonerne fra nu af over til at blive den drivende kraft og bestemmende faktor i Attikas udvikling. Hermed stemmer, hvad Aristoteles skriver⁴: „Den første grundlæggende ordning (af den attiske stat) i gammel tid udgik fra Jon og dem, der slog sig ned⁵ sammen med ham.

¹ Cnf. C. Wachsmuth, Stadt Athen im Alterthum. I. Leipzig 1874. p. 392 og fl. Den samme i Hermes 25 (1890) p. 141. E. Curtius, Die Stadtgesch. v. Athen. Berlin 1891. p. 38 og fl.

² Aristoteles Polit. Ath. p. 5 (c. 3). Jeg citerer altid efter pagina i Kenyons første udgave, med den almindelige kapitelinddeling i parentes.

³ Herodot VIII. 44.

⁴ Polit. Ath. p. 104, 12 (c. 41).

⁵ Jeg læser her med Blass og Kaibel-Wilamowitz *συννοικιοῦντων*, ikke med Kenyon *συννοικιόωντων*. Cnf. Herakleides's epitome 1 i Kaibel-Wilamowitz's udgave p. 85, Müller, Fragmenta Hist. Gr. II. 208, samt Harpokration s. v. *Ἀπόλλων πατριῶς*.

Thi dengang blev athenerne først delt i de fire phyler, og de fire phylobasileis blev indsat.“ Den „joniske“ inddeling i fire phyler eller stammer blev altsaa efter Aristoteles's høist sandsynlige opfatning nu udbredt over Attika, naturligvis ikke straks over det hele land, men blot saalangt jonernes magt rak, idet den efterhaanden sammen med denne spredte sig videre og videre¹. Samtidig med phyleinddelingen gaar inddelingen i *phratrier*. Disse var religiøs-politiske samfund, der ligesom de romerske curier maa tænkes at have omfattet flere oprindelig ved siden af hverandre boende slegter. Phratrieinddelingen, der ligesom phyleinddelingen først under Theseus kom til at omspænde hele Attika, hvilede saaledes fra begyndelsen af paa en slags lokalt princip, idet den omfattede alle til vedkommende slegter hørende frie medlemmer og indirekte disses klienter, hvilke alle til en begyndelse maa tænkes boende sammen. Paa denne tid var det ogsaa, at alle slegter fik en fælles guddom i Apollon patroos, som fra nu af blev alle slegters specielle skydsgud. Herom har Aristoteles fortalt i den nu desværre manglende begyndelse af sit skrift om den atheniensiske stat; dette kan sluttes af Harpokration, der under glossen Apollon patroos anfører: „Athenerne ærer den fælles Apollon patroos fra Jon af; thi da denne havde bosat sig i Attika, blev, saaledes som Aristoteles fortæller, athenerne kaldt joner, og Apollon patroos blev paakaldt af dem“.

Der opstod imidlertid snart kamp mellem de gamle beboere, repræsenteret af Erechtidernes paa borgen, og jonerne. Kampen endte med, at jonerne seirede og derpaa, muligens forstærkede ved nye indvandring fra Peloponnes, under *Theseus* gennemførte hele *Attikas samling til én stat (Theseusperioden)*. Først maa man tænke sig de paa den senere bys grund liggende sær-samfund forenede, derpaa strækker samlingen sig ud over hele Attika. De fremmede, asiatiske elementer blev uddrevne (*Theseus's* kamp med amazonerne og den marathonske tyr), medens de

¹ At phyleinddelingen ifølge den attiske tradition ikke oprindelig er attisk, men indført med jonerne, paaviser G. Gilbert. Jahrb. f. klass. Philol. Supplb. 7 p. 237 og fl. P. O. Schjøtt, Athen før Solon. Kristiania 1880. p. 42.

øvrigte efter en haard kamp (kampen med „Pallantiderne“) optoges som ligeberettigede dele af det nye samfund. Komerne og de tidligere smaabyer mistede sin selvstændighed og sank ned til at blive demer uden politisk betydning. De enkelte smaasamfunds regjeringer opløstes¹, og der oprettedes en for alle fælles regjering i Athen, hvis prytaneion blev den nye stats sakrale midtpunkt.

Og ikke nok hermed. Hidtil havde *eupatriderne* eller slegternes fuldbyrdige medlemmer boet rundt om i landet, hver i sin flekke, noget der ogsaa fremgaar deraf, at saa mange af de senere til disse svarende demer bar slegters navne. Nu fik Theseus d. v. s. de joniske herskere største delen af eupatriderne til at flytte til Athen. Her bosatte de sig især i den søndenfor Akropolis liggende del af byen, Kydathenaion, samt i Melite i sydvest. Samtidig kom ogsaa endel af de oprindelige klienter og vel ogsaa enkelte tilvandrende fremmede til Athen, hvor de for det meste tog bolig i nordvest og der dannede forstaden Kerameikos med omliggende, mest af haandværkere beboede smaaeflekke. Dette er, sammen med tidligere her boende, til klientstanden hørende elementer, de saakaldte *demiurger*. Udover landet vedblev selvfølgelig endel af eupatriderne at bo ligesom mængden af klienterne, hvis beskæftigelse det var at dyrke slegternes marker; disse sidste kaldtes *agroiker*.

Ved kongens side kom der til at staa et *raad*, der var sammensat af slegternes overhoveder. Dette maa vel være meningen af Aristoteles's² ord, at kongemagten paa Theseus's tid forandredes lidt fra sin rene form³. Dette adelsraad, enten det

¹ Thukyd. II, c. 15.

² Polit. Ath. p. 105, 3 (c. 41).

³ Naar Plutarch Thes. c. 25 skriver om Theseus *πρῶτος ἀπέκλινε πρὸς τὸν ὄχλον, ὡς Ἀριστοτέλης φησί*, saa foreligger der her kun en misforstaaelse fra Plutarchs side. Aristoteles har vistnok talt om *δῆμος* ikke *ὄχλος*; men dengang var *δῆμος* = *populus* = eupatriderne, medens ordet senere bliver ensbetydende med plebs eller theterne. Aristoteles's udtryk i Polit. Ath. 105, 3 (c. 41): *μικρὸν παρεγκλίνονσα τῆς βασιλικῆς* er tydeligt nok. Vægten ligger her paa, at kongemagten mistede noget af sin magtfuldkommenhed; de eneste, som paa de tider kunde arve noget af denne, var eupatriderne, der dengang alene var politisk berettigede borgere.

nu var raadet paa Areiopagos eller dettes forgjænger, vandt imidlertid efterhaanden mere og mere magt paa kongens bekostning; raadet fik snart den egentlige ledelse, og „kongerne“ valgtes af raadet og inden dets midte. Hermed gik staten over fra at være et kongedømme til at blive en *oligarchisk republik*. Det gamle kongeembede splittede sig først i tre selvstændige poster, de senere tre første archonter; af disse skal efter Aristoteles's opfatning *polemarchstillingen* først have udsondret sig¹, dernæst *archontstillingen*². 'Kongenavnets indehaver' vedblev at være sakralvæsnets chef, men sank i værdighed ned til at blive nummer to. Archonten blev den første i rang, vel snarest fordi han i virkeligheden havde mindst at sige. Polemarchen var den tredie; han forestod krigsvæsnet. Da archontembederne senere var blevne etaarige, traadte de seks *thesmotheter* til; deres funktion var at være dommere. Nu omordnedes vel ogsaa raadet, saaledes at det kom til at bestaa af de hvert aar afgangne archonter³. Under navn af *raadet paa Areiopagos* fungerede det ikke blot som øverste domstol i mord- og drabssager, men havde ogsaa andel i administrationen, ligesom det vaagede over, at den bestaaende regjeringsform overholdtes. Archonterne udtoges af raadet⁴ blandt de fornemste og rigeste ætter⁵.

Aktiv borgerret havde kun de vaabenføre slegtsmedlemmer inden de fire phyler⁶; klienterne eller theterne vedblev at staa uden politiske rettigheder. Regjeringsformen var saaledes et rent adelsregimente eller et oligarchi, som Aristoteles udtrykker sig⁷. I Pol. Ath.⁸ giver Aristoteles følgende skildring af klienternes vilkaar i denne periode: „I den følgende tid hændte det, at de fornemme og den store mængde kom i strid, hvilket varede meget længe. Thi forfatningen var dengang baade i alt andet

¹ Polit. Ath. p. 5, 3 (c. 3).

² Polit. Ath. p. 6, 1 (c. 3).

³ Aristot. Pol. Ath. p. 9, 5 (c. 3).

⁴ Aristot. Pol. Ath. p. 22, 8 (c. 8).

⁵ Aristot. Pol. Ath. p. 9, 4 (c. 3): *δριστίτηδην καὶ πλουτίτηδην*.

⁶ Aristot. Polit. 1297 b. 16.

⁷ Aristot. Polit. 1273 b. 36 og Pol. Ath. p. 2, 6 (c. 2).

⁸ P. 2, 4 (c. 2).

oligarchisk¹, og de fattige maatte trælde for de rige, baade de selv og deres børn og kvinder, og de kaldtes pelater og hektemoroi („sjettedelsforpagtere“); thi for en saadan afgift bearbejdede de de riges marker; hele jorden var nemlig fordelt paa faa hænder. Men kunde de ikke betale sin afgift, saa blev de ført bort som ufrie, baade de selv og deres børn; thi de var dem, som de stod i gjældsforhold til, forpligtede med sine personer helt indtil Solon; denne var den første, der tog sig af almuen. Saaledes var det det mest trykkende og det bitreste for dem, der jo tilhørte staten, ikke at have andel i jorden². Ganske vist havde de ogsaa ellers grund til at være misfornøiede; thi de havde saa at sige ikke andel i noget³.

Aristoteles tænker sig saaledes klienterne som *forpagtere* af smaalodder af herrernes marker; selveiere er de ikke, da kun slegternes medlemmer har ret til at eie jord³; retten hertil vedblev jo altid i Athen at være indskrænket til det virkelige borgerskab. Deres vilkaar var dog ikke ens over hele Attika. Værst var de vistnok stillet paa det frugtbare agerland, *pedion*, eller sletten rundt Athen; thi her laa de større eiendomme tæt ved siden af hverandre, og her var herrerne nær, enten de boede i byen eller, hvis eiendommen laa nær Athen, paa denne. Her holdt derfor den gamle ufrihed og mindet derom sig bedst; her bevaredes længst den personlige tjenerstilling; her var det neppe tale om fordringer eller opposition fra mængdens side. Sletten var da ogsaa langt ned igjennem historien det attiske aristokratis bedste støtte. Anderledes var det oppe i det indre

¹ Jeg læser med Kaibel-Wilamowitz (Blass) *ἴν γὰρ τότε ἡ πολιτεία τοῖς τε ἄλλοις ὀλιγαρχικῇ πᾶσι καὶ*.

² Jeg læser her med Blass *τῶν κατὰ τὴν πολιτείαν τῶν ἀρχῶν μὴ μετέχειν*. Kenyon har *ἀρχῶν*, embederne; men det lige forud gaaende *οὖν* stiller dette som et resultat af det foregaaende, og der har ikke været tale om embeder og lignende, men vel om, at jorden var paa de riges hænder.

³ Angaaende en nærmere udvikling og begrundelse heraf se A. Ræder, Aristoteles's skrift om Athens statsforfatning. Kristiania videnskabs-selskabs forhandlinger 1892 nr. 6, p. 21 og fl. En lignende opfatning af disse forhold er siden udtalt af G. Cox i Academy for 1892 nr. 1047, p. 113.

land, blandt *Diakrias* eller *Mesogaia*¹ fjelde. Her hvor jord-dækket er tyndt, var og er fædrift den vigtigste næringsvei. Klienterne levede der paa de spredt liggende gaarde som hyrder, langt borte fra herrernes opsyn. Det blev da ogsaa, da klientmassen eller theterne havde faaet borgerret, den fattige, men mere selvstændige Diakrier, der kom til at danne demokratiets første kjerne. I *Paralia*, d. v. s. langs stranden, var mængdens vilkaar bedst; her var den ikke som i det øvrige Attika, naar selve byen undtages, udelukkende henvist til herrernes naade for at kunne vinde livsophold; her gav havet anledning til næring gennem fiskeri og skibsfart. Ganske vist, Attikas handel og skibsfart var endnu kun ringe, men dog stor nok til at skabe en forholdsvis driftig og selvhjulpen mellemklasse langs havets bred, især i Phaleron og Peiraieus. At dette har været tilfældet synes ogsaa at fremgaa af den sandsynligvis omtrent aar 700 indførte *naukrarieordning*. Kysten deltes i 48 naukrarier eller skibreder, der i tilfælde af krig havde at stille hver et skib og 2 ryttere. Naukrarierne maa tænkes som en lokal inddeling af landet, der omfattede alle inden hver enkelt grænse boende medlemmer af staten, baade de eupatridiske fuldborgere og de nævnte befolkningslag, der havde udviklet sig af klientelet. Ordningen blev selvfølgelig først og fremst truffen for at skaffe landet et søværn; men man har ganske vist ogsaa tilsigtet derigennem at gjøre sig nytte af den sig udviklende kystbefolkning til landets forsvar. Thi da denne ikke havde aktiv borgerret, gjorde den ingen krigstjeneste hverken som ryttere eller hopliter; nu fandt man anvendelse for dem foruden som letbevæbnede ogsaa som rormandskab og besætning paa flaaden.

Efterhaanden, som tiden skred frem, og mindet om den gamle ufrihed begyndte at svinde, følte mængden mere og mere det haarde og utilfredsstillende ved sin stilling. Man begyndte at klage, og dette sker ikke altid, naar livsvilkaarene virkelig er

¹ Aristot. Pol. Ath. p. 55,5 (c. 21) sammenlignet med p. 36,5 (c. 13) viser, at de tidligere omstridte navne Diakria og Mesogaia er to benævnelser paa samme landskab.

haardest og nøden størst; men det sker, naar man har faaet øinene op for det haarde og uretfærdige ved ens stilling. Samtidig ser det imidlertid ud til, at der omkring midten af det 7de aarhundrede er indtraadt en delvis forværring, ialfald i forpagternes vilkaar. Den da netop aabnede nøiere forbindelse med Ægypten ligesom kolonisationens udbredelse i Sortehavslandene havde tilfølgende en indførsel til Hellas af billigt korn. Attikas jorddyrkere kom herigjennem i mangt og meget i en lignende stilling som den, Vesteuropas jordbrugere er kommen i fra midten af dette aarhundrede gennem den da aabnede konkurrence med det amerikanske og indiske korn. Nøden blev stor, før man fik lagt sin bedrift mere om paa dyrkning af frugter, vin, olie og grøntsager. Trykket maatte især føles af forpagterne, hvis stilling allerede før var vanskelig, og som manglede den nødvendige kapital til en saadan forandring i driften. Mange kunde ikke længere betale sine afgifter; de tabte herigjennem den faktiske frihed, de havde siddet inde med som forpagtere, saalænge de kunde klare sine forpligtelser. Nu faldt de dels tilbage i den gamle ufrihed og kom dels gennem sine restanser ind under de haarde gjældslove, det vil sige, de blev solgt som slaver.

Herved steg naturligvis misnøien, og folket følte, da adlen gjorde en saa streng anvendelse af sin eiendomsret til jorden, altfor godt følgerne af, at det ganske manglede politisk magt og rettigheder. Love fandtes ikke; alt gik efter gamle, uskrevne vedtægter, og eupatriderne var alene rettens fortolkere og haandhævere.

Af denne stemning hos folket benyttede en ung, ærgjerrig adelsmand, *Kylon*, sig til at gjøre et forsøg paa at opkaste sig til tyran (omtr. aar 632¹). Forsøget mislykkedes, men gav dog stødet til, at man imødekom almuens fordringer, forsaavidt som

¹ Angaaende tiden se mit allerede citerede foredrag p. 19—20. Ogsaa J. H. Wright, *The date of Cylon. A Study in early Athenian history.* Reprinted from *Havard Studies in Classical Philology*. Vol. III 1892 sætter Kylon's optræden til tiden før Drakon.

man overdrog *Drakon* at skrive love og nærmere fastslaa forfatningen. *Drakon* rokkede imidlertid ikke ved forfatningens grundvold; det er muligt, at han inden eupatridernes eller adlens rækker øgede de mindre bemidledes indflydelse paa de rigeste og fornemste medlemmers bekostning; men i folkets, d. v. s. de gamle klienter eller theters stilling foretog han ingen forandring; de vedblev at staa uden politiske rettigheder, uden aktiv borgerret lige indtil *Solon*¹. „Men *Solon* var den første, der tog sig af almuen“², siger *Aristoteles* udtrykkelig.

Almuens stilling forblev altsaa uforandret. Misnøien blev nu saa sterk, at adlen tilsidst for at undgaa et nyt forsøg i retning af tyranni gav efter for nødvendigheden og gik med paa, at *Solon* skulde blive archont og voldgiftsmand („*διαλλάττης*“³). Dette skede i aaret 594⁴. Solons værk falder i to afsnit, hans *økonomisk-sociale reform*, den saakaldte „*seisachteia*“ eller byrdernes afkastning, samt hans *politisk-statsordnende lovgivning*.

Angaaende Solons virksomhed paa det *økonomisk-sociale* omraade finder vi flere nye oplysninger i *Aristoteles's Politeia Athenaion*. For det første eftergav han al gjæld⁵, ikke blot nedsatte den, som hidtil almindelig antaget. Dernæst forandrede han gjældslovene, saa ingen længere kunde miste sin personlige frihed for gjælds skyld⁶. Herhen horer ogsaa hans agrariske lovgivning. Vi har allerede seet, at før *Solon* var jorden kun i de adlige slegters eie. *Solon* roser sig i sine digte⁷ af, at han fjernede de gamle hellige grænsestenene (*ὄροι*⁸), som stod der for at minde om herrernes eiendomsret, og af at han gav jorden fri. Mængden fik altsaa nu retten til selv at erhverve sig jord

¹ Mit foredrag p. 12 og fl.

² Pol. Ath. p. 3,7 (c. 2).

³ Arist. Pol. Ath. 13,13 (c. 5).

⁴ *Aristoteles's* fremstilling viser, at hele Solons virksomhed som lovgiver efter hans opfatning faldt i det aar, han var archont.

⁵ Aristot. Pol. Ath. p. 15,15 (c. 6).

⁶ Aristot. Pol. Ath. p. 15,13 (c. 6) og 26 fl. (c. 9).

⁷ Aristot. Pol. Ath. p. 31,4 (c. 12) Plut. Solon c. 15.

⁸ Cnf. mit foredrag p. 24.

til eie og paa denne maade komme sig ud af det prekære forhold til adlen¹.

Hvad Solons *forfatningsarbeide* angaar, saa ligger tyngdepunktet deri, at han optog almuen, d. v. s. de gamle klienter som politisk berettigede medlemmer af samfundet. Ganske vist blev mængdens politiske rettigheder til en begyndelse noksaa indskrænkede, ialfald praktisk talt. Rettighederne var nemlig afmaalt efter, hvilken klasse vedkommende hørte til, og da klasseinddelingen igjen afhang af, hvor stor afkastning enhvers jord gav, saa kom saa godt som alle theter foreløbig kun i theterklassen eller 4de klasse; thi det varede naturligvis en god tid, inden almuen saa sig istand til at erhverve sig jord nok til at kunne komme op i en af de høiere klasser. Fjerde classes medlemmer havde blot ret til at møde op og stemme i folkeforsamlingen samt deltage i folkedomstolene, hvis betydning imidlertid ingenlunde var ringe, da Solon tillod appel til disse fra embedsmændenes dom². Dette var jo noget; „thi naar folket bliver herre over den retslige afgjørelse, saa bliver det herre over statsstyrelsen“, som Aristoteles¹ udtrykker sig. Den hele administration og adgangen til raad og embeder var dog forbeholdt de tre øverste klasser, det vil foreløbig sige de adlige. Men det stod enhver frit at arbeide sig op i disse klasser, hvis han kunde; forsaavidt kan Aristoteles³ med rette sige: „Fra Solons forfatning tager demokratiet sin begyndelse“. Fødselsaristokratiets magt som saadant var theoretisk brudt; men praktisk talt fik det største parten af sin gamle magt igjen i egenskab af jordeiere. Det var dog ikke blot som hørende til de politisk bedst berettigede klasser, at aristokratiet beholdt magten og ledelsen; dette var endmere en følge af, at Solon ikke friede

¹ Aristoteles Politik. 1266 b. 17 nævner en lov af Solon, hvorved der skal være truffet bestemmelser om et vist maksimum af jord, som kunde forenes paa en haand. Dette kan vel ikke forklares anderledes, end at Solon, da han gav retten til at sælge jord fri, var ræd for, at denne herigjennem kunde samles paa faa hænder; for at hindre dette fastsatte han nu et vist maksimum.

² Aristot. Pol. Ath. p. 26,3 (c. 9).

³ Pol. Ath. p. 26,4 (c. 9).

⁴ Pol. Ath. p. 105,7 (c. 41).

mængden ud af det afhængighedsforhold, hvori den stod til de gamle slegter. Solon ordnede nemlig ikke noget kommunalt selvstyre for Attikas smaastæder eller flekker (demer), noget der var et omtrent nødvendigt underlag for et livskraftigt demokrati. De gamle inddelinger i slegter, phratrier og phyler samt naukrarier beholdtes uforandret, og inden alle disse — naukrarierne kanske delvis undtagne — laa den hele ledelse i eupatridernes hænder; theterne var her blot tolererede medlemmer („orgeoner“)¹ og som saadanne fuldstændig afhængige af adlens forgodtbefindende. Dette førte til, at de rettigheder, almuen fik under Solon, tog sig bedre ud i formen end i virkeligheden; de bragte derfor heller ikke misnøien til at lægge sig. Hertil kommer, at der allerede dengang visselig fandtes en klasse, som Solon intet hensyn tog til: det var de rene *plebeiere*, indvandrede folk eller faktisk frie slaver. Disse stod nemlig fuldstændig udenfor de gamle slegtsphyler og nød saaledes ikke godt af Solons udvidelse af borgerretten, der kun kom phylernes medlemmer, altsaa de gamle klienter, tilgode.

Solons forsoningsverk skaffede da heller ikke den tilsigtede fred og enighed. Begge parter var misfornøiede: adlen syntes, den havde mistet formeget magt, folket var ikke tilfreds med, hvad det havde opnaaet. I den kampens tid, som nu oprandt, lededes adlen eller *Pedieerne* af *Lykurgos*. Folket faldt i to grupper, mellemstanden, der var bleven nogenlunde velstaaende gennem handel og skibsfart; dette parti kaldtes *Paralierne*, da dets medlemmer mest boede langs Attikas (sydvestlige) kyst; deres leder var Alkmaioniden *Megakles*, en ærgjerrig mand, der havde skilt sig ud fra sine standsfæller i haab om ved mellemklassens hjælp at kunne svinge sig op til magten. Den anden gruppe af folket bestod af den fattige landbefolkning i det indre Attika, de saakaldte *Diakrier*; ogsaa disse havde i sin spidse en ærgjerrig adelsmand, *Peisistratos*. Da alle forsøg paa en

¹ Cnf. ekskurs 5.

fredlig ordning¹ var strandede, blev enden paa striden, at Peisistratos ved Diakriernes hjælp opkastede sig til tyran.

Peisistratos's styre danner et vigtigt afsnit i Athens historie; dets betydning træder end tydeligere frem ved den belysning, det har faaet gennem Aristoteles's nye bog og de senere tiders udgravninger i Athen. Peisistratos kan kaldes det attiske demokratis intellektuelle fader; han er den første, der har grebet tanken om at basere statens styre ikke paa et fødsels-aristokrati eller en grundeierstand, men paa det hele borger-skab. Han er Kleisthenes's, Themistokles's, Aristides's, Ephialtes's og Perikles's forløber; han ligner mere en af disse store statsmænd end en almindelig tyran. Hans styre havde ogsaa et landsfaderligt tilsnit, hvilket ikke mindst bidrog til at holde det oppe trods al modstand. Det er vistnok specielt med ham for øie, at Aristoteles² udtaler, at „tyranniets frelse ligger i at gjøre det mere ligt kongedømmet“³. Peisistratos faar da ogsaa anerkjendelse i Pol. Ath.⁴: „han ledede statens affærer mere som en statsmand end som en tyran“. Hans indre styre gik ud paa at faa istand en forsoning mellem adel og mængde; dette lykkedes ham ogsaa delvis, idet han vandt for sig majoriteten inden begge stænder⁵; en hel del misnøiede adlige familier gik dog i mere og mindre frivillig landflygtighed. Han søgte paa landsfaderlig maade at ophjælpe næringsveiene, saaledes støttede han landbruget⁶ og hjalp bønderne med kapital⁷. Ved store byggeforetagender skaffede han mængden arbejdsfortjeneste, saa meget mere som han for alvor aabnede landets egen rigdom paa bygningssten⁸. Hans storartede arbejder som Hekatonpedon, Olympieion, Pythion og bygverkerne i Limnai til Dionysios's

¹ Arist. Polit. Ath. p. 34, 2 (c. 13) giver nærmere oplysning om et saadant kompromisforsøg.

² Politik. 1314 a. 34.

³ Cnf. E. Curtius. Stadtgesch. v. Athen p. 67.

⁴ P. 39, 7 (c. 14) cnf. p. 43, 7 (c. 16).

⁵ Arist. Pol. Ath. p. 45, 2 (c. 16).

⁶ Dio Chrysost. XXV.

⁷ Arist. Pol. Ath. p. 43, 11 (c. 16).

⁸ E. Curtius, Stadtgesch. v. Athen p. 70.

ære var tænkt som midtpunkter for religiøse feste, der skulde knytte de forskellige landsdele og stænder sammen, ja binde øernes, nabobyernes og de omliggende kysters indbyggere til Athen som religiøst centrum¹, en politik, som jo Perikles senere optog i forstørret maalestok.

End tydeligere træder denne Peisistratos's tanke at gjøre *Athen til sjælen i et system af søstater* frem i hans rensning af Delos², jonernes religiøse midtpunkt og atter i det 5te aarh. udgangspunktet for Athens hegemonibestræbelser. Han søger støtte for sin magt paa Naksos³ og i Thessalien. Men vigtigst og mest bemærkningsværdt er dog hans forsøg paa at vinde fast fod i Makedoniens og Thrakiens paa guld og andre vigtige naturprodukter saa rige lande. Gjennem besættelse af Chersones med attiske kolonister under ledelse af Philaidernes mægtige familie og gennem erhvervelsen af Sigeion prøvede han videre at gjøre sig til herre over Hellesponten, der allerede dengang var af den største betydning for Athen som porten til de kornrige pontiske lande. Vi ved jo, hvorledes athenienserne senere under Perserkrigene ikke før havde overvundet faren for persernes angreb, før de gjenoptog Peisistratos's politik i disse egne. Af ikke mindre interesse er det at se, hvorledes Peisistratos ogsaa i en anden retning førte Athens politik ind paa de samme baner, som demokratiets ledere og den attiske stormagtsstillings forkjæmpere senere kom til at slaa ind paa. Han sluttede nemlig forbund med *Argos*⁴, Spartas rival og uforsonlige modstander paa Peloponnes. Denne hans politik, der tydeligst viser, at det var hans agt at hæve Athen op en til herskende stilling ved siden af Sparta, var det ogsaa, der først og fremst kostede hans familie magten; thi den egentlige grund til Spartas indskriden og Hippias's forblivelse maa vi søge her⁵.

¹ E. Curtius, Stadtgesch. v. Athen p. 70 og fl.

² Herodot I 64. Thukyd. III 104.

³ Herodot I 64.

⁴ Aristot. Pol. Ath. p. 46, 3 (c. 17).

⁵ Aristot. Pol. Ath. p. 50, 18 (c. 19).

Denne Peisistratidernes storslagne udenrigspolitik og det herigjennem fremkaldte brud med Sparta gav den landflygtige del af aristokratiet med Alkmaioniden *Kleisthenes* i spidsen anledning til at styrte tyranfamilien, der imidlertid havde mistet meget af sit gamle fodfæste inden folket gennem Hippias's strenge styre i tiden efter Hipparchs drab.

Man kunde nu have ventet en aristokratisk restauration ved spartansk hjælp. En saadan vilde i hvert fald ikke være bleven af lang varighed; dertil var folkets magt og selvfølelse vokset for meget i de sidste 50 aar. At resultatet blev det tvert modsatte, nemlig et stort skridt fremad paa demokratiets bane, skyldes foruden dette moment tildels ialfald den splid, som raadende inden aristokratiets egne rækker. Det var nemlig kun et mindretal af adlen, der dels med Philaiderne var gaaet i frivillig landflygtighed og endmere med Alkmaioniderne var bleven forjaget fra Attika. Ja, disse to familier er kanske nærmest at opfatte som Peisistratidernes konkurrenter; det var vistnok Alkmaionidernes hensigt med Paraliernes hjælp at prøve at opnaa noget lignende, som det Peisistratiderne gjorde ved Diakriernes støtte. Den større del af adlen var derimod forbleven i Attika og havde forsonet sig med tyrannerne, saaledes som vi faar høre hos Aristoteles¹: „Derfor hævdede han (Peisistratos) sig ogsaa en lang tid i besiddelse af magten, og selv om han blev fordreven, gjenvandt han den let; thi mængden af de fornemme ligesom ogsaa af folket var gunstig stemt for ham“. Lederen for denne med tyrannerne forsonede del af adlen var *Isagoras*, Tisandros's søn, af en fornem æt², tyrannernes ven, som Aristoteles³ kalder dem. I dennes kamp med *Kleisthenes* maa vi derfor oprindelig snarest se en kamp mellem den hjemmeblevne del af adlen og den landflygtige del, der nu kom tilbage for at tage hevn over alle sine fiender⁴. I denne strid seirede *Isagoras*. Da var det, at *Kleisthenes* slog om og allierede sig

¹ Pol. Ath. p. 44, 5 (c. 16).

² Herodot V, 66 οἰκίης μὲν ἐὼν δοκίμων.

³ Pol. Ath. p. 52, 4 (c. 20): φίλος ᾧν τῶν τυράννων.

⁴ Denne opfatning har allerede Busolt Griech. Gesch. I, 610 antydnet.

med det demokratiske parti¹; da han saaledes var kommen i spidsen baade for de gamle Paralier og Diakrier, gennemførte han i aaret 508—7² sin reform af den solonske forfatning.

2det kapitel.

Den kleisthenske reform.

Det var ingen let opgave, Kleisthenes havde at løse, da han efter Isagoras's fordrivelse tog fat paa gennem en reform af Solons forfatning og de givne samfundsforhold at skaffe ro og orden tilveie og sikre Attika en sund og fredlig udvikling. Solons lovgivning havde ikke opnaaet, hvad den havde tilsigtet. Hans timokratiske statsordning havde ikke formaaet at forsone de forskellige stænder med hverandre, end sige faaet dem til at smelte sammen til et hele, til et folk; ligesaa lidt havde han faaet de lokale stridigheder til at forstumme; der var fremdeles rivalisation mellem de forskellige landsdele ligesom, mellem by og land. Befolkningen dannede saaledes endnu ikke i ordets egentlige forstand ett folk, Attika ett land; stand stod mod stand, landsdel mod landsdel.

Et blik paa de daværende samfundsforhold vil vise dette. Befolkningen faldt, naar man bortser fra slaverne, i tre skarpt adskilte stænder: 1) *eupatriderne* eller den gamle adel, svarende til de romerske patricier; 2) folket eller *theterne*, der havde aktiv borgerret fra Solon af; disse svarer til klienterne i Roms ældre historie; 3) *en fri arbejderklasse, der stod udenfor staten* og ikke havde nogen slags politiske rettigheder; disse svarer til de romerske plebeier før Servius Tullius.

1. *Eupatriderne* eller de gamle slegters fuldbaarne medlemmer eiede paa denne tid endnu den overveiende del af jorden

¹ Arist. Pol. Ath. p. 52, 6 (ca. 20): ἡττώμενος δὲ ταῖς ἐταιρίαις ὁ Κλεισθένης προσηγάγετο τὸν δῆμον ἀποδιδούς τῷ πλίθει τὴν πολιτείαν. Herodot ud-taler det samme V, 66 ἐσσοῦμενος δὲ ὁ Κλεισθένης τὸν δῆμον προσεταιρίζε.

² Aristot. Pol. Ath. p. 455 har hævdet, at den kleisthenske forfatning først kan skrive sig fra tiden efter Kleomenes's og Isagoras's fordrivelse. Herodot V, 66 og fl. har begivenhederne i en misvisende orden.

og dannede derigjennem den afgjørende majoritet inden de tre øverste klasser. Alene af denne grund maatte de praktisk talt sidde inde ialfald med alle inden 1ste klasse valgte embeder og raadet paa Areiopagos, ligesom med de fleste pladse i de 400's raad.

Hertil kom, at eupatriderne var de raadende inden de forskellige underafdelinger, hvori borgerne fra gammel tid var delt. Slegterne, phratrierne og phylerne var jo nemlig forblevne uforandret, idet Solon, dengang han optog theterne som politisk berettigede borgere, havde nøiet sig med at føie dem som underordnede medlemmer ind i den allerede bestaaende inddeling af adlen¹. Inden disse institutioner holdt der sig derfor et skarpt skille mellem eupatrider og theter; inden disse mindre forsamlinger kunde mindet om, at den ene havde været herre, den anden tjener, ikke svinde; her var byrden, adlig fødsel eller ikke, fremdeles afgjørende; her var et uoverstigeligt sprang mellem de gamle genneter eller homogalakter („melkebrødre“), som de adlige kaldte sig, og de som delagtige i deres kultus optagne klienter eller theter, der maatte nøie sig med navnet orgeoner eller „kultusbrødre“. Thi det at staa i spidsen for disse institutioner, lede deres anliggender og repræsentere dem ligeoverfor staten og guderne, var ikke opfattet som et verdsligt gjøremaal, men snarere som et religiøst. De saakaldte phylbasileis, phratriarcher og slegtsarchonter var halvt preste-lige funktionærer. Kun de gamle gudebaarne ætters medlemmer kunde forvalte disse institutioners sacra, ligesom blot de af samme grund kunde beklæde statens presteembeder. Da raadsmedlemmerne ligesom de høiere embedsmænd betragtedes som phylernes, ikke som de solonske klassers repræsentanter i den fælles statsstyrelse, saa har man vanskeligt for at tro, at nogen uadlig, selv om han kunde komme op i en af de høiere klasser, havde synderlig udsigt til at naa frem til disse poster.

2. *Theterne* udgjorde folkets store masse; oprindelig klienter havde de faaet aktiv borgerret af Solon og dermed ogsaa retten

¹ Se ekskurs 5.

til at købe jord. Man kan vel antage, at flere af dem allerede under Solon har benyttet denne anledning; men deres eiendomme har vel som regel ikke været større end de smaalodder, de før havde dyrket som forpagtere; kun yderst faa har vistnok været store nok til at bringe sine eiere op i 3die klasse. Flere theter kan derimod være naaet saa langt ved at opnaa et af de kort tid efter paa Salamis oprettede kleruchlodder¹. Ogsaa Peisistratos hjalp flere til jord; han synes at have arbeidet med dette bestemte maal for øie; „han laante de fattige penge til deres bedrift, saa de kunde nære sig af jordbrug“, siger Aristoteles². Selv om flere og flere theter saaledes fik jord, var det sikkerlig udenfor klerucherne paa Salamis kun faa, der kom saa høit som i 3die klasse. Den overveiende mængde stod i 4de klasse, der da ogsaa bar theterstandens navn, og havde saaledes kun ret til at møde i folkeforsamlingen og sidde i domstolene, ligesom vi allerede har hørt, hvorledes det underordningsforhold, hvori de vedblev at staa til adlen inden de forskjellige inddelingsklasser, gjorde det vanskeligt for dem at vinde nogen selvstændig stilling. Ja, selve deres borgerret var af en noksaa prekær natur. Det var nemlig phratrierne, der førte mandtalslisterne; kun de, der var tagne god af phratorerne, kom ind paa listen, og inden phratrierne var eupatriderne raadende. Theterne kom saaledes i denne henseende til at blive afhængige af disses naade, saameget mere som man vel neppe kan antage, at der i den førkleisthenske tid fandtes nogen appel fra phratriernes afgjorelse til domstolene.

3. Tilsidst blandt Attikas frie indbyggere staar de *plebeiske bestanddele*; disse stod udenfor slegterne, phratrierne og phylerne og derigjennem strengt taget udenfor staten; thi borgere var kun de fire phylers medlemmer. Denne klasse var opstaaet af indvandrede, frie arbejdere samt af slaver, der faktisk havde vundet friheden, og deres efterkommere³. Den var

¹ Cnf. Busolt Gr. Gesch. I p. 547 og fl.

² Pol. Ath. p. 43, 11 (c. 16), cnf. p. 15.

³ Aristot. Polit. 1275 b. 36 πολλοὺς γὰρ ἐφνέτευσεν (Kleisthenes) ξένους καὶ δούλους μετοίκους.

vokset sterkt under Peisistratiderne; disses storartede byggeforetagender havde lokket en hel del kunstnere og haandverkere til Athen. Flere af disse maa have svunget sig op; ja adskillige sneg sig ind blandt borgerskabet; dette skal have været tilfældet med saa mange, at man efter tyrannernes fordrivelse maatte gaa til en almindelig revision af borgerlisterne¹. Denne klasse havde naturligvis hørt til tyrannernes bedste støtter; den har derfor vistnok med berettiget ængstelse seet den skjæbne imøde, som vilde ramme dem efter deres beskytters fordrivelse; thi nogen ordnet metøkret fandtes neppe dengang, en saadan skriver sig vistnok først fra Kleisthenes². Hele standens stilning var dengang fuldstændig retsløs og svævende.

Men det er ikke blot i disse tre stænder Attikas frie befolkning falder. Der bestod ved siden heraf, som allerede fremhævet, *lokale partier*, især Pedieernes, Paralierne og Diakriernes, der allerede havde bestaaet et par generationer, og som havde slaaet saa dybe rødder, at de ikke kunde fjernes fuldstændig uden en indgribende forandring af forholdene. Gammel rivalisation mellem landets forskellige centra, f. eks. mellem Athen og Eleusis, Athen og Marathon, er vel heller ikke ganske ophørt, ligesom man ogsaa kan spore en spænding mellem Athen og landdistrikterne³, der dog delvis falder sammen med det fiendtlige forhold, hvori adlen, der mest boede i Athen, stod til landets øvrige beboere. Man maa erindre, at det var fra Athen, at landet var bleven samlet, som regel ikke ad frivillighedens vei. I Athen boede de herskende familier; i Athen var landet vant til at se snarere sin herskerinde end den for alle fælles hovedstad. Det bedste bevis for, at der bestod et saadant spændt forhold mellem Athen og landet, ligger i den omhu, som vi skal se, Kleisthenes anvendte paa at gjøre saadant umuligtfor fremtiden.

¹ Aristot. Pol. Ath. p. 36, 9 (c. 13).

² H. Schenkl, Wienerstudien 2 (1880) p. 166. U. v. Wilamowitz-Möllendorff, Hermes 22 (1887) p. 248.

³ A. Hugh, Studien aus dem klassischen Alterthum. 2te Ausg. Freiburg i. B. 1886 p. 22 og fl.

Tyngdepunktet i Kleisthenes's reformarbeide ligger ikke i de forandringer, han foretog i den solonske forfatning, men netop i, hvad han iverksatte for at raade bod paa de nævnte ulemper, paa befolkningens splittelse i skarpt adskilte stænder og lokale partier. Skulde her noget af betydning opnaaes, var to forholdsregler nødvendige: 1) *borgerretten maatte udvides* til de lag inden samfundet, som hidtil havde staaet saa at sige udenfor staten, og 2) *thetermængden maatte gennem en ny samfundsordning og inndeling befries fra adlens formynderskab*, ligesom al lokal partigruppering ad samme vei maatte gjøres umulig. Disse forholdsregler blev da ogsaa tagne af Kleisthenes og gennemførte med sikker haand.

1. „Kleisthenes optog i phylerne (= gjorde til borgere) metøker, der dels var af fremmed oprindelse, dels oprindelig af slavebyrd“; saaledes lyder den notis hos Aristoteles¹, som hidtil har været vor eneste kilde for denne for Kleisthenes's arbeide og Athens udvikling saa betydningsfulde begivenhed. Nu er den stadfæstet i Pol. Athen². Disse blev optagne i Kleisthenes's nye phylar og phratrier³ samt i demerne. Vi maa derfor tænke os denne borgerretsudvidelse iverksat samtidig med, at det nye inddelingssystem blev gennemført. Ved denne forholdsregel befriede Kleisthenes Athen for et element, der ellers vilde have været en stadig kilde til uro og farligt for landets frihed og sikkerhed; samtidig sikrede han sig herigjennem inden borgerstanden et parti, der fremfor alle var interesseret i hans reformarbeides bestaaen.

2. Grundlaget for Kleisthenes's nyordning af det attiske samfund blev *demerne*. Han delte nemlig hele Attika, baade byerne og landet, i smaakommuner eller demer. Tallet er endnu usikkert; muligens det dengang var 100 (ekskurs 1); senere steg det imidlertid til omkring 180. I demen optoges alle borgere,

¹ Polit. 1275 b. 36.

² P. 54, 2 (c. 21). Kleisthenes gjorde 10 phylar istedenfor 4 ἀναμίξει βουλόμενος ὅπως μετάσχωσι πλείους τῆς πολιτείας. Pag. 55, 10 nævnes disse „νεοπολίται“.

³ Ekskurs 5.

gamle som nye, der paa reformens tid boede inden dens grænser. Inden demen var alle lige; alle skulde have samme rettigheder; enhver stemme skulde have samme vægt. For ogsaa i det ydre at hidføre en demokratisk lighed indførtes en for alle fælles benævnelsesmaade; enhver skulde kalde sig med sit eget og sin faders fornavn med tilføielse af den deme, han tilhørte. Man kunde saaledes ikke af selve navnet se, om en mand tilhørte en af de fornemme adelsslegter eller en af de nyoptagne borgerfamilier, af plebeisk, ja ofte af ufri oprindelse. Aristoteles¹ udtrykker dette saaledes: „Alle, der boede inden samme deme, gjorde han (Kleisthenes) indbyrdes til demoter; herved tilsigtede han, at man ikke mere skulde tilføie sit slegtsnavn og derigjenem straks betegne nyborgerne som saadanne, men at man skulde betegne enhver efter hans deme. Herfra skriver det sig, at athenienserne pleier at benævne sig efter sin deme“.

Demeinddelingen sluttede sig vistnok for en væsentlig del til de bestaaende forhold; som regel tør man vist i demerne søge de gamle før-theseiske komer². Men der er dog grund til at antage, at Kleisthenes i visse tilfælde har foretaget forandringer; dels har han slaaet flere mindre grænde eller landsbyer sammen, dels har han delt enkelte større i flere saadanne, alt under hensyntagen til de lokale forhold, der jo undertiden kunde være af saadan natur, at ganske smaa demer blev en nødvendighed. At Kleisthenes har gaaet frem paa saadan maade, kan sees af Aristoteles Pol. Athen³: „Demerne gav han navn dels efter beliggenheden, dels efter grunderne“ (her = den paa stedet oprindelig bosatte slægt). Den følgende sætnings tekst er vistnok fordærvet, giver ialfald ingen sikker mening; saameget ser vi dog, at Kleisthenes blev nødt til at give flere demer nye navne, og dertil kan der vel neppe have været nogen anden grund, end at de var nydannelser. Man tør vel antage, at han

¹ Pol. Ath. p. 55, 8 (c. 21).

² G. Gilbert, Jahrbücher f. klass. Philol., Supplemb. 7 p, 193 og fl.

³ 56,5 (c. 21).

herigjennem har søgt at faa mest mulig middelstore demer, for- at ikke den ene i altfor høi grad skulde overgaa den anden i magt og indflydelse. At denne tanke har været oppe hos ham, synes at fremgaa af en foranstaltning, som neppe kan have havt nogen anden hensigt, end at søge at afværge saadant for fremtiden. Man kunde nemlig forudse, at i tidens løb enkelte demer, især de, som var beliggende inden selve byens omraade, vilde vokse sterkt i folkemængde og rigdom, ikke mindst ved indvandring fra de af naturen mindre rigt udstyrede og mindre bekvemt beliggende demer; saadanne vilde derigjennem komme til at vinde foreget betydning paa de andres bekostning. Dette søgte Kleisthenes at hindre, dog ikke gjennem forbud mod omflytning; thi det stod altid enhver borger frit at slaa sig ned, hvor han vilde. Han bestemte derimod, at enhver skulde tilhøre den deme, han paa nyordningens tid opholdt sig i, og til denne deme skulde saa han og hans efterkommere vedblive at høre, selv om de forlod den og flyttede til en anden¹. Peiraeus, som blot dannede en deme, blev jo senere en overmaade folkerig stad; men demen Peiraeus talte alligevel ikke saa særlig mange borgere; de fleste, som boede der, tilhørte, naar de fremmede fraregnes, andre demer rundt om i Attika. Det samme var tilfældet med selve Athen, der var delt i omkring 10 demer. Selv om Athens folkemængde vokste betydelig, saa steg ingenlunde disse demers medlemsantal i samme maalestok. Herved hindredes ogsaa mest mulig, at bybeboere kom til at staa i modsætning til befolkningen paa landet; selv om der dannede sig folkerige centrer, saa kunde disse politisk seet ikke blive farlige for de omliggende deles frihed, da deres indbyggere ikke dannede nogensomhelst administrativ enhed, men var fordelt paa demerne udover det hele land.

Vi har ogsaa et andet vidnesbyrd om Kleisthenes's omhu for, at ikke de smaa demer skulde undertrykkes af de større, saa at principet om lige rettigheder for alle, lige andel i statens styre for alle landets egne ikke gjordes til skamme. Jeg mener maa-

¹ Meier, *De gentilitate Attica*. Halle 1834, p. 35.

den, hvorpaa de 500's raad, der jo dannede den attiske stats centrale administration, sammensattes. Af raadets 500 medlemmer skulde hver phyle stille ligemange, altsaa 50; men disse 50 var igjen fordelt paa hver phyles enkelte demer med et bestemt antal for hver, alt efter folkemængden; inden demen udtoges saa vedkommende ved lodtrækning. Saaledes sikredes ogsaa de mindre demer andel i statens styrelse. Kleisthenes skal endog have anvendt dette princip paa besættelsen af de fleste statsemployer¹, det vil sige paa dem, der allerede dengang udtoges ved lodtrækning; denne skede altsaa inden phylen blandt de af dennes enkelte demer opstillede kandidater. Denne fremgangsmaade viste sig imidlertid upraktisk for embedernes vedkommende, da der for hvert embede jo ikke var mange poster at fordele; den afskaffedes derfor, uvist naar, undtagen for sammensætningen af raadet og ved udtagelsen af vagtmandskaber.

Demerne havde sit eget *kommunestyre* med en *demarch* i spidsen. Demarchen indtoges, om ved lodtrækning eller valg ved vi ikke, af og blandt alle demens stemmeberettigede borgere; han fungerede i et aar². Demarchen leder demoternes møder i demeforsamlingerne (*ἀγοραί*³); han udfører disses beslutninger; han er stedets politi og skatteopkræver; han fører rulle over dem, der er pligtige til tjeneste ombord paa flaaen, idet naukrarernes forretninger førtes over paa ham⁴.

Demen eier jordgoods og anden formue, som demeforsamlingen selv bestemmer over; for hvert aar opgjøres et budget; ogsaa paa dette omraade har demarchen sammen med to skatmestere

¹ Aristot. Pol. Ath. p. 154,1 (c. 62).

² Haussoullier, La vie municipale en Attique. Paris 1884 p. 58.

³ C. I. A. I,2; IV,573. C. Wachsmuth, Stadt Athen im Alterthum II p. 252.

⁴ At naukrarieinddelingen samtidig bortfaldt fremgik allerede før af Hesychs og Pollux's beretning efter Aristoteles. Pol. Ath. p. 56,3 (c. 21) viser rigtigheden af deres citater. Kleidemos's udtalelse i modsat retning (hos Photios s. v. *ναυκραγία*) kan neppe gjøre fordring paa autoritet herimod, da vi i hele den følgende tid ikke finder antydning til naukrariernes bestaaen hverken i litteraturen eller i indskrifterne.

ledelsen. Endelig fører demarchen register over alle de saavel i stat som i kommune stemmeberettigede borgere. Før var det, som allerede fremhævet, kun de nærmest religiøse phratrier, som førte borgerlisterne; kun de, som vare indførte i deres kirkebøger, havde stemmeret. Dette vigtige hverv overdroges af Kleisthenes til demernes øvrighed. Fra denne kunde man appellere til demoternes forsamling, og var man misfornøiet med dennes afgjørelse, kunde man gaa til domstolene. Dette, at afgjørelsen af ens borgerret tages bort fra phratrierne, hvor de gamle slechter var de ledende, var af den største betydning for de ikke til slechterne hørende lag inden Attikas befolkning; først herved befriedes theternes mængde fra sin afhængighed af adelen.

Som tilfældet var med alle politiske enheder hos hellener og romer, fik hver deme *sin egen kultus*, hvori alle demens borgere, enten han var af adlig byrd, eller han oprindelig var klient eller nyborger, havde samme andel. Det var stedets heros, hvem denne kultus gjaldt. I almindelighed var denne ogsaa før bleven dyrket, men da som en af de paa stedet boende slegters private skydsguds; nu fik alle demoter adgang til denne kultus¹. Ved siden af stedsheroen underholdt flere demer ogsaa andre gudstjenester, ligesom de feirede feste til sine guders ære. Paa samme maade som i staten den øverste verdslige embedsmand bragte guderne offer paa det hele folks vegne, saaledes ofrede demarchen paa demens vegne². Men den egentlige kultus besørgedes her som i staten af egne prester. Disse udtoges ved lodtrækning som regel vistnok blandt kandidater, som demeforsamlingen havde kaaret blandt demens borgere af god byrd; ogsaa presterne udtoges for et aar ad gangen³.

Saaledes var i sine hovedtræk Kleisthenes's demeordning. Som man vil se, er *demen et billede af staten* i det smaa. Som

¹ Ekskurs 5. Hugh l. c. p. 17. Busolt, Gr. Gesch. I, 612. C. Wachsmuth, St. Athen im. A. II, 248 og fl.

² C. I. A. II, 570 og 578. Haussoullier l. c. p. 136.

³ Se de af Haussoullier l. c. p. 136 og fl. samlede bevissteder fra talerne og indskrifter.

i staten alle de vigtigere sager afgjøres af alle dens borgere gennem personligt fremmøde i folkeforsamlingen, saaledes er demotforsamlingen suveræn hver i sin deme. Forhandlingsmaade, administration, embedsverk og kultus, alt er ordnet efter statens forbillede. Deltagelsen i det kommunale styre blev herigennem i særlig grad politisk opdragende for det atheniensiske folk. Her vænnede den unge borger sig til administration; her lærte han at tale for større forsamlinger. Det var i den kommunale politik, at den politiske nybegynder først maatte gjøre sig bekendt; igjennem den gik veien til deltagelse i statspolitiken. En ikke mindre betydning fik det af Kleisthenes ordnede kommunale styre og det deraf resulterende politiske liv rundt om i demerne derved, at det delvis ialfald drog de lavere klasser ind i det politiske liv, til aktiv deltagelse heri, hvilket var af den største betydning i et samfund som det attiske, der var baseret paa alle borgeres medvirken og deltagelse i styret. Gjælder det enhver, saa gjælder det i fremtrædende grad folkets store masse, at øvelse er den bedstelæremester; jo mindre theoretiske kundskaber, jo mindre formal uddannelse, en sidder inde med, desto vigtigere bliver praktisk øvelse i forretninger fra den tidlige alder af. Uøvede med alt, som heder administration, som de lavere klasser stod der, vilde den givne adgang til deltagelse i statslivet for de allerfleste have kommet til at staa der som et dødt bogstav, hvis der ikke var aabnet dem en saadan forskole inden mindre og derfor mere oversigtbare forhold. Der er her en overraskende lighed tilstede mellem de atheniensiske tilstande og forholdene i de moderne demokratier¹. Intet vidner mere om Kleisthenes's geniale blik end dette; demokratiet gjordes herved stabilt i Attika som i ingen anden antik stat; det slog dybere rødder end noget andetsteds; det fik en bred og solid basis at hvile paa.

At demeordningen ikke kom til at staa der som en død bestemmelse paa papiret, men at der virkelig skabtes et politisk liv rundt om, fremgaar tydelig nok af de talrige indskrifter, som

¹ Hugh l. c. p. 48. Haussoullier l. c. p. 176.

dette har affødt. Disse indskrifter skriver sig ganske vist med faa undtagelser fra de større demer; grunden hertil er vel ikke nogen anden end den, at de smaa demer ikke havde raad til at tillade sig den luksus, som laa i at lade beslutninger og lignende hugge i sten; thi dette kostede penge. Vi har derfor ikke lov til af dette faktum at slutte, at der ikke rørte sig et lignende liv inden de smaa demer; vi kjender blot ikke noget dertil. Karakteristisk er, at dette liv tydeligvis artede sig livligst ud over landet; det beror nemlig neppe blot paa en tilfældighed, at der fra de store demer inden selve Athens territorium kun er kjendt en eneste demeindskrift (C. I. A. II. 586) i modsætning til den mængde, man har fra længere borteliggende demer¹. I byen slugte vel statspolitiken, der udspilledes inden dens enemerker, største delen af interesserne. Et andet moment er vel ogsaa, at bydemerne fortrinsvis var beboet af folk, der tilhørte andre demer, medens landdemerne som regel vistnok havde sine fleste borgere boende inden sine grænser og ialfald ikke havde mange inden sin midte, der tilhørte andre demer; det er let at forstaa, at dette forhold maatte skabe en større interesse for den kommunale politik paa landet end i byen.

Ogsaa ved ordningen af de 10 *phyles*, der skulde afløse de 4 gamle slegtsphyleer, ser vi de samme hensyn tage som ved demeordningen: adlen skal berøves sin ledende stilling inden administrationen, forskjellen mellem by og land skal mest mulig ophæves, ligesom man undgaar dannelsen af større administrative enheder, der kunde skabe *lokal* rivalisation og uenighed mellem Attikas forskjellige dele. Aristoteles giver i Pol. Ath.² værdifulde oplysninger om Kleisthenes's fremgangsmaade, da han ordnede sine nye phyle: „Kleisthenes inddelte landet efter demer i 30 dele, 10 dele bestaaende af demer rundt byen, 10 af saadanne ved stranden („Paralia“) og 10 fra det indre land („Mesogaia“). Disse dele kaldte han trittys og fordelte saa ved lodkastning 3 saadanne paa hver phyle, forat hver phyle skulde have sin del af hver egn“. Hver phyle fik altsaa endel demer,

¹ Hugh l. c. p. 20.

² p. 55, 3 (c. 21).

der vistnok laa i sammenhæng¹, af byen og landet rundt om denne, endel demer paa kysten og endel andre inde i landet; hver af disse phylens tre demekomplekser kaldtes en *trittys*.

Vi har allerede seet, at byen Athen ikke saaledes som Rom f. eks. dannede en administrativ enhed modsat landet, idet byterritoriet var delt i en række demer, hver med sin forvaltning. Af det citerede sted ser vi videre, at Kleisthenes drog omsorg for, at ikke alle disse demer kom til at tilhøre samme phyle; hver phyle fik nemlig en lige andel i byen, og det nærmest rundt om denne liggende land (se ekskurs 2). Idet byterritoriet fordeltes paa flere demer og udstykkedes mellem alle phyler, var der ikke længere nogen fare for, at byen skulde komme til at danne en politisk enhed for sig, der kunde blive for mægtig i modsætning til landet og gjøre de længere borteliggende land-distrikters andel i magten saa nogenlunde illusorisk. Havde Athen kommet til at danne en kommune for sig, vilde man have været udsat for noget lignende som det, der gik for sig under den første franske revolution, hvor jo Paris's kommunebestyrelse faktisk blandede sig ind i statens affærer, ja rev statsstyrelsen over til sig og derigjennem terroriserede det hele land. Denne fare for de enkelte deles frihed og ligeberettigelse saa Kleisthenes og afskar enhver mulighed i den retning gennem den skildrede deme- og phyleordning. Vi hører da heller ikke i Athens senere historie om nogetsomhelst tryk fra hovedstadens side, naar kanske enkelte foreteelser fra Peloponneserkrigens tid undtages. Dette, at enhver bygd i Attika gennem sin phyle havde ligesom en andel i byen, gjorde, at den blev alles stolthed, at alle uden hensyn til bopæl følte sig som atheniensere.

Der var den livligste samfærsel og *vekselvirkning mellem by og land*. En hel del af byens indbyggere eiede gaarde rundt om i Attikas forskjellige dele; disse dyrkede de delvis selv og drog derfor til sine tider ud paa landet, hvor de saa kunde opholde sig længere tid for vaar- eller høstarbeidets skyld.

¹ Wilamowitz. Hermes 22. p. 124.

Omvendt søgte landbefolkningen stadig ind til byen, ikke blot for, som andetsteds sker, at afsætte sine produkter, gjøre de nødvendige indkjøb og ellers ordne sine affærer, men ogsaa for at udøve sin stemmeret i folkeforsamlingen og sidde i folke-domstolene eller for at deltage i de store religiøse fester med deres processioner og theaterforestillinger.

Ligesom statens affærer afgjordes i byen, saa var det samme tilfældet med phylernes. Til phyleforsamlinger anvendtes Akropolis¹ eller et andet offentligt sted i byen. Denne forholdsregel var vel nærmest truffet af praktiske grunde; Athen var naturligvis det bekvemteste mødested for folk fra Attikas forskellige dele. Men det var ogsaa hensigten herigjennem at hindre, at der dannede sig lokale centrer af betydning rundt om, ligesom at phylerne skulde kunne komme til at føle sig som territoriale enheder, noget som jo ogsaa deres sammensætning kraftig nok var med paa at hindre. Kleisthenes opnaaede ved sin deme- og phyleordning at ophæve enhver sondring mellem by og land, at hindre, at hovedstaden vandt en dominerende indflydelse, samt at der kunde danne sig nye territoriale partier, saaledes som tilfældet havde været før og efter Solon.

Det var eupatriderne, som havde siddet inde med styret i de gamle administrative inddelinger; dette princip var, som vi allerede har seet, ganske opgivet ved det af Kleisthenes's indførte demestyre. Det samme gjælder phylernes administration. Denne ledes nemlig af aarlig valgte formænd („epimeleter“) og kasserere, der valgtes i phyleforsamlingerne af og blandt alle phylens medlemmer. Herved er adelsstaten fuldstændig sprængt; folkets underafdelinger er ikke længere de gamle aristokratiske, hvor de nyere, uadlige elementer blot var tolererede underordnede medlemmer. I stedet herfor er traadt en ny, verdslig inddeling, hvor demokratisk lighed raader.

Ligesom demerne saaledes havde ogsaa phylerne sine faste *eiendomme*, der bortforpagtedes, samt andre indtægter², hvorover

¹ C. I. A. II, 555. C. Wachsmuth, St. Athen II p. 239 og fl.

² C. I. A. II, 476, 564, 565. Demosth. XLIII, 14 og 58.

de allerede før nævnte phyleforsamlinger, der afholdtes i Athen, raadede.

Phylerne havde videre sin *religiøse organisation*. Hver af dem havde nemlig sin heros eller eponym; disse var udvalgte af oraklet i Delfi efter forslag af Kleisthenes¹. Herigjennem opnaaede han ogsaa at faa sat religionens stempel paa sin nyordning, et vigtigt moment i et land, hvor religionens former overholdtes med en saadan omhu og spillede den rolle som i Athen. Disse 10 heroer, der var tagne blandt Attikas mythologiske helte, gav hver sin phyle navn. Alle 10 isammen havde sit alter og sine billedstøtter ved torvet i Athen, men dog ogsaa egne specialhelligdomme. De fleste af disse laa vistnok i Athen²; men phylen Hippothontion havde dog sin i Eleusis, efter hvad Pausanias fortæller³. Ved helligdommene var ansat prester, der vel ligesom demernes var udtagne for et aar ved lodkastning blandt velbyrdige medlemmer af phylen⁴.

Man maa ikke tænke sig phylen som en melleminstans mellem staten og demen, som f. eks. amterne hos os staar mellem kommunen og staten; demens øvrighed stod ikke i nogen henseende under phylens, men forhandlede direkte med staten. De funktioner, der var tillagt phylerne, var nærmest saadanne, som ikke godt kunde fordeles paa de talrige demer, men for hvilke dog en inddeling var nødvendig eller ialfald ønskelig, ikke mindst for lighedsprincipets skyld. Phylerne dannede saaledes grundlaget for hæren; hver af dem stillede et hoplitregiment og en ryttereskadron, medens flaademandskabet stilledes af demerne. Paa phylerne fordeltes videre, ialfald senere, bygningen af mure, grave og krigsskibe, hvilket besørgedes af dertil af phylerne valgte mænd. Ogsaa flere leiturgier var lagt paa phylerne, saaledes havde disse at stille choregerne, hvis opgave det var at skaffe tilveie og udruste chorene ved de forskjellige feste. For tragediernes vedkommende udtoges dog choregerne

¹ Aristot. Pol. Ath. p. 57, 1 (c. 21).

² C. Wachsmuth, St. Athen II, 244 og 232 anm. 4.

³ I, 38, 4.

⁴ C. I. A. II, 393, 451, 554 b. 1179.

altid og for komediernes vedkommende ialfald i den tidligere tid direkte blandt alle borgere og overførtes først senere til phylerne¹. Dernæst benyttedes phyleinddelingen, som allerede før fremhævet², ved besættelsen af posterne i raadet, idet hver phyle havde at stille 50 raadsherrer, der imidlertid atter var fordelt paa demerne. Endelig udtoges ved de mange embeder, der talte 10 indehavere eller et større med 10 deleligt tal, et lige stort antal af hver phyle.

Ligesom phylerne, efter hvad vi allerede har seet, tjente til at ophæve forskjellen mellem by og land, hindre opstaaelse af territoriale partier samt til at bryde aristokratiets magt, saaledes skulde de ogsaa give et synligt udtryk for alles *lighed*, sørge for, at byrder som rettigheder fordeltes ligelig paa det hele land³. Paa leiturgiernes omraade kunde phyle kappes med phyle, ligesom borger med borger, uden at nogen for statens enhed farlig splid deraf opstod; thi phyleinddelingen hvilede hverken paa nogen klasseforskjel eller paa noget territorialt princip.

Et spørgsmaal, som det kunde være af stor interesse at besvare her, da vi taler om de forskjellige folkeklasser og de forskjellige landsdeles indbyrdes forhold i tiden før og efter Kleisthenes, er, hvorledes det forholdt sig med connubiet eller *epigamiet* inden Attikas grænser. Naar havde de forskjellige stænder, og naar havde de forskellige landsdeles beboere faaet ret til at indgaa lovmæssigt, privatretslig anerkjendt egteskab indbyrdes? Desværre har kilderne ikke levnet os nogen oplysninger angaaende dette spørgsmaal, hvis store betydning bedst fremgaar af udviklingen i Rom. For tiden efter Kleisthenes maa man vel gaa ud fra, at saadant connubium fandtes mellem alle stænder og dele af Attika; thi Plutarchs beretning⁴, at demerne Pallene og Hagnus ikke tilstod hverandre epigami, maa ganske vist tænkes sigtende til forhold i den historiske tid, men kan blot

¹ Aristot. Pol. Ath. 140, 13 (c. 56).

² Pag. 25.

³ Hugh l. c. p. 37.

⁴ Theseus c. 13.

tyde paa en faktisk, nedarvet skik, ikke paa noget retsligt forbud¹. Tvivlsomt kan det være, om man med A. Hugh² kan datere epigamiets fuldstændige gennemførelse fra Kleisthenes, og om det ikke er ældre f. eks. skriver sig fra Solon. Dette gjælder epigamiet mellem de forskellige landsdele. Hvad det samme angaar stænderne imellem, saa kan det være tvivlsomt, om der overhovedet har eksisteret noget udtrykkeligt forbud³, og om ikke blot skik og sædvane har været raadende. Imidlertid for tiden efter Kleisthenes kan vi trygt gaa ud fra, at der ikke fandtes noget hemmende baand af denne art, ethvert ægteskab mellem en borger og en borgerinde var da retsgyldigt.

Tyngdepunktet i Kleisthenes's reformarbejde ligger i den skildrede udvidelse af borgerretten samt i deme- og phyleordningen. Ved siden heraf er de forandringer, han foretog i selve *statsforfatningen*, af mindre betydning; her blev i det store og hele Solons ordning bestaaende. Nogen forandring maatte den jo underkastes alene som en følge af Kleisthenes's nyordning af de underafdelinger, hvorpaa staten hvilede; men ogsaa uden hensyn til de foretagne forandringer maatte statsforfatningen komme til at fungere paa en anden maade end før, nu da den var baseret paa et solid demokratisk underlag, nu da mængden var løst ud fra de gamle adlige ætters formynderskab, nu da statens ordning efter slegter havde maattet vige for det lokale princip, hvor alle i det væsentlige stod lige uden hensyn til byrd.

Folkeforsamlingen, hvor suveræniteten hvilede, undergik ingen principiel forandring med hensyn til magtsfære. Under dens kompetense hørte, foruden at vedtage almindelige love og mulige forandringer i forfatningen (ekskurs 3), at vælge de embedsmænd og funktionærer, der udtoges paa denne maade og ikke ved lodkastning, videre at kontrollere alle de offentlige funktionærers færd, at afgjøre enkelte vigtigere administrationssager,

¹ Meier og Schoemann, *Attische Process* ved Lipsius 422 ⁷¹⁵.

² l. c. p. 32.

³ Schoemann, *Griech. Alterth.* I ³ p. 107. M. Duncker, *Gr. Gesch.* Leipzig 1888. II p. 200.

samt at bestemme angaaende fred og krig¹. Det manglede saaledes meget paa, at selve administrationen laa i folkeforsamlingens hænder; den hvilede endnu væsentlig hos embedsmændene samt hos de to raad, de 500's og det paa Areiopagos. Uagtet folkeforsamlingens magtsfære saaledes ikke direkte udvidedes, saa maatte den dog blive en ganske anderledes betydningsfuld institution, end den tidligere havde været, ligesom dens magt stadig vokste i den følgende tid netop gennem den bredere og solidere basis, den ved Kleisthenes's reform kom til at hvile paa.

Saalænge theterne havde staaet i det gamle afhængighedsforhold til slegterne, havde de havt vanskelig for at danne noget, om jeg saa maa sige, parlamentarisk parti, der ad reformernes og lovgivningens vei søgte at arbeide sig frem, ganske paa samme maade som den ældre klientstand i Rom havde vanskelig for at føre en selvstændig politik. De var derfor bleven drevne over i revolution og havde kastet sig i tyrannernes arme. Nu stod de der som frie og uafhængige medlemmer af staten og gik derigjennem over til at danne et lovmæssigt demokratisk parti. Dette parti vandt end mere i styrke gennem tilslutning af de nyborgere, der havde Kleisthenes at takke for sin borgerret. Det senere attiske demos kom saaledes til at opstaa ved en sammensmeltning af de gamle klienter og de rent plebeiske ny-borgere, ligesom mængden i Rom var dannet paa samme maade, af de samme to elementer. Ligesom de solonske theters store mængde, saaledes hørte ogsaa de nyoptagne borgere til 4de klasse; de kunde jo ingen jord eie, før de havde faaet borgerret. Vi maa derfor tænke os denne 4de klasse, theterklassen, der var udestængt fra alle embeder og fra de 500's raad, som ganske talrig. Folkeforsamlingen og folke-domstolene var saaledes de eneste steder, hvor denne, idetmindste gennem sin mængde betydningsfulde klasse inden det attiske samfund kunde gjøre sin stemme gjældende, hvor den kunde fremkomme med sine fordringer og hævde sine interesser. Jo mere denne klasse vokste under den følgende udvikling, jo større indflydelse og

¹ C. I. A. I. 57 v. 36.

betydning den vandt, desto større magt maatte dens eneste repræsentation, folkeforsamlingen, vinde. Thi det viser sig overalt, hvor bredere et lag inden befolkningen en institution hviler paa eller repræsenterer, desto større betydning vil den i udviklingens medfør vinde, uanseet forfatningens ordlyd; den forsamling, der repræsenterer folkets store masse, vil altid ende med at faa større indflydelse, større vægt end den, som kun repræsenterer en enkelt eller enkelte stænder.

Endnu et moment maa tages i betragtning, naar vi taler om folkeforsamlingen og dens stilling før og efter Kleisthenes. Roms ældre historie viser klarere end noget andet, hvilken betydning *initiativet* har, d. v. s. retten til at bestemme forhandlingsgjenstandene for den suveræne autoritet. I Rom var det jo saa, at *comitia centuriata*, statens suveræne forsamling, kun kunde sammenkaldes og ledes af en konsul eller dennes stedfortræder; denne bestemte, hvad der skulde forhandles om; kunde der forslag, han satte under votering, kunde der afstemmes over. Noget lignende maa forholdet have været i Athen i ældre tid. Vi hører ganske vist ikke noget om, hvem der den gang havde ret til at indkalde forsamlingen og forelægge den dens forhandlingsemner. Men ligesom denne ret engang maa have tilhørt kongen, maa den senere være gaaet over paa kongemagtens afløsere, altsaa archonterne; folkeforsamlingen blev herigjennem delvis ialfald et slags redskab i disses og raadet paa Areipagos's haand, paa samme maade som *comitia centuriata* var det i konsulernes og senatets. I det 5te aarhundrede var forholdet blevet et ganske andet; da var det de 500's raad eller rettere dettes prytaner, hvem det paalaa at indkalde folkeforsamlingen, lede den og fastsætte dens dagsorden. Naar var denne indgribende forandring gaaet for sig? Saavidt jeg kan se, maa den falde sammen med Kleisthenes's omordning af raadet i sin helhed; da var det, at prytaninstitutionen indførtes, da blev raadets magt i flere henseender udvidet, idet en større del af administrationen og ledelsen af de løbende forretninger blev lagt over fra archonterne og Areiopagos til raadet. Efter alt, hvad man kjender paa den ene side til de 400's raad og paa den anden

side til raadet paa Areiopagos og archonternes magt, falder det naturligst og rimeligst at antage, at det var disse sidste, der sammen med Areiopagos havde ledelsen i folkeforsamlingen i den tid, der ligger mellem Solon og Kleisthenes. Dette forhold maatte bidrage til at formindske folkeforsamlingens betydning, samtidig med at det holdt de 400's raad nede; thi det var først senere, da dette traadte i et saa nøie forhold til folkeforsamlingen, at det vandt sin rette livskraft. Vistnok kan vi ikke tænke os, at ordningen fra den senere halvdel af det 5te aarhundrede indførtes i sin fulde udstrækning af Kleisthenes; denne ordning maa tænkes at have udviklet sig lidt efter lidt. Men hovedforandringen er hans; det er han, der stiller folkeforsamling og raad i nærmere forbindelse med hverandre. Folkeforsamlingen ophørte fra nu af at være et redskab i den enkelte embedsmands eller rettere i adlens hænder. Den fik en selvstændig og uafhængig stilling, saa den ikke blot i navnet, men ogsaa i virkeligheden sad inde med suveræniteten og uhindret af alle baand kunde bruge sin magt, som den selv ønskede. Den af Kleisthenes paa dette omraade hidførte forandring var derfor en reform af den største rækkevidde; et stort skridt var dermed taget fremover mod frihed og selvstyre.

Det samme, som er anført om folkeforsamlingen, gjælder ogsaa for *folkedomstolene*. De 6000¹ ved lodkastning² blandt uberygtede borgere over 30 aar udtagne dommere maa betragtes som folkets repræsentanter, domstolen som en juryret, hvor blot praktiske grunde stod i veien for, at det hele borgerskab sad

¹ Aristot. Pol. Ath. p. 68, 1 (c. 24) afgjør det i den senere tid omtvistede spørgsmaal, om der i det 5te aarh. virkelig aarlig udtoges 6000 heliaster, eller om ikke alle uberygtede, 30-aarige borgere, som meldte sig, blev optagne i dommerkollegiet; det sidste antager Busolt Gr. Gesch. I p. 537 ¹⁾, efter Fränkel, medens Lipsius i Meier og Schoemanns Att. Proc. p. 147 holder paa de 6000. Aristoteles viser, at tallet 6000 bestod allerede i midten af det 5te aarh. Derfor er det naturligvis ikke nødvendigt, at det var saa stort allerede paa Kleisthenes's tid; det var vel først, da forbundsfællernes sager blev dragne ind for de atheniensiske domstole, at et saa stort antal behøvedes.

² Aristot. Politik 1274 a 5.

til doms. Først nu indtog den store mængde en saavidt uafhængig stilling ligeoverfor de mægtige i samfundet, at appel¹ til folkedomstolene fra embedsmændenes dom fik den rette effektivitet. Følgen heraf var, at embedsmændene om ikke straks saa dog efterhaanden for alle vigtigere sagers vedkommende afholdt sig fra at fælde nogen dom; de blot instruerede sagen og overlod afgjørelsen til domstolene. Ogsaa embedsmændenes regnskabsaflæggelse for folkedomstolene fik fra nu af en ganske anden betydning end tidligere. Nu kan man med rette anvende Aristoteles's ord² om Solons forfatning: „Men den tredje forholdsregel, hvorved man mest kan sige, at mængden har vundet magt, er appellen til domstolene; thi naar mængden har faaet magten over stemmestenen, saa har den ogsaa faaet magten i staten“.

Den af Solons institutioner, der vistnok undergik den største forandring gennem Kleisthenes, var *raadet*, der nu kom til at bestaa af 500 medlemmer, 100 fra hver phyle, i modsætning til de tidligere 400. Aristoteles ved at fortælle³, at det var paa de 400's raad, at Isagoras's planer om med spartanernes hjælp at kuldkaste den frie forfatning og indføre et reaktionært, oligarchisk styre strandede, dengang da alle de andre autoriteter svigtede. Man kan under disse forhold ikke undre sig over, at Kleisthenes hævede raadets betydning og paa en maade gav det en central stilling i sit statssystem.

Vi har allerede seet⁴, at raadet sammensattes af repræsentanter fra de forskellige demer⁵, noget der i ikke ringe grad

¹ Aristot. Pol. Ath. p. 26, 4 (c. 9) afgjør ligeledes et andet meget omtvistet spørgsmaal, om der i Athen overhovedet fandtes appel fra embedsmændenes dom til folkedomstolene. Aristoteles siger nemlig udtrykkelig, at saadan appel (*ἐφεσις*) indførtes af Solon. Cnf. Lipsius, Berichte ü. d. Verhandl. d. k. sächs. Ges. d. Wiss. zu Leipzig. Phil. hist. Clas. 1891. I. p. 42.

² Pol. Ath. p. 26, 3 (c. 9).

³ Pol. Ath. p. 53, 1 (c. 20).

⁴ Pag. 25.

⁵ Raadet bliver saaledes en slags repræsentativ forsamling, først for de tre øverste klasser senere for det hele folk. Dette er vistnok den klareste anvendelse af det repræsentative system, oldtiden

maatte bidrage til at øge dets betydning og popularitet. Hertil kom saa den nye forbindelse, hvori raadet traadte til folkeforsamlingen¹; det indkaldte denne, ledede dens forhandlinger og fastsatte dens dagsorden. Alle sager, som skulde fore i forsamlingen, maatte desuden først forelægges for raadet og kunde kun fremlægges ledsaget af dettes indstilling eller probuleuma². Videre koncentreredes efterhaanden administrationen i raadets haand; for at kunne besørge denne, noget der jo krævede stadt nærvær, deltes raadet i 10 prytanier, der vekselvis besørgede de løbende forretninger. Administrationen udøvede raadet delvis paa egen haand og delvis gennem de forskellige embedsmænd. Ganske vist gjælder dette i særlig grad om tiden efter Ephialtes's reform, da Areiopagos mistede sin magt paa dette omraade; men allerede nu gjaldt dog, om end i indskrænket grad, Aristoteles's udtalelse³: „raadet bestyrer i forening med embedsmændene det meste“. Ligesom embedsmændene i Rom søgte raad hos senatet og derigjennem drog dette ind i administrationen, saa skede det samme i Athen med raadet, blot at dette rent forfatningsmæssig havde en ganske anden andel i administrationen uafhængig af embedsmændene, end nogensinde det romerske senat havde. Det var saaledes i denne forsamling, at embedsmændene søgte støtte, noget de tidligere vistnok i fortrinlig grad havde gjort hos raadet paa Areiopagos⁴. Det har derfor mere end en symbolsk betydning, at Athen nu fik sig et nyt raadhus eller „prytaneion“ paa torvet, i raadets prytaners forsamlingssal, ved siden af det gamle prytaneion paa Akropolis's skraaning, hvor det gamle ærværdige raad paa Areiopagos havde resideret og vedblev at residere (ἡ ἄνω βουλή).

havde. Paa de *suveræne* forsamlinger blev derimod systemet aldrig anvendt. Suveræniteten kunde ikke paa den maade deles eller manderes. En anden ting er, at den suveræne forsamling selv midlertidig kunde overdrage sin magtfuldkommenhed til enkelt person.

¹ Pag. 36.

² Aristot. Pol. Ath. p. 117, 1 (c. 44).

³ Pol. Ath. p. 119, 6 (c. 47).

⁴ Aristot. Pol. Ath. p. 24, 7 (c. 8).

Det var dog først efter Ephialtes's reform, at raadet vandt sin fulde betydning, saaledes som vi kjender det fra talerne; men der er dog andre ting, der tydelig nok viser, hvilken stor vegt Kleisthenes lagde paa raadet; det var paa hans tid i visse retninger endog udstyret med en myndighed større end den, det siden havde. Vi hører saaledes af Arostoteles¹, at raadet i tidligere tid skal have havt ret til ved dokimasien uden appel at forkaste kandidater til raadet selv ligesom til archontværdigheden, medens senere raadets afgjørelser i denne retning kunde indankes for domstolene. Aristoteles² ved videre at berette, at raadet tidligere havde havt ret til at mulkttere, fængsle og henrette folk, en ret, som det senere tabte. Dette sidste, at raadet, skal have havt ret til uden appel at lade folk henrette, lyder dog noget usandsynligt og trænger vel trods Aristoteles's autoritet nærmere støtte, saa meget mere som efter en indskrift retten til at lade borgere henrette allerede tidlig synes forbeholdt folket³. Men i hvert fald har vi i disse steder antydninger til, at Kleisthenes paa enkelte omraader udstyrede raadet med større magtfylde, end det senere i det udviklede demokratis dage var i besiddelse af; dets magtsfære er nemlig efterhaanden bleven udvidet, men samtidig er dets selvstændige kompetense bleven beskaaret til indtægt for folkeforsamlingen og folkedomstolene. Herigjennem vinder vi ogsaa bestyrkelse for, at vi ikke, hvad disse sidste angaar, maa overføre forholdene, som de var efter Ephialtes, paa tiden mellem denne og Kleisthenes; i denne tid afgjorde embedsmændene, raadet paa Areiopagos og, som vi her ser, de 500's raad meget, der senere kom ind under folkedomstolenes afgjørelse.

¹ Pol. Ath. p. 118, 5 (ca. 40) og 138, 9 (c. 55).

² Pol. Ath. 117. 3 (c. 45) cnf. 106, 11 (c. 41).

³ C. I. A. I. 57 v. 37. [*ἀνεν τοῦ δήμου τοῦ Ἀθηναίων πλῆ*] *θύοντος μὴ εἶναι θάν[α]το[ν]* eller *θαν[α]το[ν]*. Denne indskrift henfører Kirchhoff til tiden, da de 400 i aaret 411 blev styrtet, men hævder tillige, at formen synes at tale for, at det delvis ialfald var gamle love, der nu atter gaves kraft. Iethvert fald maa denne raadets større kompetense være ophørt fra 411 af. Cnf. Lipsius, *Berichte ü. d. Verh. d. k. Ges. d. W. zu Leipzig*. Phil. hist. Classe. 1891. I. p. 61.

I samme grad som de 500's raad vandt i betydning gjennem Kleisthenes's reform, maatte *raadet paa Areiopagos* tabe. Med rette fremhæver Grote¹, at Kleisthenes umulig kan have været gunstig stemt mod dette. Man maa nemlig gaa ud fra, at dette paa reformens tid udelukkende bestod af ialfald forhenværende tilhængere af Peisistratiderne, da man neppe kan tænke sig andet, end at disse kun har befordret sine venner til archontværdigheden, hvorfra jo Areiopagos rekruteredes. Først da forsamlingen efterhaanden kom til at bestaa af det nye systems tilhængere, af archonter, der var valgte efter reformen og i en tid, da det kleisthenske parti fremdeles var det raadende i Athen, kunde Areiopagos tænkes atter at vinde anseelse og tillid i den almindelige opinion. Vi skal da ogsaa se, at dette virkelig skede, at Areiopagos atter gjenvandt meget af sin gamle betydning paa det salaminske slags tider, da denne transformation var foregaaet.

Under den solonske forfatning havde raadet paa Areiopagos indtaget en meget betydningsfuld stilling. Aristoteles² skriver herom: „Men hvad areiopagiternes raad angaar, bestemte han (Solon), at dette skulde vaage over lovene, ligesom det jo allerede før havde haft overopsynet med statsstyrelsen; baade *styrede det de fleste og vigtigste andre statssager*³ og viste dem tilrette, der forsaa sig, da det havde fuldmagt til at mulkttere og straffe, og det afleverede bøderne til statskassen uden at angive grunden til straffen. Tillige sad det tildoms over dem, der havde sammensvoret sig til omstyrtning af den demokratiske forfatning, saaledes som Solon udtrykkelig havde bestemt“. Vi ser heraf, at efter Aristoteles's opfatning havde raadet paa Areiopagos under den solonske forfatning ikke blot overopsynet med, at lovene overholdtes, og censura morum; men faktisk ialfald laa ogsaa administrationens traade i dets haand, ganske som i Rom, hvor embedsmændene *skulde* styre, men senatet

¹ Hist. of Greece IV² p. 200.

² Pol. Ath. p. 24, 7 (c. 8).

³ Jeg læser her med Kaibel-Wilamowitz (Lipsius) *πολιτικῶν* ikke *πολιτῶν*.

praktisk talt havde ledelsen. Af denne Aristoteles's udvikling maa man vel derfor slutte, at det var til Areiopagos, ikke til de 400's raad, at embedsmændene i den før-kleisthenske tid støttede sig¹.

Man kunde have ventet, at Aristoteles ved sin omtale af den kleisthenske reform havde fremhævet, at Kleisthenes berøvede raadet paa Areiopagos noget af dets kompetense. Dette sker imidlertid ikke. Thi at Areiopagos's indflydelse faktisk er gaaet ned samtidig med, at de 500's raad vandt i betydning, ligger ikke blot i sagens natur, men fremgaar tilfulde af andre udtalelser af samme forfatter. Han skriver saaledes²: „Men indtil denne tid (slaget ved Salamis) havde staten udviklet sig sammen med demokratiet, idet den lidt efter lidt vandt styrke; men efter Persertoget (= Xerxes's tog) fik raadet paa Areiopagos atter større styrke og ledede atter staten, ikke fordi det ved nogen beslutning havde faaet ledelsen, men fordi det havde været op-havsmanden til slaget ved Salamis³.“ Af dette sted fremgaar, at raadet i tiden mellem Kleisthenes's reform⁴ og slaget ved Salamis faktisk havde været uden afgjørende indflydelse paa statsstyrelsen, i modsætning til, hvorledes forholdet havde været før Kleisthenes og atter blev efter Salamis. Ikke destomindre taler Aristoteles ingensteds om nogen lovformelig indskrænkning i Areiopagos's magt fra Kleisthenes's side; nogen saadan har vist heller ikke fundet sted. Der behøvedes dengang ligesaalidt nogen forandring i forfatningen, som senere, da ledelsen efter slaget ved Salamis atter gled over i Areiopagos's hænder; dette skede nemlig, som det vil sees af det netop citerede sted af Aristoteles, uden at der var fattet nogen beslutning i den retning. Naar bestemmelserne er saa flydende som de, der bestemte Areiopagos's magtsfære og kompetense, afhænger en institutions magt i væsentlig grad af opinionen, af den tillid, den nyder.

¹ Pag. 38.

² Pol. Ath. p. 65, 1 (c. 23).

³ Cnf. p. 69, 3 (c. 25) og 105, 10 (c. 41).

⁴ Jeg taler her selvfølgelig ikke om, hvilken betydning Areiopagos havde under tyrannerne, men kun i den tid, da Solons forfatning virkelig var raadende.

Areiopagos nød paa Kleisthenes's tider af gode grunde ikke magthavernes og heller ikke folkets tillid; dette gjorde derimod, som allerede fremhævet, de 500's raad. Embedsmændene og da især archonterne stod forfatningsmæssig endnu forholdsvis uafhængige og kunde søge sin støtte der, hvor de bedst kunde finde den. Areiopagos's aristokratiske og antikleisthenske sammensætning gjorde det naturligt, at det nye systems mænd søgte den hos de 500, der jo var omgivet af mængdens sympathi. Areiopagos kunde ikke administrere paa egen haand, ligesaalidt som senatet i Rom i ældre tider; det var nærmest som archonternes, i Rom konsulernes consilium, at disse forsamlinger havde indflydelse paa administrationen. Selvfølgelig berørtes Areiopagos's specialkompetense paa andre omraader ikke af dette forhold; fremdeles førte det opsynet med forfatningens overholdelse, fremdeles sad det inde med censura morum og domsretten i mord- og drabssager.

Meget af det, som er anført om raadet paa Areiopagos, gjælder ogsaa om *embedsmændene*. Heller ikke for deres vedkommende ved Aristoteles at berette om nye lovbestemmelser fra Kleisthenes's side, hverken hvad deres embedsmyndighed, eller hvad posternes besættelsesmaade angaar. At ingen saadan forandring i de bestaaende love kan antages at have fundet sted, har vi en bestemt antydning til. Hvis Kleisthenes i nogen fremtrædende grad havde reformeret embederne, maatte dette først og fremst være skeet for deres vedkommende, som hang sammen med den gamle phyleinddeling. Vi ved nu¹, at strateginstitutionen ialfald er ligesaa gammel som Drakons forfatning; strategernes antal i den tid nævnes ikke, men sandsynligheden taler for, at det var 4, saaledes at hver phyles opbud førtes af en strateg; et andet spørgsmaal er, hvorvidt denne udtoges af og inden sin phyle. Trods phyleforandringen rokkede dog Kleisthenes ikke ved strategembederne; disse forblev uforandret; først i aaret 501/0 blev de omformet i tidens medfør: „men

¹ Aristot. Pol. Ath. p. 11, 2 (c. 4).

derefter valgte de strategerne efter phyler, en for hver phyle¹.“ Dette tyder unægtelig ikke paa nogen indgribende forandring i embedsværket fra Kleisthenes's side. I samme retning peger, hvad vi hører² om den forandring, der indtraadte i aaret 487/6 i archontembedernes besættelsesmaade. Disse udtoges fra nu af gennem en blanding af valg og lodkastning, idet der kastedes lod mellem flere gennem valg opstillede kandidater, medens indtil da rent valg havde fundet sted. Med denne antagelse, at Kleisthenes ingen direkte forandring foretog i embedernes besættelsesmaade og kompetense, stemmer ogsaa det resultat, jeg kom til angaaende de 500's raad og raadet paa Areiopagos, idet jeg søgte forklaringen paa, hvorledes ledelsen kunde svinge frem og tilbage mellem disse to institutioner deri, at den egentlige alminstrations hovedgrene endnu theoretisk laa i archonternes haand, og at magten praktisk kom til at ligge der, hvor disse søgte sin støtte. Havde Kleisthenes udstyret de 500's raad med selvstændig ledelse af den egentlige administration, saaledes som det havde den paa Peloponneserkrigens tid, vilde en saadan vekslen uden bestemte kompetenseforandringer være uforklarlig.

Karakteristisk for embedsstanden paa den her omhandlede tid i sammenligning med det fuldt udviklede demokratis periode er, at vi endnu ikke hører om saadanne mængder af embeder som senere. Vi er desværre daarlig underrettet om, naar de forskellige embeder opstod; men saa meget synes at fremgaa af selve forholdenes natur, at f. eks. de mange forskellige kollegier, der i den senere tid havde med selve byens og Peiraieus's administration at gjøre, dengang endnu ikke var oprettede. De politiske forhold var endnu ikke saa udviklede, Athen var endnu ikke den store folkerige by, Peiraieus endnu ikke den store handels- og industristad, der senere gjorde alle disse specielle funktionærer nødvendige. Aristoteles³ har heldigvis bevaret en liste over Athens embedsmænd i tiden efter Solons reform — de

¹ Aristot. Pol. Ath. 57, 12 (c. 22).

² Aristot. Pol. Ath. 59, 8 (c. 22).

³ Pol. Ath. p. 19, 2 (c. 7).

militære befalingsmænd og presterne fraregnet. Det var de 9 archonter, enkelte finansembedsmænd, de saakaldte tamiai, poletai og kolakreter, samt „de elleve“, der forestod politivæsenet. Der er ingen grund til at antage, at Kleisthenes's stat til en begyndelse ikke nøiede sig med disse embedsmænd, fremdeles prester og officerer fraregnet; det skulde da være enkelte kontrol- eller revisionsposter, der var kommen til.

Blandt disse embeder var det paa denne tid et, som i betydning hævede sig langt over de andre; det var *archonterne*. Disse indehavde en stilling, der i visse maader kan sammenlignes med konsulernes i Rom før dette embedes splittelse, dog med den forskjel, at i Athen forretningerne var fordelt paa de enkelte archonter, hvilket jo ikke var tilfældet med konsulerne. Hos archonterne laa den øverste ledelse af sakralvæsenet, overansførselen over hæren, ledelsen af retsvæsenet samt den almindelige administration. Paa det finansielle omraade var derimod archonternes magt ringe, ligesom konsulernes i Rom; i Rom var det senatet, som her havde ledelsen med underordnede funktionærers hjælp; i Athen var det de 500's raad med assistanse af de nævnte finansembedsmænd.

Kleisthenes's reform maatte selvfølgelig medføre en stor forandring i archonternes stilling og betydning; denne maatte svinde, jo mere selvstyret blev gennemført i stat og kommune, og jo større magt folkeforsamlingen, folkedomstolene og raadet kom i besiddelse af, ligesom magt altid maatte afgives til de mange efterhaanden nyoprettede embeder. Men dette er dog snarere en indirekte følge af Kleisthenes's reform, noget der kommer i udviklingens medfør. Endnu mangler der meget paa, at archonterne har mistet al selvstændig embedsmagt, saaledes som tilfældet var i det gennemførte demokratis dage, da de udtoges ved lod og kun rent mekanisk havde at udføre, hvad de andre autoriteter forordnede. Forskjellen mellem de senere archonter og de paa Kleisthenes's tid viser sig kanske tydeligst, naar man betragter polemarchen, den 3dje archont. Denne havde fra gammel tid havt kommandoen over hæren; heri indtraadte der ingen forandring gennem Kleisthenes. Ja, ikke

engang, da strategembederne omordnedes i 501/0, blev dette anderledes. Allerede med de kilder, som før stod til vor raadighed, maatte det paatrænge sig en, at saa var tilfældet. Ved Marathon maa polemarchen Kallimachos have havt den afgjørende stemme¹; dette kan sluttes af Herodots skildring², hvormeget end den samme forfatter har bidraget til at formørke det sande forhold ved samtidig at udtale, at den nævnte polemarch alligevel var udtagen ved lodkastning³. Thi at udtage sin kommanderende general ved lodkastning, det kunde man ikke godt tiltænke athenienserne; strategerne blev jo den hele tid udigjennem udtagne ved valg. Nu har vi faaet Aristoteles's direkte vidnesbyrd for, at hin antagelse var rigtig. Samtidig nemlig med at denne fortæller om omordningen af strategembederne i 501/0, lægger han til⁴: „men polemarchen var hele hærens anfører.“ Dette forhold maa være forandret før slaget ved Salamis; thi her fører en af strategerne kommandoen. Omlægningen af kommandoen skede ganske vist samtidig med den allerede tidligere nævnte forandring i archonternes udnævnelsesmaade, idet delvis lodkastning i 487/6 afløste det tidligere rene valg⁵. Thi selv om lodkastningen skede mellem kandidater, der var opstillede gennem valg, saa var det dog et tilfælde, hvem der netop blev polemarch, et embede hvortil ingenlunde alle inden de opstillede kandidater var kvalificerede.

Hvad *kvalifikation*er angaar, hvilke betingelser der stilledes til kandidater, der meldte sig til archontatet, saa fordredes der af disse, at de skulde tilhøre 1ste klasse eller pentakosiomedimnerne⁶. Dette vil paa disse tider praktisk omtrent sige det

¹ Lugebil. Jahrb. f. klass. Philol. Supplb. V, p. 645 og fl.

² VI, 109.

³ Müller-Strübing, Aristophanes und die historische Kritik. Leipzig 1873. p. 226 og fl.

⁴ Pol. Ath. p. 57, 12 (c. 22).

⁵ Det viser sig saaledes, at Idomeneus har havt ret, naar han hævdede, at Aristides i 489 var valgt til archont, i modsætning til Demetrios fra Phaleron, der holdt paa, at han var udtagen ved lodkastning (Plut. Arist. c. 1).

⁶ Dette spørgsmaal findes nærmere behandlet i *ekskurs* 4.

samme, som at de maatte være af adlig byrd, da det kun undtagelsesvis kan være lykkes for en uadlig at arbeide sig saa høit op, saalænge kun jordgods toges i betragtning ved klasseinddelingen.

Vi har allerede flere gange havt anledning til at høre, at archonterne paa Kleisthenes's tid udtoges ved valg¹. Solon havde jo indført en valgmodus, hvor valg og lodtrækning var kombineret, idet hver phyle ved valg først udtog 10 kandidater, mellem hvilke der saa kastedes lod². Naar var denne udnævnelsesmaade gaaet af brug, saaledes at rent valg traadte istedet? Det ligger nærmest at antage, at dette er skeet under Peisistratos, da kun herigjennem tyrannerne kunde sikre sig, at blot dem velbehagelige personer blev archonter. „Det gik saa, at tyranniet ophævede Solons love gjennem at undlade at benytte dem“, siger Aristoteles i Pol. Ath.³. Valg benyttedes nu til aaret 487/6, Telesinos's archontat; da indførtes atter den solonske fremgangsmaade, saaledes som Aristoteles beretter⁴: „Straks det følgende aar under Telesinos's archontat (487/6) udtog de ved lodkastning med bønner de ni archonter efter phylers blandt de af deres stammebrødre foreslaaede 500 kandidater; men dette hændte da første gang siden tyranniet; tidligere var nemlig alle archonter udtagne ved valg“. Man kan undre sig over, at Kleisthenes, der ellers anvendte lodkastning i stor udstrækning, her afveg fra den af Solon foreskrevne fremgangsmaade. Grunden hertil er dog let at finde. Det var jo kun første classes

¹ Aristoteles Pol. Ath. p. 60, 2 (c. 22).

² Aristoteles Pol. Ath. p. 21, 4 (c. 8).

³ P. 57, 4 (c. 22). Headlam, Election by lot at Athen p. 184 mener at maatte slutte, at den af Solon indførte methode benyttedes ogsaa under tyrannerne. Ved omtalen af reformen i 487/6, da lodkastning atter indførtes, siger nemlig Aristoteles, p. 60, 1 (c. 22), at dette skede *τότε μετά την τυραννίδα πρῶτον* (*οἱ δὲ πρότεροι πάντες ἦσαν αἰρετοί*). Her tør dog *μετά την τυραννίδα* betyde „siden tyranniet“ = siden den tid tyranniet var indtraadt (cnf. *μεθ' ἡμέραν* = efter dagens frembrud etc). Forøvrigt er det ikke nødvendigt her at urgere udtrykket. Aristoteles vil blot udtale sig om, hvordan det havde været i den foregaaende frihedstid.

⁴ Pol. Ath. p. 59, 7 (c. 22).

borgere, der kunde melde sig til archontembederne. Hvorledes havde nu disse stillet sig ligeoverfor Kleisthenes? Jo, de havde, ialfald hvad mængden af dem angaar, sluttet sig til Isagoras mod ham, saaledes som Aristoteles selv har fortalt¹. „Da Kleisthenes ikke kunde trænge igjennem i hetairierne (dengang praktisk talt = de adlige klubber), drog han folket over til sig“. Naar man saa erindrer, at Kleisthenes's reform falder i samme aar, som den blodige kamp har staaet, saa har man let for at forstaa, at Kleisthenes fandt det farligt at gjøre statens velfærd afhængig af loddets tilfældigheder. Archontembederne havde nemlig paa den tid endnu en stor betydning; anvendte nu Kleisthenes Solons udnævnelsesmaade, kunde han let resikere, at mængden af archontembederne faldt i hans modstanderes hænder, da han til en begyndelse vistnok kun havde forholdsvis faa af de store familier paa sin side. Han vilde paa denne maade udsætte sin reform for store farer; for at hindre dette var det, at han lagde valget direkte i folkets haand. Kunde dette end ikke tage nogen af sin egen midte, saa kunde det ialfald vælge mænd, som var gunstig stemt for den nye forfatning. Senere da demokratiet havde slaaet dybere rødder, da Marathon og andre begivenheder havde virket udjævnende paa klassefølelsen, kunde man atter vende tilbage til den solonske besættelsesmaade, idet man dog samtidig berøvede archontværdigheden en del af dens magt.

At udjevne gammel splid, saavel lokal som social, og hindre nye partidannelser var en af de hovedopgaver, som Kleisthenes havde sat sig. Den ene landsdel skulde ikke have nogen fordel fremfor de andre, byen ikke fremfor landet; den ene folkeklasse skulde ikke være begunstiget paa de andres bekostning i større udstrækning, end de givne forhold og den historiske og sociale udvikling gjorde det, foreløbig ialfald, til en nødvendighed. Hvad der gjaldt de enkelte landsdele og folkeklasser, det gjaldt ogsaa de enkelte individer. Den ene skulde ikke kunne hæve sig og vinde magt fremfor de øvrige; en saadan kunde blive

¹ Pol. Ath. p. 52, 6 (c. 20).

farlig for alles frihed, ialfald for den *demokratiske lighed*, den lighed for loven (*ισονομία*), der var det endelige, af Kleisthenes tilsigtede maal. Under sine bestræbelser i denne retning kunde Kleisthenes med stor fordel anvende en gammel atheniensisk institution, nemlig den ved besættelsen af forskellige offentlige hverv benyttede *lodkastning*. Denne brug af loddet var ældgammel og hvilede, som Fustel de Coulanges¹ har vist, oprindeligt paa religiøse motiver; disse havde ganske vist i tidens løb tabt sig²; men som en gammel religiøs skik holdt lodkastningen sig fremdeles og anvendtes i ikke ringe udstrækning af Solon, saaledes som Aristoteles's *Pol. Ath.*³ viser os. I det udviklede demokratis økonomi kom jo senere lodkastningen til at spille en overordentlig vigtig rolle, saaledes som den engelske historiker J. W. Headlam saa ypperlig har fremstillet det i sin nylig udkomne, ovenfor citerede bog. Lodkastningen gjorde udmerket tjeneste i det *demokratiske lighedsprincip*s tjeneste, idet den i et paa slavearbejde hvilende stat som den atheniensiske gjorde alle chanser saa nogenlunde lige og medførte en vis turnus. Den gjorde ligeledes udmærket virkning i den *demokratiske folkesuverænitets* tjeneste; folket skulde være suverænt, al magt skulde hvile i folkeforsamlingen; embedsmænd, raad og domstole skulde ingen selvstændig magt have; de skulde blot tjene folkets vilje og rent mekanisk udføre dets beslutninger; til dette maals opnaaelse var lodkastning den bedste fremgangsmaade. Lodkastningen virkede saaledes nivellerende; den udjævner standsforskjellen og ophæver al selvstændig myndighed udenfor den, der hvilede i den suveræne folkeforsamlings haand. Seet saaledes kan lodkastningen ganske vist kaldes en demokratisk indretning⁴, om den end ikke paa nogen maade skylder demokratiet sin opkomst, som hidtil almindelig antaget. Det her om lodkastningens idé og virkning udviklede lader sig dog ikke uden videre overføre fra det gennemførte demokrati til den klei-

¹ La cité antique. 8nde udg. p. 213.

² Headlam, Election by lot at Athen. Cambrigde 1891. p. 11.

³ P. 21, 3 (c. 8).

⁴ Headlam l. c. p. 12.

sthenske forfatning. Naar Kleisthenes anvendte den ved udnævnelsen af de fleste embedsmænd, ved sammensætningen af raadet og folkedomstolene, saa havde han vistnok nærmest til hensigt derigjennem at befordre den demokratiske lighed, give alle ansøgere en lige chance og bevirke en rask veksel i disse institutioners sammensætning. Dernæst har han vel ogsaa haabet herigjennem at undgaa partidannelser af mere personlig natur, saaledes som valgkampagner altid giver anledning til. Derimod har det neppe været Kleisthenes's tanke gjennem anvendelsen af lodkastning at virke nivellerende, nedbrydende paa al embedsmagt som saadan og al selvstændig magt hos raadet. Dette passer ikke med den plads, raadet fik i hans forfatning, og den magtfulde, hvormed vi har seet, at det af ham blev udstyret. At det ikke kan have været Kleisthenes saa meget om at gjøre at ophæve embedsmændenes selvstændige kompetense, vil ligeledes fremgaa af det tidligere, ligesom det i denne forbindelse er karakteristisk, at han ikke anvendte lodkastning ved det embede, som paa hans tid endnu ragede op over alle de andre, nemlig archontværdigheden¹.

Kleisthenes indsaa selvfølgelig, at hans reform ingenlunde kunde bringe al partistrid til at ophøre, ja han forudsaa muligheden af, at der kunde opstaa mænd, der vilde søge at spille Peisistratos's rolle. Selv om ikke dette skulde lykkes, saa kunde saadanne ærgjerrige personer faa dannet sig partier og ved hjælp af disse søge at vinde en betydning og gennemføre en politik, der var i strid med den store majoritets ønsker og opfatning. Endelig var det at vente, at aristokratiske elementer inden samfundet vilde forsøge en obstruktionspolitik, der maatte lamme det hele styre og hemme enhver udvikling, selv om der fandtes en majoritet, der ønskede en rolig fortsættelse i det af Kleisthenes anviste spor. Som et vern herimod, som et forsvar

¹ Det nye lys, hvori dette spørgsmaal er traadt ind i gennem Aristoteles's skrift, gjør det unødvendigt at gaa nærmere ind paa den mellem Grote og Schoemann-Curtius førte strid, om lodkastningen skriver sig fra Kleisthenes eller er yngre.

for den nye forfatning skulde den af Kleisthenes indførte¹ *ostrakisme* tjene. Forsaavidt kan man med Aristoteles² sige, at ostrakismen egentlig var rettet mod tyranniet og dets venner, hvor lidet sandsynligt det end klinger, at Kleisthenes indførte ostrakismen specielt med Peisistratiderne for øie, samtidig med at dette vaaben blev liggende ubenyttet i 20 aar. Forsaavidt kan man ogsaa i ostrakismen se en særlig demokratisk indretning³. Thi det var ganske vist saa, at det var dels fra tyranniet og dels aristokratiet, at faren truede for Kleisthenes's verk. Men i sin idé var ostrakismen egentlig noget andet. Den var et middel til paa fredlig maade at fjerne enkelte mænd og derigjennem svække partier, som stillede sig hindrende iveien for en udvikling i den af majoriteten ønskede retning. Ser man paa ostrakismens anvendelse, vil man ikke kunne nævne noget eksempel paa, at den blev brugt mod en enkelt mand, der var farlig for friheden eller den demokratiske lighed, saaledes som man saa ofte pleier at udtrykke det⁴. Naar den anvendes, er der altid to partier, der staar skarpt mod hverandre, saaledes at ethvert frugtbringende arbeide hindres. Under saadanne forhold er det, at folket optræder og afgjør, hvem af de to ledere der skal vige, og hvem der skal blive og tage ledelsen. Man ser saaledes, at det ingenlunde er den, som er mægtigst, altsaa farligst, der maa vige, tvertimod, det er den svagere, obstruerende part; det er netop den mægtigere, der anvender sin majoritet mod den svagere⁵. Forsaavidt passer den af Roscher⁶ dragne sammenligning mellem ostrakismen og ministerveksel eller appel til folket i moderne parlamentariske samfund. Fra denne side

¹ Aristoteles Pol. Ath. p. 57, 6 og 59, 2 (c 22) henlægger udtrykkelig ostrakismens indførelse til Kleisthenes.

² Pol. Ath. p. 57, 7; 58, 5; 59, 1; 61, 2 (c. 21). Politik 1284 a 17. Paa Aristoteles gaar ogsaa Herakleides Pontikos's notis tilbage. (Müller Fragm. Hist. Gr. II, 209).

³ Aristoteles Politik 1284 a 17 og fl.

⁴ Saaledes f. eks. af Grote Hist. of Gr. IV², 211. Schoemann, Verfassungsgesch. p. 80.

⁵ Lugebil, Jahrb. f. klass. Philol. Supplemb. IV, p. 168 og fl. og V, p. 688.

⁶ Leben, Werk und Zeitalter des Thukydides. Göttingen 1842 p. 381.

seet bliver ostrakismen et fuldkomnere udtryk for det samme, som Solon havde tilsigtet med sin bekjendte lov, at ingen borger havde ret til at forholde sig neutral, naar borgertvist udbrød¹, medens M. Duncker² neppe har truffet det rette, naar han i ostrakismen ser et forsøg paa at erstatte det overopsyn over statslivet, der af Solon var overdraget Areiopagos, men som havde vist sig utilstrækkeligt og ikke havde magtet sin opgave. Ostrakismen er saaledes et middel til at betrygge en sund udvikling i den retning, majoriteten ønsker, et lempeligt redskab til at fjerne hindringer, der maatte lægge sig iveien. Men demokratisk er forholdsreglen kun, forsaavidt majoriteten er demokratisk. Mod en kandidat til tyranniet, der maatte have majoriteten paa sin side, er ostrakismen ikke anvendelig, heller ikke mod aristokratiet, hvis dette i udviklingens medfør maatte komme til at staa der med sympathien og tilliden paa sin side. Ganske vist kan man sige, at det tyder paa en vis svaghed ved det atheniensiske statsstyre, at det var nødvendigt at lægge et saadant irregulært vaaben i borgernes haand. Men man maa her tage i betragtning de ringe magtmidler, den atheniensiske øvrighed igrunden sad inde med, saa at i alvorligere tilfælder altid en direkte indgriben fra borgerskabets side var nødvendig. Man maa vistnok med Aristoteles³ indrømme, at ostrakismen ikke saa let kunde undværes i Athen, samt at den dertil var et lempeligere middel, end om folket under saadanne forhold skulde være nødt til at gribe til vaaben for at sætte sin vilje igjennem. Man har heller ingen grund til at antage, at den blev misbrugt i den ældre tid, og selv dens senere anvendelse berettiger ikke til med Plutarch og hans eftersnakkere i ostrakismen kun at se et udslag af demokratisk misundelse mod alt, der rager op over det almindelige.

¹ Grote Hist. III², 193 og IV², 202 og fl.

² Griech. Gesch. II, 609.

³ Politik 1284 b. 17.

3dje kapitel.

Det kleisthenske samfund.

Spørger man om virkningen af Kleisthenes's reformer, saa maa det indrømmes, at en lovgiver kun sjelden har havt større held med sig; kun faa har i samme grad som han opnaaet, hvad der var tilsigtet. Den *territoriale* splittelse, der hidtil havde delt landet i flere stridende partier, forsvinder for bestandig af Attikas historie. Det skadelige supremati, som man kunde formode, at Athen skulde udøve over landet, undgaaes fuldstændig; Athen og Attika er smeltet sammen til et, uden stridende interesser og uden hovedstatstyranni fra byens side. *Politiske* partikampe kunde selvfølgelig ikke undgaaes i Athen, ligesaa lidt som i nogen anden stat; men man havde dog her den i Hellas's historie omtrent enestaaende lykke i 100 aar at være fri for borgerkrig, idet det lykkedes ad fredlig vei at hindre ethvert skridt udover lovlighedens grænser. Videre viste det af Kleisthenes lagte demokratiske grundlag sig solid nok til at bære en saa gennemført demokratisk statsbygning, som den attiske snart skulde blive.

Man tager imidlertid meget feil, hvis man vil anse det attiske demokrati som gennemført allerede under Kleisthenes. Ganske vist har dette skudt en ganske enestaaende hurtig vekst; men man har dog gjerne forestillet sig denne vekst som endnu hurtigere, end den virkelig har været. Aristoteles's nyfundne skrift viser os nemlig, ved siden af enkelte træk i udviklingen, at denne har naaet sit høidepunkt senere, end man hidtil har antaget. ¶ Før jeg tager fat paa at gennemgaa denne udvikling i sine hovedtræk for det tidsrums vedkommende, som ligger indenfor dette arbeides ramme, nemlig tiden indtil Aristoteles's reform, maa vi først nærmere undersøge det *kleisthenske samfund*. Det gjælder nemlig at bringe paa det rene, hvilke rester der endnu stod igjen af den gamle aristokratiske ordning, hvormeget der maa fjernes heraf, samt hvilke økonomiske og sociale forhold der dels maa ophæves, dels gradvis forandres,

før vi kan tale om et virkelig gennemført demokrati. *Som resultat vil fremgaa, at det attiske aristokrati i tiden efter Kleisthenes har spillet en betydeligere politisk og social rolle, end man har været tilbøielig til at antage.*

Under denne undersøgelse gjælder det i særlig grad at holde sig det klart for øie, som man altid maa erindre, naar man befatter sig med antike forhold; jeg mener den væsensforskjel, der er tilstede mellem oldtid og nutid. Det græske og det romerske demokrati faar i sammenligning med det moderne altid et vist aristokratisk anstrøg, da de ligesom de antike samfund overhovedet hvilede paa slaveriet samt paa frigivnes og udenfor borgerskabet staaende fremmedes arbeide. Dette gjør, at man maa vogte sig vel for uden videre at identificere datidens og nutidens benævnelser og forhold.

Kaster man et blik paa Attikas *naturforhold* og disses udnyttelse i næringslivets tjeneste, saa vil man ganske vist finde, at disse i mange retninger var skikkede til at befordre en demokratisk udvikling¹. Attikas jord var i sin helhed betragtet ingenlunde særlig frugtbar; der krævedes adskilligt arbeide, hvis den skulde yde et ordentligt vederlag. Naar vi ser bort fra kvægavlen i de indre bergfulde egne, var den bedst skikket for dyrkning af alskens grøntsager, frugt, vin og olie, en drift, der passer sig bedst for smaabrug og ikke i samme grad som kornavl fører med sig jordens samling til store godser. Attika var ogsaa delt i en hel del mindre brug²; af større godser fandtes kun faa, mest beliggende i grænsedistrikterne³. De større jordbesiddere pleiede at eie flere saadanne middels brug; disse dreves hver for sig og laa ofte rundt om i Attika. Ved siden af disse eiendomme har vi saa de smaa bondegaaarde, der fra at være forpagtergaaarde efterhaanden i stor udstrækning var gaaet over til at blive theternes eiendom; disse brug var

¹ M. Duncker, Griech. Gesch. II, 610 og fl.

² Boeckh, Die Staatshaushaltung d. Athener. 3te Ausg. bei Fränkel. I, p. 80.

³ Büchsenschütz, Besitz und Erwerb im griech. Alterthum. Halle 1869, p. 56.

ganske vist smaa; men med den nævnte driftsmaade fordredes der heller ikke store vidder. Den agtelse, hvori arbeidet med jorden stod i Athen, og den politiske fordel, der fulgte med at være jordeier, gjør det rimeligt, at handlende og industridrivende erhvervede sig jord og saaledes bidrog til at øge den egentlige bondeklasse i Attika; det samme var tilfældet med den forsørgelse, som en hel del af theterklassen fik efter Chalkis's erobring. Herodots beretning¹, at der ved denne anledning uddeltes 4000 kleruchlodder, er vel overdreven; men selv om man med Ailian² sætter tallet til 2000, saa øges ogsaa herigjennem bondeklassen i høi grad. Denne synes stadig at have gaaet fremover i tiden indtil Peloponneserkrigen; da fik den et knæk, som den aldrig forvandt. For et land at være, hvis hovednæringsvei var jordbrug, maa Attika siges at have havt særlige betingelser for en jevn demokratisk udvikling. Det samme er tilfældet, naar vi ser paa de for Attika eiendomlige *befolkningsforhold*. Medens der i alle de andre græske stater fandtes en skarpt adskilt herskende befolkning og en undertrykt klasse af en anden nationalitet, alt en følge af erobringer, findes intet lignende i Attika. Her var der ingen saadan raceforskjel; de indvandrede elementer dannede her ikke en herskende klasse; de og de gamle beboere var smeltet sammen. Dette moment maatte i høi grad bidrage til at lette en sammensmeltning, en demokratisk udjevning af de forskjellige klasser. Hertil kom, at athenienserne efter sin *karakter* laa godt for demokratiet og selvstyret; ialfald giver Pausanias³ dem følgende attest: „Saavidt jeg ved, har ingen andre end athenienserne skudt vekst gjennem demokratiet; men disse gjorde det ogsaa i høi grad, da de overtraf de øvrige hellenere i forstand og var mindst ulydige mod de bestaaende love“.

Men det er nu ikke den jordeiende stand, der udgjør den drivende kraft i et demokrati; den var det ialfald ikke hos old-

¹ V, 77.

² Var. Hist. VI, 1. Busolt, Gr. Gesch. I, p. 622.

³ IV, 35, 5.

tidens folk¹. Denne laa hos de industridrivende, handlende og søfarende elementer inden befolkningen; det er Peiraiæus med dens handel og industri, der blev det attiske demokratis egentlige bærer; „Peiraiæus's befolkning er meget mere demokratisk end de, der bor i byen“, siger Aristoteles². Nu er det ganske vist saa, at der allerede paa Kleisthenes's tid fandtes en del handel og industri ligesom nogen skibsfart i Attika. Især havde tyrannerne i ikke ringe grad hævet disse erhvervsgrene og var heri som i saa meget andet demokratiets forløbere. Peisistratidernes forbindelser med Strymonegnene, med landene omkring Bosporos, med Samos og Naksos vidner om handel og skibsfart; deres store byggeforetagender viser, at kunstflid og haandverk havde en relativ blomstring; de talrige fund rundt om af attiske sortfigurerede vaser vidner ligeledes om industri og handel. Men trods alt dette, det store, afgjørende skridt, der gjorde Attika fra et land, hvor landbrug var den aldeles dominerende næringsvei, og som følge heraf den jordeiende stand den raadende, til et industridrivende og handlende, dette skridt var endnu ikke taget; Peiraiæus var endnu ikke anlagt; den store flaade var endnu ikke bygget; athenerne var endnu ikke „skredne ned til søen“³. At overføre forholdene i Attika efter Themistokles paa Kleisthenes's samfund er som at ville gjenfinde Pitts England i Tudorernes stat; ligesom Liverpool og Manchester dengang saa at sige ikke var til, men stæder som Canterbury og York var hovedbyerne ved Londons side, saaledes var paa Kleisthenes's tid Eleusis ikke Peiraiæus vigtigst i Attika efter Athen selv.

Landbefolkningen eller rettere *jordbrugerne* udgjorde altsaa endnu den aldeles overveiende del af landets beboere. Men det var ikke blot numerisk, at denne klasse var i afgjørende majoritet; dens betydning og stilling viser sig end mere dominerende, naar man erindrer, i hvor høi grad det attiske statssamfund

¹ Aristoteles Politik 1318 b.

² Politik 1303 b. 11.

³ Herodot I, 144. Thukyd. I, 93, 4. Plato l. IV, 706 c. Plutarch Them. c. 4.

politisk seet hvilede paa den grundeierende stand. Ved sin klasseinddeling havde Solon kun taget hensyn til jordeiendom og dennes afkastning. For at høre til 1ste klasse, pentakosio-medimnerne, maatte man have en gjennemsnittsindhøstning af mindst ca. 260 hektoliter vaade og tørre varer sammen (altsaa korn, frugt, vin og olje)¹; for at komme i 2den klasse, ridderne, krævedes en lignende paa ca. 160 hektoliter; med en høst paa ca. 105 hektoliter kom man i 3dje klasse, zeugiterne. Alle, der ikke havde et saa stort gjennemsnittsudbytte af sin jord, hørte med til 4de klasse, theterne. Al anden eiendom, som redekapital, skibe, fabriker, slaver, ja huse og grund i byen regnedes ikke med. Den rigeste fabrikant hørte til theterklassen, hvis han ikke lagde sig til grundeiendom. Selvfølgelig skede dette i en vis udstrækning², ligesom ogsaa andre theter nedenfra kunde arbeide sig op igjennem klasserne ved stadig at øge den jordlod, han først havde skaffet sig. Men i det store og hele taget var dog fremdeles den overveiende del af jorden i det gamle aristokratis hænder; dette solgte nødig sine eiendomme; thi det var nu væsentlig paa disse, at deres magt beroede; det var først og fremst som jordeiende stand, at aristokratiet bevarede den ledende stilling i samfundet. Det er allerede i det foregaaende skarpt nok fremholdt, hvilken betydning jordeierne havde i Solons og Kleisthenes's stat. Det var de 3 øverste klasser, der sammensatte raadet; det var fra dem, at alle embedsmænd og derigjennem ogsaa raadet paa Areiopagos toges. Ganske vist var mængdens magt og indflydelse vokset meget gjennem Kleisthenes's reform; den havde faaet en fri og uafhængig stilling ligeoverfor de gamle slegter, ligesom ogsaa folkeforsamlingens og domstolenes stigende kompetense især kom denne stand tilgode. Men saalænge den gamle ordning stod ved magt, at kun jorden og dens afkastning regnedes med ved klasseinddelingen, maatte folkets magt være adskillig indskrænket. Saalænge imidlertid landbruget var den absolut dominerende

¹ Aristot. Pol. Ath. p. 19, 9 (c. 7).

² Pag. 54.

næringsvei, og der derfor kun fandtes faa handlende og industridrivende af større betydning, følte denne ulighed mindre; thi der fandtes da ikke mange udenfor de større jordeiere, som befandt sig i en saa uafhængig økonomisk stilling, at de kunde ofre den tid, som fordredes af dem, der sad inde med en af de nævnte tillidshverv. Dette forhold forandrede sig imidlertid snart; Themistokles's virksomhed gav stødet til, at der dannede sig en talrig og rig handlende, industridrivende og søfarende stand. Da lod heller ikke det gamle princip for klasseinddelingen sig længere opretholde, og ved Aristeides's reform et par aar efter slaget ved Salamis blev det da ogsaa afskaffet. Fra den tid af blev al slags formue og indtægt regnet med, naar ens klasse skulde bestemmes. Nu kunde den rige fabrikant eller handelsmand hæve sig op i 1ste klasse, den mindre kjøbmand eller haandverker kunde kanske naa op i 3dje klasse. Først da aabnedes alle sluser for den demokratiske flom; først da maatte de gamle ætters medlemmer for alvor se opkomlinger reise sig op ved sin side og konkurrere med dem om de ledende administrative stillinger. Det er derfor ikke uden grund, at Aristoteles¹ daterer den egentlig demokratiske udviklings begyndelse fra Aristeides; man vil da ogsaa forstaa, hvad der har foresvævet Plutarch eller hans kilde, naar han² taler om det „kleisthenske aristokrati“³, hvor urigtigt udtrykket end er i og for sig. Kleisthenes er virkelig det attiske demokratis fader; han er demokrat, ikke aristokrat, og han gik saa langt i demokratisk retning, som forholdene tillod ham; men praktisk talt bliver hans stat ikke i og for sig aristokratisk, men dog aristokratisk regjeret i sammenligning med det senere udviklede folkestyre.

Den jordeiende stand sad saaledes inde med store forrettigheder i den kleisthenske stat. Det bliver nu opgaven at undersøge, hvorledes det gamle aristokratis stilling var i denne tid, der fulgte lige paa Kleisthenes's reform. Vi skal snart se, hvor

¹ Pol. Ath. p. 105, 12 (c. 14).

² Kimon c. 15.

³ Cnf. Büttner, Gesch. der politischen Hetären in Athen. Leipzig 1840, p. 18 note.

feilagtigt det vilde være at tænke sig, at det var forbi med ætternes magt og betydning. Trods den store forandring havde adlen endnu et saadant fodfæste, at den fremdeles kunde vedblive at spille en fremtrædende rolle. For straks at nævne de vigtigste støttepunkter, der vedblivende holdt det attiske aristokratis magt oppe, saa var det: 1) adlen vedblev at danne kjernen blandt de større eiendomsbesiddere. 2) det aristokratiske princip var ingenlunde uddød; ædel byrd og gammel rigdom vedblev altid at staa i stor anseelse hos det atheniensiske folk; endelig 3) bidrog religionen og gudstjenesten i særlig grad til at bevare for aristokratiet ialfald endel af dets gamle position inden samfundet.

1. Der har gjentagende gange været anledning til at fremholde, at for den førsolonske tids vedkommende var adlen eller slegterne enebesiddere af al attisk jord, samt at man for den kleisthenske periode med tryghed tør antage, at *adlen var i stor majoritet inden de større og mellemstore jordeieres tal*. Dette fremgaar ogsaa deraf, at vi endnu ikke hører om, at adlen i større udstrækning drev paa med industri eller handel; deraf kan sluttes, at den fremdeles væsentlig havde sine penge anbragt i jord, altsaa ikke i betydeligere grad havde skilt sig af med denne, der jo engang havde været ene og alene deres. Det var da heller ingen opfordring for adlen til at skille sig af med sine eiendomme¹; thi baade gav jordbrug i Attika et meget pent udbytte², og dertil forlente det jo sine eiere med store politiske og sociale fordele. Det var blot eierne af de store og middelsstore gaarde, der kom op i de tre øverste klasser, i hvis haand den egentlige regjering laa. Ved siden heraf maa man erindre den specielle agtelse, hvori jordbruget stod hos de antike folk; det var det eneste arbeide, hvormed en fri mand egentlig kunde befatte sig. Dette gjaldt vistnok i særlig grad Rom og kanske

Man kan da ogsaa nævne eksempler paa, at slegtsmedlemmer langt ned i tiden vedblev at sidde paa sin fædrene jord. C. I. A. II. 113 viser os saaledes i sen tid en Lykomide, der havde en eiendom i familiens gamle hjemstavn, Phlya.

² Büchsenschütz, Besitz und Erwerb im griech. Alterthum p. 88.

Athen mindre end noget andet af de gamle samfund; men ogsaa her¹ blev dog de, der drev denne haandtering, anseede for ganske anderledes skikkede til at beklæde statens embeder og andre tillidshverv end de, som levede af handel og industri. Hertil kommer, at saalænge der ikke var opstaaet en rig handlende og industridrivende stand, saa var adlen den eneste klasse inden folket, som sad inde med den økonomiske uafhængighed og det otium, som dengang var en nødvendig betingelse for at kunne beklæde de forskjellige embedsposter og andre tillidshverv. Og selv om en fabrikant eller en handelsmand kunde have raad til at ofre tid paa saadanne gjøremaal, saa var det meget vanskeligere for ham end for godseierne at være længere tid borte fra sin forretning og overlade dennes bestyrelse til andre².

2. Men det var ikke blot som udgjørende hovedmængden blandt jordeierne og idethele inden den besiddende del af befolkningen, at de gamle slegters medlemmer indtog en baade i politisk og social henseende fremskudt stilling i Athen. Selve *patriciernavnets glans* tabte sig nemlig ingenlunde saa snart; tvertimod vedblev det hele tiden nedigjennem baade socialt og politisk at være en stor anbefaling at høre til en af de anseede ætter. Endnu paa Platons tid var der et saa skarpt skille mellem adel og ikke adel, ligesom opfatningen heraf var en saadan, at han³ under opregningen af de i samfundet nødvendige over- og underordningsforhold kan opføre 1) forældre — børn, 2) *adlig* — *uadlig*, 3) ældre — yngre, 4) herrer — slaver, 5) de aandelig og moralsk høiere- og lavere-staaende. Taleren Aischines⁴ af Kothokidernes familie mener at kaste glans over sig ved at fremhæve, at han tilhørte samme phratrie som Eteobutadernes berømte slekt. Naar Demosthenes⁵ nævner Eteobutaden Pyrrhos's navn, føier han ikke paa sædvanlig maade dennes demenavn til, men hans slegtsnavn. Ja, denne de gamle slegters anseelse

¹ Boeckh, Staatshaush. d. Athen. 3 Aufl. b. Fränkel I, p. 53.

² Müller Strübing, Aristophanes und die histor. Kritik p. 251.

³ Leg. III, 690 A.

⁴ II, 147.

⁵ XXI, 182.

holdt sig helt nede i den kristne tid. Biskop Synesios ¹, der levede omkring 400 aar efter Kristus, udbryder, naar det gjælder rigtig at stille det høieste og det laveste inden menneskeheden mod hverandre: „For Gud er der ingen forskjel paa en Eteobutade og den elendigste slave“ ².

3. Det var nu specielt paa *sakralvæsenets* omraade, at adlen vedblev at nyde store forrettigheder fremfor det øvrige folk. Athenienserne var i det 5te aarhundrede bekjendt som et efter oldtidens begreb særlig religiøst folk, det vil sige, de vaagede med omhu over, at alle forpligtelser mod guderne som ofre, feste og andre ceremonier strengt overholdtes og udførtes paa rette maade og gennem de rette, guderne velbehagelige mænd. Dette førte til, at alle de høiere offentlige presteembeder vedblev at gaa i arv inden de gamle ætter. Saalænge den nævnte religiøse opfatning og stemning holdt sig inden folkets store mængde, kunde den omstændighed, at slegternes medlemmer stod som mellemmand mellem folket og guderne, ikke undlade at udøve sin indflydelse paa slegternes sociale stilling i almindelighed. Thi det kan paa en maade siges, at det var ætterne, der sad inde med presteembederne, hvis forvaltning de saa overdrog til et enkelt slegtsmedlem. En indskrift ³ viser os saaledes, hvorledes alle stemmeberettigede medlemmer af Kerykernes prestelige slegt samledes i ættens hellige hus i Eleusis for at tage bestemmelser vedrørende det i dennes haand liggende statspresteskab. Til sakralvæsenet maa ialfald efter Kleisthenes ogsaa phratrierne regnes. I ekskurs 5 er fremholdt, hvorledes de gamle, adlige phratrier, hvortil bestandig mængden af de patriciske familier hørte, vistnok havde det privilegium fremfor de nye, af Kleisthenes dannede phratrier, at nyborgere ikke kunne forlange at blive optaget i dem. Ogsaa de fire adlige, joniske phyler holdt sig efter Kleisthenes's oprettelse af de nye phyler som religiøse forbund, rigtignok uden egentlig betydning; de bevaredes, fordi deres sacra ikke kunde ophæves. Hele tiden udover ud-

¹ Περὶ ἐννενήκον 144.

² Cnf. Toeppfer, Attische Genealogi. Berlin 1889, p. 117.

³ C. I. A. II, 597.

tages saaledes 4 eupatrider til „phylekonger“¹, hvilke efter urgammel skik vedblev at vilde være dommere i sager, hvor dyr og livløse ting var de anklagede².

Man vilde imidlertid tage meget feil, om man mente, at fordelene af at være af adel indskrænkede sig til sakralvæsnet, og hvad dermed staar i forbindelse. Det samme gjælder i en ganske stor udstrækning paa det *verdslige omraade*. Der fandtes vistnok efter Kleisthenes ingen verdslig post i statens tjeneste, hvortil adlig byrd var en nødvendig betingelse. Men ikke destomindre vedblev det næsten hele 5te aarhundrede igjennem ved visse embeder at være en anbefaling at være adlig; ja der er stillinger, hvor man praktisk talt kun sjelden gaar udenfor slegtsmedlemmernes rækker. Xenophon lader i Symposiet³ Sokrates sige til Kallias: „Du ved godt, hvorledes statslivet af sig selv vilde aabne sig for dig, hvis du ønskede det; thi du sidder inde med de første betingelser. Du er af gammel adel; du er prest for de fra Erechtheus nedstammende guder, som sammen med Jakchos drog i felten mod barbaren“. Demetrios fra Phaleron ansaa en fremtrædende deltagelse i det politiske liv i første halvdel af det 5te aarhundrede i den grad betinget af adlig byrd, at han⁴ som bevis for Aristeixes's fornemme herkomst blandt andet anfører: „et andet bevis er hans (Aristeixes's) fordrivelse ved ostrakismen, thi ingen af de ringe, men kun de, der hørte til de store familier, som vakte misundelse gjennem sin fornemme byrd, rammedes af forvisningen“. Dette samme, at alle de ledende i Athen i den første del af det 5te aarhundrede var adelsmænd, udtaler Aristoteles⁵: „Mængden havde fortjenesten af at have grundet søherredømmet; den blev nu overmodig og valgte sig lavtstaaende ledere, medens de fornemme stillede sig i opposition“. Det samme finder vi ogsaa i Pol. Ath.⁶: „Dengang (ved

¹ Cnf. Bulletin de correspondance hellen. III p. 69 og V p. 64.
Aristoteles, Pol. Ath. p. 145, 12 (c. 57).

² VIII, 40.

³ Plut. Arist. c. 1.

⁴ Politik 1247, a. 12.

⁵ P. 77, 1. (c, 28).

Perikles's død) fik folket for første gang til leder en mand, der ikke stod i anseelse hos de fornemme; tidligere havde det altid været fornemme mænd, der var optraadt som folkets ledere“.

Gjælder dette i sin almindelighed, saa gjælder det specielt de *militære kommandoposter*. Især synes *strateg*- og *hipparchem*-bederne at være blevne rekruterede med medlemmer af de gamle slegter¹. Hos Pseudoxenophon² læser man, og han gjør nok ikke de fornemmes indflydelse i den daværende stat større, end den var: „Men alle de embeder, der bringer det hele folk enten frelse eller fare, de forlanger mængden ikke at have nogen andel i, og ikke tror de, at de har noget gavn af at være strateger eller hipparcher; thi mængden indser, at det er heldigere, at ikke den selv beklæder disse embeder, men lader de dygtigste (her de fornemme) styre“. Man kan videre merke, hvorledes paastanden om, at Sofokles's fader skulde have været haandwerker, gjendrives i Vita Sophoclis: „Det er ikke rimeligt, at en, som havde en saadan til fader, var bleven anset værdig til at være strateg ved siden af Perikles og Thukydides, de første i staten“³. Komedieforfatteren Eupolis skriver⁴: „Men vor stat havde før strateger, fødte i de fornemste familiers rigdom og de første med hensyn til byrd; disse saa vi op til som guder; thi det var de for os, saa at vi var i sikkerhed; men nu drager vi i felten, idet vi tager strateger op fra gaden“. Denne paastand, at athenienserne ialfald i første halvdel af det 5te aarhundrede tog sine strateger efter byrd, stadfæstes nu ogsaa af Aristoteles's vidnesbyrd; han udtaler sig nemlig saaledes⁵ om forholdene omkring aaret 455: „I krigsførsel ukyndige feltherrer, der kun stod i anseelse gennem sin høie byrd, traadte i spidsen for hæren“. Ogsaa forøvrig var adlig byrd af betydning inden hæren; jeg behøver blot at minde om den karakteristiske episode, som

¹ G. Gilbert, Beiträge zu innern Geschichte Athens. Leipzig 1877, p. 4 og fl. Landwehrs slutning (Philologus Supplemb. 5 p. 153), at strategerne til Eukleides *maatte* være adlige, er forhastet.

² De republica Athen. I, 3.

³ Cnf. Plinius hist. natur. 37, 2, 11.

⁴ Meineke, Fragm. com. Grace. II, 486.

⁵ Pol. Ath. p. 73, 3. (c. 26).

fortælles i Symposiet (220, E): Alkibiades vinder efter kampen ved Potidaia prisen for tapperhed paa grund af sin byrd, uagtet den med rette tilkom Sokrates.

Det samme, som her er anført om strategerne, gjælder ligesaa godt *archonterne*, saalænge archontembedet beholdt den gamle magt og anseelse, det vil sige i begyndelsen af det 5te aarhundrede, førend det afløstes af strategerne som den første embedsstilling i Athen. De archonter i denne tid, hvis byrd vi kan bestemme, er alle medlemmer af en af de adlige slechter.

Ser vi saaledes, at den gamle adel lang tid efter Kleisthenes vedblev at stille de ledende og styrende i statens tjeneste, saa gjælder dette ikke mindre, hvis vi betragter forholdene, saaledes som de artede sig i den *kommunale politik* rundt om i demerne. Jeg har allerede skildret¹, hvorledes demen var ordnet med staten som forbillede, og fremhævet, paa hvilken maade deltagelsen i det politiske liv i demerne var ligesom en forskole for deltagelse i statslivet. De i de senere aar fundne talrige indskrifter spreder et nyt lys over demeforvaltningen og livet udover landet, om ikke i det 5te, saa ialfald i det 4de aarhundrede. Finder man, at det gamle aristokrati endnu saa sent spillede en betydelig rolle i det kommunale liv, kan man trygt gaa ud fra, at dets betydning har været mindst ligesaa stor, sandsynligvis adskillig større i det 5te aarhundrede, ialfald i dets første halvdel.

Inden demen laa den endelige magt samlet hos demeforsamlingen; denne fattede bestemmelser om alle vigtigere sager og afgjorde selv sit indtægts- og udgiftsbudget. Hvor meget end demoterne paa denne maade selv greb ind overalt, saa laa dog sagernes udførelse ligesom ogsaa den betydningsfulde forberedelse i demarchens haand. Denne for et aar ad gangen udtagne funktionær kunde saaledes udøve stor indflydelse inden sin kreds, saa meget mere som han udenfor sine kommunale gjøremaal af staten var ansat som politifunktionær, ligesom udskrivningsvæsnet, hvad flaaden angaar, var betroet ham. Demarch-

¹ Pag. 27.

embedet var trods dets mange forretninger, der vistnok krævede en mands hele tid, ulønnet; det var et æreshverv, der efter embedstidens udløb indbragte den nidkjære og energiske en æreskrans eller takkeadresse fra de taknemlige demoter. Posterne synes at have været eftertragtede nok; dels kunde de tilfredsstille en eller anden stedlig storheds ærgjerrighed, der ingen udsigt havde til at komme til at spille nogen rolle i den store politik, og dels var de vel gennemgangsposter til statsembeder. Det forundrer derfor ikke, naar indskrifterne ligesom talerne¹ tydelig nok viser, at demarcherne praktisk talt toges blandt de til demen hørende fornemme og rige familier. Det samme gjælder skatmesterembederne, der vel i almindelighed dannede gennemgangen til demarchværdigheden. Demens kultus besørgedes af en prest. For dennes vedkommende har vi udtrykkeligt vidnesbyrd² om, at han ved lodtrækning udtoges blandt flere af demoterne inden de velbyrdige³ slegter udtagne kandidater.

Det gjælder saaledes i første halvdel af det 5te aarhundrede baade for stat og kommune, at de store hovedsager afgjordes, og retningen anvistes af de suveræne forsamlinger, hvor alle borgere havde lige stemmeret; men udførelsen af disses beslutninger, forberedelsen af de sager, der skulde forelægges dem, samt den almindelige administration laa altsammen praktisk talt i de fornemme slegters hænder, ligesom disses medlemmer beklædte alle de ledende poster inden samfundet.

Ogsaa ad en anden vei kan det paavises, at adlig byrd ingenlunde havde mistet al betydning i det kleisthenske samfund; jeg tænker her paa den maade, hvorpaa den gamle *slegtsordning* holdt sig langt ned i tiden⁴. Dette vilde neppe være skeet i den foreliggende form og i saadan udstrækning, hvis ikke slegterne havde bevaret adskillig politisk og social indflydelse. De

¹ Haussoullier l. c. p. 60—2.

² Demosthenes c. Eubul. 1313, 46 og 1318, 62.

³ οἱ εὐγενέστατοι, der i denne tid vel er det samme som de adlige ætter. Philippi, Beiträge p. 186.

⁴ Cnf. Toepffer, Attische Genealogi i indledningen.

attiske eupatrider var ikke mindre stolte af sin byrd og vaagede med ikke mindre iver over sine prærogativer end Roms patricier, og deres slegtsorganisation holdt sig meget længere ned i tiden end disses. De attiske slegter holdt nemlig altid sammen og dannede en vel organiseret enhed, trods de enkelte medlemmers spredning rundt om i Attika. Jeg har allerede¹ fremholdt, at eupatriderne i tidlig tid, efter sagnet under Theseus, flyttede sammen til Athen. Paa Solons tid maa man vel antage, at den større del af adlen boede i Athen; thi ellers kunde han ikke bruge benævnelsen „bybeboere“ (*ἄστοι*) om eupatriderne i sin almindelighed i modsætning til demos². Men dette kan dog ikke gjælde den hele stand; mange medlemmer af slegterne vedblev at bo ude paa landet, hvor de havde sine eiendomme. Dette kan let bevises for den kleisthenske tids vedkommende. Som bekjendt blev enhver af Kleisthenes henregnet til den deme, inden hvilken han havde sin bopæl paa demeinddelingens tid, og til samme skulde senere vedkommendes efterkommere høre. Gennemgaar man Athens ledende mænd i det 5te aarhundrede og undersøger, hvilke demer de hørte til, vil man finde, at endog de fleste hørte til en eller anden landsdeme³. Heraf kan ikke sluttet, at disse mænd selv var født udenfor byen, men vel at deres stamfader var bosat paa landet paa den kleisthenske reforms tid. Hvor adspredt slegterne boede paa denne tid, viser sig ogsaa ellers. Tager man for sig blot de ældre atheneprester af Eteobutadernes æt, vil man finde, at disse tilhørte ialfald 5 forskellige demer⁴. Ifølge indskrifter kan man paaavise Eumolpider i 4 demer. Vi har en fortegnelse⁵ over medlemmerne af Amynandridernes slegt til en given tid; kun halvdelen af indskriften, altsaa ogsaa af medlemmernes navne, er bevaret, og dog finder vi navnet paa 25 demer, hvorover denne slegt allerede

¹ Pag. 7.

² Solon fragm. 4 og 5. Bergk, Poet. lyr. Gr. (2 Aufl.) 334 og 335. Etym. Magn. s. v. *Ἐπατρίδαι*.

³ A. Hugh, l. c. p. 28.

⁴ Toepffer, p. 128 og fl.

⁵ C. I. A. III, 1276.

paa Kleisthenes's tid maa have været spredt. Keryker findes rundt om i en mængde demer¹. Af Brytiderne nævner Demosthenes² 6 mænd, alle fra forskellige demer. Disse eksempler viser, hvorledes slegterne var spredt rundt om i Attika, og dog holdt hver enkelt slekt paa det nøieste sammen og dannede et lidet samfund for sig med sine egne regler og bestemmelser og med sit nøiagtige medlemsregister, hvori ethvert nyfødt barn blev indskrevet.

I spidsen for hver slekt stod en *slegtsarchont* (ἄρχων τοῦ γένους), der gennem indskrifter kan paavises for en række af slegter. Archontstillingen beklædtes ikke paa livstid, da der nævnes endnu levende mænd, der har været saadanne archonter³. Archonten udtoges vel paa et aar ad gangen blandt slegtsmedlemmerne, enten det nu skede ved valg eller lodkastning. Han repræsenterer slekten udadtil, f. eks. for retten; ham blev det ifølge beslutning af slegtsforsamlingerne overdraget at besørge æreskranse, æresdekreter og statuer for mænd, der havde gjort sig fortjent af slekten⁴. Han raadede ogsaa over penge til ofringer. Slegterne havde ialfald undertiden egen skatmester (ταμίης τοῦ γένους)⁵. Desuden var der en egen gentilprest, der besørgede deres sacra. Slegtens medlemmer holdt møder, dels for at raadslaa og fatte beslutninger angaaende det statspresteskab⁶, der maatte være i deres hænder, dels angaaende andre affærer⁷. Man havde under møderne sit faste reglement at gaa efter⁸, og beslutningen opstilledes f. eks. i templer. Slegterne havde ofte en egen fællesformue, saaledes optræder Lykomidernes æt som laangiver⁹; de fører ogsaa processer, dels

¹ Dittenberger, Hermes 20 p. 5.

² Contra Neaer. 61.

³ Dittenberger, Hermes 20 p. 7. Til de af Dittenberger benyttede indskrifter C. I. A. III, 680 og 703 kommer ogsaa C. I. A. II, 1325.

⁴ C. I. A. II, 605. Ἐφημ. ἀρχ. 1883 p. 82.

⁵ C. I. A. III 5, 1276.

⁶ C. I. A. II, 597.

⁷ C. I. A. II, 596. Andokides, I, 127.

⁸ Andokides, I. 127.

⁹ Ἐφημ. ἀρχ. 1883. Haussoullier l. c. p. 221.

med andre slegter¹, dels f. eks. med demer²; de havde eien-
domme, saaledes Kerykerne et jordstykke paa Akropolis's syd-
skraaning³, foruden sit forsamlingshus i Eleusis⁴.

Naar man tager denne faste organisation i betragtning, for-
staar man ogsaa den faste, traditionelle *familiepolitik*, som man
kan se, at de store attiske familier har ført; man behøver her
kun at minde om slegter som Philaiderne, Alkmaioniderne og
Buzygerne (Perikles's æt). Man ser ogsaa, at flere slegter, hvis
politik faldt sammen, til gjensidig støtte dannede foreninger eller
hetairier. Disse var vistnok talrigst i Athen paa Peloponneser-
krigens tid og fandtes da ikke blot inden de aristokratiske
kredse, men ogsaa blandt demokraterne. Men hetairierne har
dog oprindelig en aristokratisk karakter og vedblev altid i
særlig grad at være et vaaben i aristokratiets tjeneste⁵. At saa
var tilfældet paa Kleisthenes's tid, er ogsaa Aristoteles's opfat-
ning; han udtrykker sig nemlig saaledes om Kleisthenes⁶: „Da
Kleisthenes ikke kunde trænge igjennem i hetairierne, drog han
folket over paa sit parti“.

Af det foregaaende fremgaar tydelig nok, at den kleisthenske
stat ingenlunde kan kaldes et gennemført demokrati. De mindre
jordeiere og hele den ikke jordbesiddende klasse kunde kun
gjøre sig gjældende i folkeforsamlingen samt i folkedomstolene,
medens ledelsen og administrationen laa i de store eller nogen-
lunde store jordeieres haand, det vil paa den tid sige saa meget
som hovedsaglig i det gamle aristokratis haand. Kleisthenes
opnaaede herigjennem at forsone den større del af adlen med
det nye system, samtidig som de nye institutioner snart viste
sin evne til at udvikle de lavere klasser og drage dem hen til

¹ Harpokration s. v. *Κυρρίδαι* og *Κοιρῶνιδαι*. Dionys. de Dinarch. II.
Meier und Schoemann, Attische Proces ved Lipsius, p. 474.

² Dionys. de Din. 10.

³ C. I. A. IV, 555 b.

⁴ C. I. A. II, 597 og 834.

⁵ Cnf. Vischer, Die oligarchische Partei und die Hetairien in Athen.
Basel 1836. Büttner, Gesch. d. polit. Hetairien in Athen. Leipzig
1840.

Pol. Ath. p. 52, 6 (c. 20).

deltagelse i det offentlige liv, saa det snart blev tydeligt, at den afgjørende magt, der var lagt i folkeforsamlingens og folke-domstolenes hænder, ikke blev et dødt bogstav. Den følgende tid viser en gradvis vekst i disse institutioners magt, saaledes at embedsmændene og raadet mere og mere taber sin selvstændige myndighed og mere og mere gaar over til i det væsentlige at blive udøvere af folkets vilje og forberedende for de sagers vedkommende, der skulde ind for folkets suveræne forsamlinger. Kleisthenes havde saaledes lagt et udmerket grundlag for en videre udvikling i demokratisk retning, der især kom til at skyde fart, da virkningerne af Themistokles's epokegjørende verk viste sig. Intet vidner imidlertid bedre om den gennemgaaende tilfredshed, hvormed den nye ordning blev modtaget, og dens opdragende, forædlende indvirkning paa det athensks folk end den entusiasme, den iver, den energi, parret med offervillighed og fædrelandskjærlighed, der var dens umiddelbare følge.

4de kapitel.

Den indre udvikling fra Kleisthenes til Perserkrigene.

Vi kjender desværre overordentlig lidet til Athens indre historie i de aar, der ligger mellem Kleisthenes's reform og slaget ved Marathon. Men alle vore kilder er enige om, at der i denne tid foregik en jevn udvikling i demokratisk retning, at det nye system i denne tid fæstnedes og styrkedes. Herodot udtaler sig et par steder om virkningen af Kleisthenes's reform. I 5te bog kapitel 66 skriver han: „Athen, der ogsaa før var stort, blev nu, da det [var bleven frit for tyrannerne, endnu større“. Kort efter (V. 78) bemærker han med specielt hensyn til de glimrende seire, Athen lige efter Kleisthenes's reform vandt over thebanerne og chalkidierne: „Athenienserne voksede nu i magt, og det blev klart ikke blot af deres, men af alles eksempel, at frihed og lighed i rettigheder er en nyttig ting; thi saalænge athenerne blev regjeret af tyranner, var de i krig

ikke nogen af sine naboer overlegne; men da de var blevne fri for tyrannerne, blev de sterkere end de andre. Det viste sig saaledes, at de kun lagde liden iver for dagen, saalænge de var holdt i ufrihed, saasom de da arbeidede for en herre; men da de var blevne frie, anstrengte enhver sig, fordi han nu ogsaa arbeidede i sin egen interesse“. „Men da lakedaimonierne erfarede, at det atheniensiske folk, naar det var frit, kunde maale sig med dem i styrke, men at det, saalænge det holdtes bundet af tyranner, var svagt og villigt til at bøie sig, saa sendte de bud efter Hippias, Peisistratos's søn“¹. Isokrates udtaler følgende paa hans tid vistnok gjængse dom om virkningen af Kleisthenes's reform²: „Alkibiades og Kleisthenes førte folket tilbage fra landflygtigheden, fordrev tyrannerne og ordnede et demokrati, gjennem hvilket borgerne hævdede sig til en saadan dygtighed, at de alene besejrede barbarerne, som havde paaført hele Hellas krig; men med hensyn til retfærdighed naaede de en saadan berømmelse, at hellenerne frivillig lagde herredømmet paa havet i deres hænder; men selve byen hævdede de gjennem dens magt og hele indretning til en saadan anseelse, at man tilsyneladende med overdrivelse, men dog ikke med urette, kan paastaa, at den var hele Hellas's hovedstad“. Aristoteles, der har erklæret³, at forfatningen gjennem Kleisthenes's reform blev meget mere demokratisk, end den solonske ordning havde været, udtaler⁴ følgende om tidsrummet mellem Kleisthenes og slaget ved Salamis: „Saalangt var staten kommen under en heldig udvikling (før slaget ved Salamis), idet den stadig var gaaet fremover samtidig med det sig udviklende demokrati“.

Vi kan da ogsaa paavise, at Kleisthenes's verk suppleredes i hans aand i den nærmest paafølgende tid. Aristoteles har opbevaret os et par saadanne træk. Nogle aar efter tyrannernes fordrivelse indførtes den ed, som de 500's raad senere pleiede at aflægge⁵; dette tyder paa en stadig udvikling af denne i

¹ Herodot V, 91.

² De big. 26-27.

³ Pol. Ath. 57, 9 (c. 22).

⁴ Pol. Ath. p. 65, 1 (c. 23).

⁵ Pol. Ath. p. 57, 9 (c. 22).

den kleisthenske organisation saa vigtige institutions kompetanse. Lige efter, i aaret 501/0, blev der for første gang valgt 10 strateger, en for hver phyle ¹; tidligere havde der altsaa blot været 4 strateger. De nyvalgte embedsmænd vedblev imidlertid efter Aristoteles's udtrykkelige forsikring endnu en tid at staa under 3dje archonten eller polemarchens overkommando. Dette vidner paa den ene side om, hvilken magt archonterne fremdeles var i besiddelse af, samtidig med at en tidsmæssig omskabning af strateginstitutionen ikke kunde undlade allerede i den nærmeste fremtid at øve sin indflydelse netop paa archontembedernes bekostning.

Denne jevne, rolige udvikling indeholder i sig selv et bevis for, at *mængden af adlen maa have sluttet sig til den kleisthenske forfatning*, der jo ogsaa indeholdt meget, som kunde bidrage til at virke forsonende paa den. Raadet og embederne var for den væsentligste del i aristokratiets hænder; men vi har dog ingen antydning til, at raadsmedlemmerne eller embedsmændene i denne periode i nogen fremtrædende grad var reaktionært sindet. Havde dette været tilfældet, vilde nemlig ikke tiden være løbet af uden rivninger og kampe af en saadan art, at mindet derom maatte være bevaret; da vilde ogsaa den iver og begeistring, der efter Herodots opfatning havde grebet folket, være fuldstændig uforklarlig. Vi tør derfor med tryghed slutte, at raad og embeder gennemgaaende har været besat med tilhængere af det nye system, hvilket igjen, naar man tager raadets besættelsesmaade i betragtning, tyder paa, at den større del af aristokratiet maa have hørt med blandt disse. For archontposternes vedkommende kunde den demokratiske majoritet i folkeforsamlingen sørge for en venligsindet besættelse, idet den kunde udvælge archonter blandt de med Kleisthenes's verk sympathiserende slegter. At saa er skeet ikke blot i den tid, archonterne udtoges ved direkte valg, men at disse embeder ogsaa senere, da de efter aaret 487/6, besattes ved en fremgangsmaade, hvor valg og lodkastning var kombineret, var beklædt af mænd af

¹ Pol. Ath. p. 57, 12 (c. 22).

denne politiske farve, fremgaar af den sammensætning, raadet paa Areiopagos maa have havt paa det salaminske slags tider. Dette raad, der jo dannedes af de afgaaede archonter, maa paa den nævnte tid omtrent udelukkende have bestaaet af mænd, som havde været archonter siden Kleisthenes's tid; den gamle stok fra tyrannernes dage maa paa det nærmeste være faldt fra. Nu ved vi ¹, at Areiopagos paa den nævnte tid vandt tilbage meget af sin tidligere indflydelse, idet administrationen og ledelsen delvis ialfald gik over fra de 500's raad til hint. Begivenhederne i den periode, hvori Areiopagos efter Aristoteles's udsagn havde ledelsen, altsaa tiden fra slaget ved Salamis til Ephialtes's reform, viser tilfulde, at dette raad ikke kan have været sammensat af reaktionære aristokrater; under dets ægide gennemføres jo Aristeides's reform, foruden at andre konsekvenser drages af Themistokles's virksomhed, saaledes som vi senere skal se. Ja, selve den omstændighed, at Areiopagos tog ledelsen, viser i grunden det samme. Dette kan nemlig ikke være skeet, uden at det sad inde med folkets tillid, og om noget omslag i folkets stemning hører vi ikke noget, ligesaa lidt som man i begivenhederne kan finde nogen antydning dertil. Den ledende mand i den første del af denne periode var Aristeides, og han var en demokrat ² af Kleisthenes's skole, ja til og med dennes personlige ven. ³

Hvad de øvrige embedsmænd og raadet angaar, saa har man ganske vist ingen bestemte fakta at holde sig til. Men naar man tager i betragtning den vigtige og centrale stilling, de 500's raad indtog i Kleisthenes's stat, saa tør man i den jevne, rolige demokratiske udvikling i tiden efter dennes virksomhed se et sikkert bevis for, at raadet ialfald gennemgaaende maa have været sammensat af det nye systems venner. For de forskellige andre embeders vedkommende foreligger der intet, som skulde gjøre en tilbøielig til for dem at antage noget andet.

¹ Aristoteles, Pol. Ath. p. 65, 1 (c. 23). Politik. 1304, a. 20.

² Aristot. Pol. Ath. p. 66, 4 (c. 23) og 77, 12 (c. 28).

³ Plutarch. Arist. c. 2.

Man tør saaledes gaa ud fra, at *majoriteten inden det attiske aristokrati loyalt sluttede sig til den nye forfatning*¹. Selvfølgelig fandtes der nok de, der stillede sig i opposition, som vi snart skal se; men man kan snarest undre sig over, at dette ikke var tilfældet med flere; det skulde man have ventet, naar man tager den foregaaende udvikling i betragtning. Tyranniet havde imidlertid lært det attiske aristokrati at bøie sig; baade dette og kampene mod det havde desuden ryddet adskillig op blandt de gjenstridige. Det samme gjælder kampen mellem Isagoras's parti og folket i den tid, der gik lige forud for Kleisthenes's reformarbeide. Man maa vel her, trods Aristoteles's taushed, fæste lid til Herodots bestemte udtalelse² om, at folket, dengang Kleomenes og Isagoras var bleven tvungne til at overgive Akropolis, blot lod spartanerne og Isagoras drage bort, medens alle den sidstes tilhængere blev henrettede.

Det var *Alkmaioniderne* og de med dem allierede slegter, der i den periode, som her behandles, stillede de ledende mænd. I begyndelsen var selvfølgelig *Kleisthenes* selv den mand, i hvis haand ledelsen laa; naar Kleisthenes er død, ved vi desværre ikke, ligesom vi overhovedet mangler de nødvendige data til at danne os en opfatning af denne merkelige mands liv og personlighed; langt fra aar 500 ligger imidlertid neppe hans dødsaar. Blandt hans arvtagere var hans brodersøn *Megakles Hippokrates's* søn. At denne har spillet en fremragende rolle og er optraadt ialfald som familiens leder efter Kleisthenes's død, fremgaar af, at han efter Aristoteles³ var den første af det raadende parti, der senere (i 487/6), da dette styrtedes, rammedes af ostrakismen. Aristoteles's udsagn, at den forviste Megakles var Hippokrates's søn, altsaa ikke Kleisthenes's søn af samme navn, som hidtil almindelig antaget⁴, vinder bekræftelse gennem fundet af et ostrakon, der bleven anvendt ved denne leilighed, og som bærer indskriften „Megakles Hippokrates's søn fra Alopeke“⁵.

¹ Beloch, Die attische Politik seit Perikles. Leipzig 1884, p. 5.

² V, 73.

³ Pol. Ath. p. 60, 3 (c. 22).

⁴ saaledes ogsaa af Toepffer Att. Gen. p. 249

⁵ C. I. A. IV 569 (pag. 192).

Ved Megakles's side stod *Xanthippos* Aripheon's søn af *Buzyrgenes* æt; han var gift med Megakles's søster Agariste. Ogsaa han maatte senere, to aar efter Megakles, vandre i landflygtighed, forvist ved ostrakismen¹. *Xanthippos* synes i tiden fra omkring 500 til hans forvisning at have været partiets egentlige leder; Aristoteles siger nemlig²: „men derefter (efter Kleisthenes og Isagoras) stod *Xanthippos* i spidsen for folket og Miltiades for de fornemme“. Ved siden af disse to spillede *Aristeides*, der var archont³ i aaret 489/8 en fremragende rolle. Han var Kleisthenes's ven⁴. *Aristeides* var fra demen Alopeke⁵, hvorfra ogsaa den nævnte Megakles Hippokrates's søn var fra⁶; heraf tør man muligens slutte, at der bestod et ældre allianseforhold mellem *Aristeides*'s familie og Alkmaioniderne. Nøie forbundne med Alkmaioniderne var ogsaa Alkibiades's æt *Eupatriderne*⁷. Alkibiades den ældre var nemlig ifølge Isokrates⁸ en af Kleisthenes's ivrigste partifæller, ligesom allerede tidligere et af denne slegts medlemmer Kleinias havde stillet sig paa Solons parti⁹. Ogsaa denne familie var besvoret med Alkmaioniderne; den yngre Alkibiades's moder Deinomache var nemlig datter af den nævnte Megakles Hippokrates's søn; thi ifølge Lysias var Alkibiades's bedstefader Megakles i sin tid bleven forvist ved ostrakismen. Paa samme side stod sikkerligen ogsaa *Kerykernes* mægtige og rige presteslegt. Allerede i gamle dage havde Hip-

¹ Aristoteles Pol. Ath. p. 61, 5. (c. 22), C. I. A. IV 570 — et ostrakon lydende paa *Xanthippos* Aripheon's søns navn, fundet under de sidste udgravninger paa Akropolis.

² Pol. Ath. p. 77, 11 (c. 28).

³ Plutarch. Arist. c. 5.

⁴ Plutarch. Arist. c. 2.

⁵ Plutarch. Arist. c. 1.

⁶ C. I. A. IV 569.

⁷ At *Eupatriderne*, foruden at være en fælles betegnelse for alle adlige, tillige var navnet paa en speciel slegt, er godtgjort af Wilamowitz, Kydathen (i Philol. Unters. I) p. 119. Toepffer, Hermes 22 p. 479. Hirzel, Rhein. Mus. N. F. 43 p. 633.

⁸ De big. 26.

⁹ Plut. Solon c. 15.

¹⁰ 14, 36.

ponikos af denne æt stillet sig paa Solons side¹. Hans broder eller sønnesøn Kallias var efter Herodot² blandt Peisistratos's bitreste fiender. Archonten i 490 Phainippos var vistnok søn af denne Kallias igjen³.

Der bestod dog ogsaa en *opposition* mod det ledende parti. Først har vi levningerne af *Peisistratos's parti*, fremforalt Peisistratos's egen familie⁴. Den ledende mand inden de fordrevne tyranners familie var efter Aristoteles⁵ *Hipparchos* Charmos's søn. Denne var allerede paa Kleisthenes's tid en fremtrædende mand, saa at Kleisthenes endog specielt skal have havt ham i sigte, da han indstiftede ostrakismen. Han blev da ogsaa det første offer for denne indretning, men dog ingenlunde saa tidlig som hidtil antaget, men først to aar efter slaget ved Marathon. Ganske vist havde dette parti mistet sin egentlige styrke, dengang folket i masse sluttede sig til Kleisthenes, der saaledes i hovedsagen forenede Diakriernes og Paralernes partier. Alligevel kan det peisistratidiske parti ikke have været saa svagt endda; dette fremgaar for det ene deraf, at den nævnte Hipparch i aaret 596/5 opnaaede at blive archont⁶ under den delvise reaktion, der da indtraadte efter jonernes nederlag og den ydmygelse, den atheniensiske politik havde lidt i den anledning. Desuden kan man slutte sig til partiets relative styrke deraf, at folket i 488/7 fandt det nødvendigt at fjerne Hipparch ved ostrakismen. Dette tyder paa en vis magt og viser, at han maa have staaet

¹ Plut. Solon, c. 15. F. Duemmler (Hermes 27 (1892) p. 262) antager, Plutarchs historie i Solon c. 15 om Solons venner Kleinias, Hipponikos og Konon er en senere bagvaskelse f. eks. af Kritias; men deraf med Duemmler at slutte, at ogsaa disse navne er opfundne, gaar dog ikke an; familietraditionen var dertil altfor levende i Athen; man kunde ikke udpege disse mænd paa denne maade, med mindre man vidste, at disse slegter ialfald havde staaet paa Solons side.

² VI, 121.

³ Guil. Petersen, Quaestiones de historia gentium Atticarum. Slesvig 1880, p. 40.

⁴ Peisistratiderne dannede ingen gens. Herodot, V, 65, viser, at benævnelsen Peisistratider egentlig blot brugtes om Peisistratos's sønner. Toepffer, Att. Gen. p. 4.

⁵ Pol. Ath. p. 59, 1 (c. 22).

⁶ Dionysios VI, 1.

i spidsen for et parti, som man maatte regne med, og som kunde blive farligt, især hvis det skulde komme til nye kampe med perserne. Man tør vel videre heraf slutte, at det peisistratidiske parti i Athen havde vist en mistænkelig holdning under det første persiske tog, og at man hos det kan søge ophavsmændene til den mystiske skjoldheisning paa Pentelikon, hvorfra Herodot¹ med rette søger at fri Alkmaioniderne fra al delagtighed.

Kan man saaledes endnu spore levninger af det gamle Diakrierparti, saa havde *Pedieerne* heller ikke ganske nedlagt vaabnene trods den hjemsegelse, som deltagelsen i Isagoras's kamp havde ført ned over dette parti. Til held for Kleisthenes og hans verk manglede de oligarchisk sindede slegter, der stillede sig i opposition, i begyndelsen en fører. Den familie, der var saa at sige selvskreven til at tage ledelsen, var paa Kleisthenes's tid borte fra Athen; det var *Philaidernes* mægtige æt, fra gammel tid af Alkmaionidernes konkurrenter og rivaler². Allerede tidlig maa den have spillet en fremtrædende rolle blandt Attikas store familier; vi gjenfinder saaledes Philaider i den joniske koloni Teos paa Lilleasiens kyst, hvor der endog fandtes en deme, der var opkaldt efter den (*πύργος φιλαΐδης*³). At den hørte til Pedieernes parti fremgaar noksom af, at Herodot⁴ kalder slegten for den „firsmandholdende“ (*τετρακκιστόρον οἰκίαν*); den historisk bekjendte gren af ætten boede da ogsaa i Lakiadai, der laa paa sletten nordvest for Athen. Peisistratidernes frygt for denne mægtige familie havde ført til, at de begunstigede dens forsøg paa at vinde sig et rige oppe paa Chersones; et af dens i Athen tilbageblevne medlemmer Kimon, den berømte Miltiades's fader, lod de endog snigmyrde. Paa den tid, vi her beskæftiger os med, var *Miltiades den yngre* familiens overhoved; han førte styret paa Chersones samt Lemnos og Imbros dog med anerkjendelse af Athens overhøiheid. Herfra maatte han imidlertid flygte, trykket af perserne, og kom i 493

¹ VI, 121.

² Herodot, VI, 107 og fl. Athen. XIV, 25. Toepffer, Att. Gen. p. 270.

³ C. I. Gr. II, 3064.

⁴ VI, 35.

tilbage til Athen. Her maa han straks have stillet sig i spidsen for en aristokratisk opposition mod Alkmaioniderne og deres venner; thi Aristoteles¹ stiller Miltiades op som de fornemmes fører mod det af Xanthippos ledede folkeparti, og dette kan jo ikke gaa paa nogen anden tid end de 4 aar, han nu virkede i Athen før sin død. Det raadende parti søgte da ogsaa at knække ham, saa godt det kunde. Thi i de „fiender“, der efter Herodot² rettede en anklage mod ham for hans tyranniske optræden paa Chersones, tør vi trygt se Alkmaioniderne med Xanthippos og Megakles i spidsen³, da det jo var Xanthippos, der senere med større held fornyede angrebet efter Miltiades's uheldige tog mod Paros⁴. Først senere forsvinder det personlige fiendskab mellem Alkmaionidernes og Philaidernes familier, da Kimon, Miltiades's søn, egtede Alkmaioniden Isodike, vistnok en sønnedatter af Megakles Hippokrates's søn⁵.

Vi har i det foregaaende fundet, at der i tiden efter Kleisthenes i Athen fandtes tre partier, hvori de adlige ætter havde spaltet sig. To oppositionspartier, det ene ledet af Peisistratiderne, det andet ialfald senere af Philaiderne, stod mod Alkmaioniderne; dette sidste sad inde med ledelsen og nød folkets tillid. Vi kan imidlertid finde spor af, at ingenlunde alle de adlige slegter, der loyalt havde sluttet sig om Kleisthenes's forfatning, stod paa nogen god fod med Alkmaioniderne og den øvrige styrende klik. Dette kan ialfald paavises for en families vedkommende, *Lykomidernes* gamle presteslegt. Denne families mest fremragende medlem, den der skulde gjøre den mest bekjendt, *Themistokles*, var vistnok endnu ung⁶ og spillede paa den tid neppe nogen fremtrædende rolle; men den tid var dog ikke fjern, da han skulde vise sig som Alkmaionidernes bitreste og farligste fiende. Fiendskabet mellem disse sidste og Lykomi-

¹ Pol. Ath. p. 77, 11 (c. 28).

² VI, 104.

³ Duncker, Gr. Gesch. III, 90. Busolt, Gr. Gesch. II, 53.

⁴ Herodot VI, 136.

⁵ Plut. Kimon, c. 4. Toepffer, Att. Gen., p. 243-4.

⁶ Themistokles's slegtskabsforhold og alder omhandles nærmere i ekskurs 6.

derne var imidlertid af gammel oprindelse. Den Myron fra Phlya, der ifølge Plutarch¹ optraadte som anklager mod Alkmaioniderne i anledning af deres optræden under Kylons opstand, hørte vistnok, som Busolt² antager, til Lykomidernes slekt, der var den mægtigste i Phlya³. At uvenskabet holdt sig, fremgaar af, at en Leobotas, hvis faders navn Alkmaion viser, at han tilhørte Alkmaionidernes æt, optraadte og anklagede Themistokles for forræderi⁴. Vi skal da ogsaa se, hvorledes Themistokles's opkomst førte det raadende partis nedgang med sig, ja at Megakles, Xanthippos og Aristides en for en maatte vandre i landflygtighed og overlade sin store modstander marken.

Ogsaa Athens *ydre politik* i dette tidsrum kaster lys over partiforholdene og den indre udvikling. Tyrannernes fordrivelse og de dermed sammenhængende begivenheder førte til, at Athen kom i krig ikke blot med Sparta og dets forbund, men ogsaa med Chalkis og thebanerne, hvilke sidste atter fik draget Aigina ind i kampen. Krigen førtes med glimrende held fra Athens side. Chalkis erobredes, og dets land fordeltes til klerucher, hvorigjennem den attiske bondestand fik en betragtelig forøgelse⁵, Theben maatte indrømme Athen en fordelagtig grænse, og Sparta blev nødt til med skam at trække sig ud af krigen; kun med Aigina, for hvem Athens ydmygelse var et livsspørgsmaal, holdtes kampen gaaende i længere tid. Selvfølgelig maatte dette det unge demokratis vaabenheld kaste glans over det baade i fremmedes og i atheniensernes egne øine og derigjennem sikre dets bestaaen.

Karakteristisk for Athens forhold paa denne tid er, hvad Herodot fortæller om grunden til, at det peloponnesiske forbund trak sig ud af krigen; især er det *korinthernes* optræden, der her fortjener opmærksomhed. Fra det øieblik af, at Athen blev en industri- og handelsstat af første rang, blev jo og maatte

¹ Solon c. 12.

² Gr. Gesch. I, 508.

³ Se nærmere ekskurs 6.

⁴ Krateros i Müller Fragm. hist. Gr. II, 619. Plut. Them. c. 23. Plut. Arist. c. 25.

⁵ Pag. 20.

Korinth blive Athens bitreste fiende. Naar vi nu ser, at Korinth i det her omhandlede tidsrum stillede sig ganske anderledes ligeoverfor Athen, saa har vi heri det bedste bevis for, at Athen endnu ikke kan være naaet op til en imponerende stilling, hvad industri, handel og skibsfart angaar. Korinth saa endnu ikke faren for sit herredømme paa handlens og industriens omraade i Athen, men i Aigina; det var dettes konkurransse, korinthierne især frygtede, ved siden af at det ikke havde lyst til, at Spartas ledelse af forbundet skulde udvikle sig til et virkeligt overherredømme. Hvor ganske anderledes er ikke situationen nu og 70 á 80 aar senere før Peloponneserkrigens begyndelse. Nu støtter Korinth Athen i kampen mod Aigina, idet det overlader Athen 20 ordentlige krigsskibe¹. Det er Korinth, der bringer den forbundshær, som spartanerkongen Kleomenes i 506 førte ind i Attika, til at opløse sig². Det er Korinths udsending Sokles, som et par aar senere paa forbundsmødet i Sparta forpurrer spartanernes forslag om med vaabenmagt at gjenindsætte Hippias som tyrann i Athen³. Ja, Korinth gaar endog saa langt i sin velvilje mod Athen, at det lige efter Hippias's fordrivelse som voldgiftsmand i striden mellem Theben og Athen angaaende Plataia's stilling, erklærede denne by for fri for det thebanske herredømme og altsaa berettiget til at slutte sig til Athen⁴. Hele denne Korinths optræden viser tilfulde, at Athen endnu maa have været en i overveiende grad jordbrugende stat, for hvem skibsfart, industri og handel endnu var næringsvei af mindre betydning.

I flere henseender bemærkningsværdig er ogsaa Athens gjentagende forsøg paa i tiden fra Hippias's fordrivelse til

¹ Herodot VI, 89.

² Herodot V, 73.

³ Herodot VI, 91. Ganske vist er den tale, Herodot ved denne anledning lader Sokles holde, komponeret af ham selv (Wilamowitz, Philol. Unters. I, p. 115. Busolt, Gr. Gesch. I, 447 og 579) efter stemningen i tiden ligefør Peloponneserkrigen (Thukyd. I, 41); men selve det faktum, at korinthierne dengang hindrede spartanernes planer, staar derfor ikke mindre fast.

⁴ Herodot VI, 106.

jonernes opstand at vinde *persernes* hjælp i kampen mod sine naboer. Dette skede første gang lige efter Isagoras's og Kleomenes's fordrivelse, da der blev sendt bud til Artafernes, satrapen i Sardes, med tilbud om forbund¹. Anden gang skede det, da Hippias efter sin forgjæves reise til Sparta var dragen tilbage til Sigeion og derfra gennem sine gode forbindelser søgte at vinde Artafernes og det persiske hof for sin sag. For at modarbeide disse intriger sendte athenienserne atter sendebud til Sardes, men kun med det resultat, at de fik til svar, at perserne betragtede sig som Athens fiender, hvis ikke Hippias gjenind-sattes i sin gamle magt². Disse Athens gjentagende forsøg paa at vinde perserne for sig viser ganske vist, at den hellenske nationalfølelse endnu ikke var saaledes udviklet som senere, ligesom de ogsaa kan udlægges som et vidnesbyrd om athenienserne faste vilje paa at forsvare sin nyvundne frihed. Men ved siden heraf viser de ogsaa, og det er det, som her har interesse, et kjendskab til stillingen rundt om i verden, en politisk horisont saa vid, at man maa forbause sig derover hos et folk, der efter Herodots udsagn³ omkring 20 aar senere ansaa en seilads over til Lilleasien som en fart ud i det ukjendte. Denne Athens optræden lader sig imidlertid let forklare, naar man betænker, at Alkmaionidernes familie dengang ledede Athens politik. Thi Alkmaioniderne havde under sin landflygtighed og fremfor alt gennem sin forbindelse med det delfiske presteskab havt den bedste anledning til at sætte sig ind i den almindelige græske politik og de med hellenerne i forbindelse kommende staters stilling og forhold. Hvad specielt Forasien angaar, saa havde de fra gammel tid at staaet i den nøieste forbindelse med Lydien og dens herskere⁴. Det er ganske eiendommeligt at betragte de tre første attiske familiers politik ligeoverfor Persien paa denne tid. Alkmaioniderne og Peisistratiderne intrigerer begge i Sardes og kappes om, hvem der kan vinde persernes venskab,

¹ Herodot V, 73.

² Herodot V, 96.

³ VIII, 132.

⁴ Herodot VI, 115. Scholiasten til Pindar Pyth. VII.

samtidig med at Philaiderne søger at hævde sig og sit herredømme paa Chersones mod det persiske angreb. Alene den nævnte optræden fra den atheniensiske stats side, dens forsøg paa at vinde støtte hos perserne, viser tilfulde, at Philaiderne og deres parti dengang ikke kan have havt noget at sige i Athen. Og dette, at de mægtige slegter saaledes fører, om jeg saa maa sige, sin egen udenrigspolitik, karakteriserer bedre end noget andet den stilling, disse endnu indtog i det atheniensiske samfund, og hvor langt dette endnu var borte fra et virkelig gennemført demokratisk styre og fuld demokratisk lighed.

5te kapitel.

Athen og Perserkrigene.

Perserkrigene er sikkerlig den begivenhed, som mere end noget andet bidrog til at give Kleisthenes's samfund og statsordning dens retning hen mod det rene demokrati. Perserkrigene gav jo stødet til flaadens bygning og anlægget af Peiraieus; herigjennem var grundvolden lagt for Athens herredømme paa søen og derigjennem for det nye økonomiske liv i Attika, der var en betingelse for en virkelig demokratisk udvikling. Flaadens seire øgede endmere det attiske folks selvbevidsthed, uafhængigheds- og nationalfølelse og havde til resultat det atheniensiske søforbund, der blev basis for Athens og det atheniensiske demokratis stormagtsstilling.

Jeg har allerede nævnt, at Athen faktisk befandt sig paa krigsfod ligeoverfor Persien fra det oieblik, det sad dettes befaling at gjenindsætte Hippias overhørig. Det kan forøvrigt efter Dareios's optræden i Thrakien og Makedonien i tiden, der fulgte paa hans skythertog, ligesom efter hans optræden overhovedet vel ikke være tvil underkastet, at det var hans mening at prøve paa at lægge hele Balkanhalvoen under sig. Den maade, hvorpaa han antog sig Hippias's sag, er kun et enkelt træk i denne politik; de fordrevne tyranner kunde blive nyttige redskaber, naar det gjaldt at vinde Hellas. Som en indledning

til Hellas's underkuelse skulde den forsøgte erobring af Kykladerne tjene. Den ekspedition, der blev udsendt med dette maale for øie, førte imidlertid til *jonernes opstand*.

Dette, at *jonerne* gjorde opstand mod perserne netop nu, da Hellas naarsomhelst kunde vente et persisk angreb, kom som en uventet hjælp, en hjælp, som imidlertid grækerne i hjemlandet kun daarlig vidste at gjøre sig nyttig. Som det gik, skaffede opstanden Hellas kun nogle aars udsættelse, hvilket under de givne forhold dog var af den største betydning; forholdene i Grækenland var nemlig ubetinget anderledes gunstige til at tage imod et persisk angreb i 490, end de vilde have været i 500. Havde de græske stater ved denne anledning havt et mere aabent politisk blik, kunde de have gjort sig en ganske anden fordel af denne de lilleasiatiske helleneres reisning. Thi det kan vel, med de senere erfaringer for øie, med tryghed siges, at et enigt Jonien vilde, under forudsætning af ordentlig støtte fra Hellas's stater, have kunnet hævde sin frihed, ligesom intet i den grad vilde have skabt et enigt Jonien som en kraftig hjælp udenfra. Persien vilde under disse forudsætninger neppe have magtet atter at lægge landet under sig, og hermed var med det samme enhver fare for et persisk angreb paa selve Hellas afværget; thi med et frit Jonien var et saadant angreb en umulighed. Hellas i sin almindelighed og Sparta i særdeleshed lod imidlertid denne anledning, der saa uventet bødes dem til at tage kampen op mod perserne under de allergunstigste betingelser, gaa ubenyttet hen.

Kun Athen viste en større forstaaelse af situationen og dens krav. Man har ikke ret til i Athens optræden ved denne anledning at se en tankeløs udfordring til det mægtige Persien, der maatte føre og virkelig ogsaa førte store farer ned over den dristige by; det vilde være uretfærdigt fra et saadant udgangspunkt at rette bebreidelser mod det styrende parti i Athen. Dette maatte anse et persisk angreb paa byen som blot et tids-spørgsmaal; nu aabnede der sig en mulighed for at faa henlagt krigsskuepladsen udenfor hjemmet. Feilen ligger ikke i, at

Athen hjalp Jonien, men i at det ikke holdt fast ved denne politik, men trak sig tilbage i det afgjørende øieblik, netop da en støtte fra hjemlandet vilde have havt en saa stor betydning, ikke mindst gennem den moralske virkning, en saadan vilde have udøvet i retning af at holde de lilleasiatiske helleneres mod oppe og hindre den ødelæggende splittelse.

Der kan ingen tvil være om, at det var i overensstemmelse med de raadende, altsaa Alkmaioniderne og deres tilhængeres ønske, at det atheniensiske folk besluttede sig til at sende Jonien hjælp. Spørgsmaalet er saa: hvem bærer ansvaret for, at Athen saa snart trak sig ud af kampen? Det skal indrømmes at Athens stilling ikke var den letteste. Man maa erindre, at krigen med Aigina samtidig fortsattes, saa der lagdes stort beslag paa dets kræfter, især da paa de hjælpemidler, som byen raadede over tilsøs. Da den første ekspedition intet ordentligt kunde udrette, kunde det nok falde vanskeligt at skaffe en ny, stor nok udrustning tilveie. Man kan under disse forhold nok forstaa, at den store mængde blev betænkt; den havde jo ikke saa let for at overskue situationen i dens fulde alvor, saa meget mere som der jo i Athen fandtes et parti, Peisistratidernes tilhængere, der selvfølgelig af bedste evne søgte at udnytte stillingen. Folket fik ofte nok af disse høre, hvilket letsindigt og dertil unyttigt foretagende det vilde være at fortsætte udæskningen mod den storekonge. Det er imidlertid et stort spørgsmaal, om man kan frikjende de ledende mænd inden regjeringspartiet for alt ansvar i sagens anledning; det kan være et spørgsmaal, om ogsaa disse havde det nødvendige overblik. Skal man dømme efter det, som skede senere, kan ganske vist tvil herom være meget berettiget. Vi maa erindre, at de ledende paa denne tid er, væsentlig ialfald, de samme personer, Xanthippos og Aristides, der senere modsatte sig Themistokles's politik i tiden mellem slagene ved Marathon og Salamis. Dengang havde de ialfald ikke den rette forstaaelse af situationens alvor; det ligger derfor nær at slutte, at de heller ikke havde det ved den omtalte første anledning, og da var der ingen Themistokles til at raade bod paa, hvad de styrende feilede i.

Resultatet blev, at Athen trak sig ud af kampen; folket svigtede sine ganske vist ved denne anledning mindre sikre og bestemte førere og slog ind paa den politik, Peisistratos's venner forfægtede. At vi her har med en forbigaaende reaktion at bestille, at folket her har taget parti mod Alkmaioniderne og deres venner, og at disse altsaa vistnok har været for en fortsættelse af krigen, omend ikke paa en tilstrækkelig kraftig og overbevisende maade, kan slutes af, at *Hipparch*, Charmos's søn, der jo var fører for det peisistratidiske parti i Athen, blev archont i aaret 496/5¹. Dette kan ingen tilfældighed være paa en tid, da archonterne udtoges ved direkte valg i folkeforsamlingen. Den stemning, der dikterede dette valg, kan imidlertid ikke have holdt sig længe, uagtet man ikke længere, som hidtil almindelig skeet, kan slutte hertil af en supponeret forvisning ved ostrakismen, der skal have rammet Hipparch lige efter; Aristoteles² viser nemlig, at dennes forvisning først falder to aar efter slaget ved Marathon. Betegnende for det omslag, der snart maa være indtraadt, er historien om, hvorledes det gik digteren Phrynichos³, da denne kort tid efter Milets fald (i 494) fremstillede denne begivenhed i en tragedie for det atheniensiske folk. I bevidstheden om sin medskyldighed i denne sørgelige hændelse brød folket ud i taarer og forbød, at stykket oftere skulde opføres, ja straffede digteren med en bod.

Følgerne af, at hellenerne havde ladet den dem saa uventet budte anledning til at udkjæmpe kampen paa fremmed territorium gaa ubenyttet hen, viste sig snart; selve Hellas blev nu kamppladsen. Det første persiske angreb strandede som bekendt paa atheniensernes tapperhed. En saadan begivenhed som slaget ved *Marathon* og persernes derpaa følgende flugt tilbage til Asien kunde selvfølgelig ikke undlade at faa vidtrækkende tilbagevirkning paa Athens indre udvikling. Aristoteles⁴ gjør i sagens anledning følgende bemærkning: „I det 12te aar der-

¹ Dionys. V, 77, VI, 1.

² Pol. Ath. p. 58, 9 (c. 22).

³ Herodot VI, 21.

⁴ Pol. Ath. p. 58, 2 (c. 22).

efter (efter den allerede omtalte forandring af strategembedet) seirede de (athenienserne) i slaget ved Marathon under Phainippos's archontat. Derefter gik to aar, og da folket nu havde vundet større styrke, anvendte man for første gang loven om ostrakismen; denne var given af mistanke ligeoverfor magthaverne; thi Peisistratos havde som folkeleder og feltherre opkastet sig til tyran. Til hans slægtninger hørte ogsaa den første, som blev forvist, nemlig Hipparchos, Charmos's søn, fra Kolyttos. Det var især med ham for øie, at Kleisthenes havde givet loven, da han vilde fordrive ham. Men athenienserne havde med folkets sædvanlige overbærenhed ladet tyrannernes venner blive boende i byen, forsaavidt de ikke havde været delagtige i urolighederne; men disses fører og leder var Hipparchos. Men straks i det følgende aar, under Telesinos's archontat, udtog man ved lodkastning de ni archonter phylevis, nemlig blandt de 500, som indbyggerne af demerne opstillede; men dette var første gang siden tyranniet; alle de foregaaende archonter var valgte¹. Som man vil se, gav efter Aristoteles's opfatning [folkets gennem slaget ved Marathon øgede mod og selvtillid] sig udslag i to retninger: man greb til *anvendelse af ostrakismen*, og man foretog *forandringer i archontembederne*.

Det var i aaret 488/7, at *Hipparch* maatte vandre i landflygtighed, fordreven ved ostrakismen¹. Dengang dette skede, låa ledelsen endnu i det alkmaionidiske partis haand; dette kan vi slutte allerede af archontembedets besættelse. I 490/89 var Keryken Phainippos første archont, og denne families allianse med Alkmaioniderne er allerede tidligere² fremholdt. I aaret 489/8 var Aristides archont³. Men dette partis herredømme har dog været udsat for adskillige angreb i de nærmest foregaaende ar. Da *Miltiades* i 493 var vendt tilbage fra Chersonnes, havde det aristokratiske parti faaet en dygtig og anseet fører, der under de givne forhold kunde blive farlig nok for de raadende. De forhold, han før havde været oppe i, og det kjend-

¹ Aristoteles Pol. Ath. p. 59, 1 (c. 22).

² Pag. 73.

³ Plut. Arist. c. 5.

skab til den persiske krigsførsel, han havde havt anledning til at vinde, gjorde det saa at sige til en nødvendighed, at man, da det første persiske tog truede, valgte ham ind blandt strategerne. Slaget ved Marathon kunde kun end mere øge hans anseelse, og han kunde nu ved en forsigtig politik have havt gode udsigter til at svinge sig op til den ledende med fortrængsel af dem, der hidtil havde ført styret. Det ulykkelige tog til Paros gav imidlertid hans hele stilling et stød sterkt nok til, at Alkmaioniderne med Xanthippos i spidsen kunde drive hans domfældelse igjennem. Hermed havde det aristokratiske parti atter mistet sin leder, og det spillede i det følgende en kun lidet fremtrædende rolle. Dette forhold forandredes først, da Miltiades's søn *Kimon* paa ny samlede det splittede parti under sig; men dette skede først flere aar senere¹.

Ogsaa det *peisistratidiske parti* havde faaet en ny anledning til at røre paa sig og gjøre sig bemærket. Vi har allerede hørt², hvorledes Athens indblanding i den joniske opstand tidligere havde budt dem en lignende leilighed. Havde allerede dengang dette partis intriger ikke været uden betænkeligheder, saa var faren end større under det første persertog. Det var jo en af de hovedopgaver, som Datis havde faaet at løse, dette at føre Hippias tilbage. Det er saa at sige en selvsagt ting, at Hippias paa en eller anden maade stod i forbindelse med sine tilhængere i Athen. Den saa meget omtalte skjoldheisning paa Pentelikon staar som et minde om disse intriger. Denne Herodots efterretning vinder nu i interesse, naar vi faar høre, at Hipparchs forvisning falder efter slaget ved Marathon og af Aristoteles sættes i umiddelbar forbindelse med slaget og de dermed sammenhængende begivenheder. Dette viser, at faren for et rejsningsforsøg i det indre, der skulde komme perserne til hjælp, ikke har været saa ringe enda, og at der her forelaa en opgave, der ikke lagde mindre beslag paa Miltiades's og de andre lederes raskhed og snarraadighed end selve slaget. Med disse erfaringer i friskt minde var det, at Alkmaioniderne fik

¹ Aristoteles, Pol. Ath. 72, 15 (c. 26) og 77, 13 (c. 28).

² Pag. 82.

folket til i aaret 488/7 for første gang at gjøre anvendelse af loven om ostrakismen og sætte en stopper for de peisistratidiske intriger ved at forvise partiets ledende mand, den tidligere nævnte *Hipparch* Charmos's søn. Kan man lægge vægt paa Aristoteles's ovenfor citerede ord om, at selve ostrakismen var indført med specielt hensyn til Hipparch, men at han hidtil var sparet paa grund af folkets sædvanlige overbærenhed, saa tør man muligens heri se en reminisens af, at magthaverne allerede tidligere havde villet anvende ostrakismen mod ham. men uden at kunne faa folket med derpaa.

Skaffede end Miltiades's store fortjenester som strateg ham ikke nogen varig indflydelse i Athen, saa var de dog ikke uden indgribende betydning for *strategembedet* og derigjennem for Athens øverste embedsverk i sin helhed. For det første skede der i 486/7 en forandring i *archontembedernes besættelsesmaade*. Ialfald siden Kleisthenes's tid var besættelsen skeet gennem direkte valg i folkeforsamlingen; nu indførtes en methode, hvor valg og lodkastning var kombineret. Demerne udvalgte efter Aristoteles 500 kandidater — 50 fra hver phyle; blandt disse kastedes lod, saaledes at de 9 phylar fik hver sin archont, medens den 10de maatte nøie sig med at besætte sekretærposten hos archonterne. De udvalgte kandidater maatte være af første klasse; dog er ikke usandsynlig ogsaa anden klasses borgere ved denne anledning indrømmet adgang til disse embeder¹. Er det overleverede tal 500 rigtigt, saa er det rimeligt, at anden klasse har været med; ellers kan det vistnok have havt sine vanskeligheder hvert aar at opstille 500 antagelige kandidater. Tallet 500 har imidlertid vakt anstød, og der er foreslaaet at læse 100 isteden². Man vilde da faa det samme tal, hvoriblandt lodkastningen fandt sted, som senere, da hver phyle ved lod udtog 10 kandidater blandt dem, der meldte sig, og saa den endelige lodkastning gik for sig

¹ Se ekskurs. 4.

² Det er ogsaa foreslaaet i *πεντακοσίων* at se en fordærvelse for *πεντακοσιομεδίμων*; forandringen kan være tiltalende, men er vel neppe tilladelig, naar det, som staar, lader sig forklare.

mellem disse 100¹. Dette kan synes meget tiltalende; men der er dog noget, der gjør en saadan parallel mindre anvendelig. Det var nemlig ikke phylerne, der efter den i 487 truffne ordning stillede kandidater, saaledes som tilfældet var under den senere ordning, men demerne; et saa lidet tal som 100 lader sig imidlertid vanskelig fordele paa demerne, da vel de større demer her som ved besættelsen af raadspladsene havde ret til at stille flere end de smaa, og der da ikke bliver pladse nok. Beholder vi tallet 500, falder der lige mange kandidater til archontembederne og raadsherrer paa hver deme, noget, der ganske vist taler for dette tal. Under disse forhold tror jeg, man gjør rettest i, indtil videre ialfald, at holde paa det overleverede tal 500. Naar der saa paa ny indtraadte forandringer med hensyn til archontembedernes besættelsesmaade, naar de kandidater, imellem hvilke den endelige lodkastning skulde finde sted, begyndte at udtages ikke længere inden demerne, men inden phylerne, og naar lodkastning indførtes ogsaa for denne første opstilling af kandidater, ja se det ved vi ikke; dette er ialfald spørgsmaal, der ikke vedrører denne periode².

Denne forandring i besættelsesmaaden ledsages af en forandring i *archonternes kompetense*. Det er allerede fremholdt³, hvorledes dette kan paavises for den militære kommandos vedkommende. Ved Marathon var det endnu polemarchen, der theoretisk i det mindste sad inde med overkommandoen; ved Salamis og Plataiai optræder strategerne som selvstændige ledere. Forandringen maa altsaa være foregaaet i det mellem disse begivenheder liggende tidsrum og kan derfor med tryghed antages at have været samtidig med indførelse af lodkastningen under

¹ Aristot. Pol. Ath. p. 22, 2 (c. 8).

² Man maa her sammenligne med Aristoteles Pol. Ath. p. 154, 1 (c. 62) om andre embeder, der ogsaa tidligere var besat ved lodtrækning mellem kandidater opstillede af de enkelte demer) og hvor den samme forandring foregik i tidens løb, at kandidaternes opstilling henlagdes til phylerne; for disse embeders vedkommende maa dog forandringen være indtraadt senere end for archonternes, saaledes som det fremgaar af pag. 153, 2 (c. 62).

³ Pag. 45.

Telesinos's archontat. Hvad der her lader sig paavise for kommandoens vedkommende, lader sig ogsaa anvende paa de øvrige sager; den sterke nedgang i archonernes kompetense, der allerede er indtraadt inden den perikleiske tid, skrev sig ganske vist for en væsentlig del fra dette aar. Archonterne sank mere og mere ned til at blive embeder nærmest af formel, mekanisk natur¹. Det var raadet, domstolene, folket samt delvis andre embeder, der arvede archonernes tidligere magtfylde. Forandringen er saaledes af demokratisk natur, og det er vel med dette for øie, at Aristoteles i den samme ser et udslag af den større selvtilid og magt, som folket havde vundet gennem sin seier ved Marathon.

Man kan selvfølgelig strides om, hvad der i grunden var mest demokratisk under de givne forhold, enten at lægge valget i folkets haand eller gjøre resultatet mere afhængigt af loddets tilfældigheder, uden at man derfor behøver at gaa til den yderlighed, som Müller Strübing² gjør, naar han i lodkastningens indførelse ser en bestræbelse for at beskytte den aristokratiske opposition. Saa meget er vist, at forandringen ubetinget var i overensstemmelse med aanden i Kleisthenes's ordning, en konsekvens af dennes verk. Lodkastningen gav bedre end noget andet udtryk for ligheden og hindrede partidannelser af ren personlig karakter. Det, der i særlig grad giver denne reform, om jeg saa maa sige, dens kleisthenske præg, er den maade, hvorpaa man søger at varetage de enkelte demers ret; alle, de store som de smaa, skal have en chance, samtidig med at demerne, naar adgangen til archontatet ogsaa aabnedes for anden klasse, kan opstille repræsentanter, ganske vist ikke af folkets store masse, men dog af en stand, der i mangt og meget kan sammenlignes med det engelske gentry i dets modsætning til høiadlen. Naar man saa ofte ser udviklet, at lodkastning

¹ Grote faar saaledes ret i sin paastand (Hist. of Gr. IV, 195 og fl.), at indførelse af lodkastning ved archontembedernes besættelse involverede en nedgang i deres magt og kompetense, uagtet han henlægger forandringen til en feilagtig tid.

² Aristofanes und die histor. Kritik, p. 247 og fl.

igrunden kom aristokratiet tilgode og derfor ikke kan kaldes demokratisk, saa gjælder dette ganske vist i en vis forstand, men ikke i hovedsagen; ifølge sin idé beforder den demokratiet, saaledes som dette artede sig i Athen. Man maa her ogsaa erindre, at dokimasien ved archontbesættelse som ved embedsbesættelserne overhovedet ingenlunde blot var af formel natur, men havde større praktisk betydning, end man hidtil almindelig har antaget; dette fremgaar af Aristoteles's skildring¹ af den ved dokimasien anvendte fremgangsmaade². Man havde her en ganske vist ikke sjelden benyttet anledning til at fjerne ved loddet udtagne kandidater, der ikke var smagelige for det raadende parti.

Den omstændighed, at man nu vovede at tage det skridt, som Kleisthenes ikke havde vovet at tage, uagtet det var i saadan overensstemmelse med hans hele verk forøvrig³, det at man nu turde gaa til at gjøre de ganske vist i magt svækkede archontembeders besættelse delvis afhængig af loddets tilfældighed, det vidner om, hvor dybe rødder den kleisthenske forfatning har slaaet i folket; det viser, hvordan hans tanke, hans aand har trængt ind. Det viser ogsaa, at det resultat, hvortil jeg ovenfor kom, nemlig at den største del af aristokratiet maa have sluttet sig loyalt til den nye forfatning, er rigtig; ellers kan man neppe i denne reform se et udslag af den demokratiske tanke og idé's vekst, saaledes som Aristoteles gjør paa det nylig citerede sted.

Men skulde der ikke ligge endnu mere i denne reform? Hvem er dens egentlige ophavsmand? Ganske vist er den, som fremhævet, i overensstemmelse med aanden i Kleisthenes's verk, en videre konsekvens af dette. For saavidt kunde det ligge nær at antage, at det var det parti, der tog arven efter ham, det parti, jeg ovenfor har kaldt det alkmaionidiske, som har drevet reformen igjennem. Men dette kan dog ikke have været

¹ Pol. Ath. p. 138, 3 og fl. (c. 55).

² Headlam, Election by lot at Athen, p. 190.

³ Pag. 48.

tilfældet. Den besættelsesmaade, der hidtil var anvendt, havde vist sig altfor fordelagtig for den styrende klik til, at man specielt skal søge reformens primus motor inden denne. For- saavidt vi kan bestemme archonternes partifarve, saa synes de, naar Hipparch undtages, i tidsrummet fra Kleisthenes til denne reforms indtræden at være tagne inden det alkmaionidiske parti og blandt dets venner. Forandringen er indført, ikke paa dette partis foranstaltning, men netop som et slag mod det; og dette slag staar ikke alene; slag i slag rammes saa partiet. Allerede samme aar, som forandringen indførtes, maatte Megakles, der jo var en af lederne, vandre i landflygtighed¹, noget der ikke kan være en tilfældighed; to aar efter rammes Xanthippos af den samme skjæbne², og saa kommer turen til Aristekides³. Det kan vel neppe være tvivlsomt, at det var en og samme haand, der rettede alle disse slag, og det er heller ikke vanskeligt at gjætte, hvem manden er. Det er *Themistokles*, der hermed holder sit indtog i Athens historie, denne svorne fiende af den alkmaionidiske familie, men ikke destomindre den geniale fortsætter af Kleisthenes's verk. Det er, som den ledende klik af det alkmaionidiske parti har manglet initiativets gave; vi skal senere se, hvorledes det næste gang, det kommer til magten, nok gennemfører adskillige sager og det sager af den største betydning; men alle disse sager og reformer er ikke skabninger af deres egne tanker; de er alle som en fostrede i Themistokles's geniale hoved. Heller ikke den reform, vi her taler om, skylder det nævnte parti sin tilblivelse, ogsaa her viser Themistokles sig som den sande fortsætter af Kleisthenes's verk, og han viser sig som en fortsætter, der i originalitet og genialitet mindst kan maale sig med den mand, hvis arbeide han saaledes tager op. Med Themistokles dukker en ny kraft op i Athens historie, en skabende kraft af første rang, der skulde sætte dybere spor i dets udvikling og grundlægge mere nyt, end nogen anden enkelt mand har gjort.

¹ Aristoteles, Pol. Ath. p. 60, 3 (c. 22).

² Aristoteles, Pol. Ath. p. 61, 5 (c. 32).

³ Aristoteles, Pol. Ath. p. 64, 6 (c. 22).

Man kan vel antage, at der rundtom fandtes adskillig misnøie med den regjerende klik, der som nævnt sørgede for, at archontembederne faldt paa klikkens medlemmer; thi et er at være misfornøiet med et saadant klikstyre, et andet er under forhold som de daværende at faa samlet stemmer nok om modkandidater. Tør man gaa ud fra, at det var ved denne anledning, at anden klasse fik adgang til archontatet, saa kan man i den omhandlede reform se et forsøg ikke blot paa at hindre et saadant klikstyre og imødekomme de udenfor dette staaende loyale, til 1ste klasse hørende slegters krav, men ogsaa en imødekommenhed ligeoverfor mellem-adlens fordringer og misnøie med, at høiadlen alene skulde sidde inde med de vigtigste embeder. Ved samtidig at give demerne adgang til at stille kandidater samt øge andre institutioners magt gennem omordning af archonternes kompetense lykkedes det unegtelig reformforslagets stiller at vinde allierede saa at sige overalt, udenfor de raadende herrers midte. Da Themistokles traadte frem med sit forslag, maa det have været *Megakles*, der for anledningen førte kampen mod ham; thi det er utænkeligt, at det ikke skulde være en sammenhæng mellem reformforslagets vedtagelse og *Megakles's* forvisning, der jo falder i samme aar. Da striden om det fremlagte forslag truede med at antage for store dimensioner, maa man have bestemt sig for anvendelse af ostrakismen, med det resultat, at *Megakles* blev den tabende part. Da denne var borte, drev Themistokles sit forslag igjennem og havde herigjennem vundet en position, som han snart viste sig at være den rette til at udnytte.

I denne Themistokles's optræden maa vi ganske vist se et udslag af det gamle fiendskab, der raadede mellem Lykomiderne og Alkmaioniderne; men^o vi kan dog ingenlunde reducere det hele til et træk i familiestridens evige feide. Det var ikke blot hevnfølelsen, der dikterede Themistokles's optræden; det har ganske vist været hans tanke, at han gennem den foreslaaede reform førte den atheniensiske stat videre paa en efter hans opfatning heldig og ønskværdig bane. Ved siden heraf tør vi vel tro, at det ogsaa var Themistokles's mening gennem sit ganske vist

yderst populære forslag at vinde folket for sig og skabe sig en position, der gjorde det muligt for ham at tage fat paa realisationen af andre for fædrelandets storhed og frelse saa betydningsfulde planer. Thi Themistokles saa videre end nogen anden af sine samtidige¹. Han saa den fare, som truede fra Persien², og mente, at Athen og Hellas ikke atter kunde gjøre regning paa et saadant held som det, der havde fulgt dem ved Marathon. Skulde kampen føres med udsigt til endelig seier, maatte den udkjæmpes ikke tillands, men tilsøs; kun gjennem at blive en *søstat* kunde Athen have haab om at seire i den kommende, afgjørende kamp. Men hans blik gik videre; han saa ikke blot, at det kun var paa søen, at der laa udsigt til frelse fra østens angreb og den derfra truende trældom; det var paa søen, som søfarende, handlende og industridrivende folk, at Athen kunde tænke paa at hæve sig op til den første plads i Hellas. Det var *herredømmet paa søen*, der skulde skaffe Athen den ledende stilling i Hellas, som Themistokles tiltænkte sin fædreneby; som landmagt havde Athen liden udsigt til at overfløie det peloponnesiske forbund; det var kun i egenskab af hersker paa søen, at dette kunde lykkes; her gik veien til Spartas ydmygelse, og dette, Athens storhed og Spartas ydmygelse, det var fra først til sidst Themistokles's egentlige og endelige maal. „Naar Athen kom i besiddelse af en saadan havn (som Peiraeus), var det hans tro, at byen vilde kunne tiltage sig hegemoniet tilsøs“, siger Ephoros³. Det, som derfor først og fremst maatte gjøres, var at skaffe Athen en krigsflaade, en ordentlig marine- og handelshavn samt skabe et forbund af søstater, der kunde veie op mod de landstæder, som dannede de peloponnesiske forbund og derigjennem grundlaget for Spartas magt.

Ikke før var Megakles fordreven,* før Themistokles traadte frem med disse sine videre planer og først og fremst raadede til, at man snarest mulig maatte se til at skaffe sig en ordentlig

¹ Thukydidēs I, 138.

² Thukydidēs I, 14. Nepos, Them. c. 1. Justin II, 12, 12. Ail. Aristides, *ὑπὸ τῶν τεττ*, p. 251 (Dindorff).

³ Diodor XI, 41.

krigsflaade. Han mødte imidlertid heftig modstand hos de af det gamle partis ledere, som stod tilbage, saaledes hos Xanthippos og Aristeides. Disse kunde med rette hævde, at det var et voveligt skridt, et trin ud i det ukjendte dette, som Themistokles raadede til¹. Det heldige udfald af slaget ved Marathon, den lette seier, som de attiske hoplitter her havde vundet over persernes overlegne skarer var argumenter, som kunde føres i marken af hans modstandere. Men man har ikke lov til at antage, at mænd som Xanthippos og Aristeides ikke saa dybere; de indsaa ganske vist, hvilken gennemgribende forandring disse planers realisation vilde medføre ikke blot for Athens hele økonomiske liv, men ogsaa for dets sociale og politiske udvikling; grunden vilde herigjennem lægges for et demokrati af en ganske anden art end Kleisthenes's, som jo først og fremst hvilede paa landbruget. Man kan derfor ikke undre sig over, at Kleisthenes's gamle venner gjøs tilbage ligeoverfor saadanne planer, gjøs tilbage for en saa radikal omvæltning af alt det bestaaende. De opbød derfor alt, de havde at raade over, til kamp mod Themistokles. Endnu to gange maatte der appelleres til ostrakismen. Først maatte *Xanthippos* vandre i landflygtighed; dette skede i aaret 485/4². Senere havde Aristeides samme skjæbne³, enten det nu først var i 483/2 eller allerede i 484/3⁴. Da ogsaa Aristeides havde maattet forlade landet, stod Themistokles alene igjen paa skuepladsen og udfoldede i de nærmest følgende aar en rastløs virksomhed; man kan ikke sige andet, end at folket, da det først havde udtalt sig for sin nye leder, ogsaa fulgte ham og bragte hans planer til udførelse. I aaret 483/2 sætter han igjennem sin flaadelov⁵; i 482/1 paaser han som første archont⁶, at loven ogsaa blev ordentlig gennemført, og paabegynder samtidig indredningen af det nye havneanlæg i

¹ Oncken, Staatslehre d. Aristoteles II, 464 og Athen und Hellas I, 47.

² Aristoteles Pol. Ath. p. 61, 6 (c. 22).

³ Aristoteles Pol. Ath. p. 64, 7 (c. 22).

⁴ A. Bauer, Literarische und historische Forschungen zu Aristoteles's *Ἀθηναίων πολιτεία*. München 1891. p. 59–60.

⁵ Aristoteles Pol. Ath. 61, 7 (c. 22).

⁶ Se ekskurs 6.

Peiraieus. Høsten 481 er han saa, vistnok i egenskab af strateg, Athens udsending ved mødet paa Isthmen, hvor det især var hans verk, at krigen mellem Athen og Aigina blev bilagt og det hellenske forsvarsforbund kom istand¹. Aaret efter 480/79 er han atter strateg og seirer med den nydannede flaade ved Salamis.

Da det gjaldt for Themistokles at faa sine landsmænd med paa en flaadebygning i større maalestok, kunde han som argument for denne forholdsregels nødvendighed henvise ikke blot til den fra Persien truende fare, men ogsaa, og det i særlig grad, paa den *evige feide med Aigina*². Det vilde være feilagtigt i denne sidste henvisning blot at se en fiffig beregning fra Themistokles's side. Skulde Athen tænke paa at svinge sig op til den ledende magt paa søen, saa maatte det selvfølgelig først og fremst gjøre sig til herre i den saroniske bugt, og dette kunde ikke ske, saalænge Aigina stod som Athens stadige fiende og konkurrent; ja man kan vel med de senere vundne erfaringer for øie sige, at det ikke lod sig gjøre, saalænge Aigina endnu var en fri, uafhængig stat. Denne langvarige strid havde nu i mange aar lammet Athen og bundet dets hænder, saa her kunde det ikke være saa vanskeligt at faa borgerne til at indse, at en kraftanstrengelse var nødvendig. Overleveringen har vistnok ret, naar den fremstiller det, som det var denne side af Themistokles's motivering, der drev hans forslag igjennem; Herodot³ udtrykker endog denne tanke saa sterkt, at han siger, at krigen med Aigina reddede Hellas, forsaavidt som den tvang athenienserne til at slaa sig paa søvæsnet.

Themistokles's henvisning til faren fra *Persien* havde neppe alene ført til noget resultat; thi denne var ialfald fjern, og man troede endnu knapt noget paa den⁴, ved siden af, at mængden vel neppe kunde tænke sig muligheden af for alvor at tage kampen op tilsøs mod de kombinerede joniske, phøni-

¹ Plutarch, Them. c. 6. Ail. Arist. *ἱπ. τ. τ.* p. 248 og 253 (Dindorff).

² Thukyd. I, 14.

³ VII, 144.

⁴ Oncken, Die Staatsl. d. Aristot. II, 461.

kiske og ægyptiske flaader. Det var *Aristeides*, som jo nu stod alene igjen af Themistokles's store modstandere, der fik den opgave at bekjæmpe dennes forslag angaaende bygning af en større flaade; hans forvisning sættes nemlig af Aristoteles¹ udtrykkelig i forbindelse med dette. Lovforslaget maa saaledes antages at være vedtaget i tiden lige efter Aristeides's nederlag.

Hvad selve *lovforslaget* angaar, saa giver Aristoteles² en nøiagtigere fremstilling deraf end den, vi tidligere har været i besiddelse af. Han fortæller nemlig følgende: „I det tredje aar derefter, under Nikomedes's archontat (483/2), da bergverkerne i Maroneia var bleven opdaget, og staten havde havt en indtægt paa 100 talenter af disse, vilde nogle overtale folket til at uddele disse penge; men Themistokles hindrede dette. Han sagde ikke, hvortil pengene skulde anvendes, men foreslog at laane de 100 rigeste borgere hver en talent. Hvis senere anvendelsen af pengene vandt bifald, saa skulde udgiften blive overtaget af staten, ellers skulde pengene atter blive indkrævet fra modtagerne. Under denne betingelse modtog han pengene og byggede 100 krigsskibe, idet enhver forfærdigede et; men med disse skibe kjæmpede de senere ved Salamis“.

Vi faar her for det første forklaring af, hvorledes det gik til, at der var saa mange penge i statskassen paa en tid, da der i Athen endnu ikke havde udviklet sig nogen rationel finansforvaltning, og man derfor heller ikke kan tænke sig, at der under almindelige forhold fandtes nogen opsparet kapital eller kassebeholdning af betydning. *Sølvgruberne ved Maroneia*, hvilke er de samme som de ved Laurion, var netop opdagede, og pengene skrev sig fra de engang for alle indbetalte forpagtningssummer. Den atheniensiske stat drev nemlig ikke selv sine bergverk, men bortforpagtede dem til private; disse betalte en forpagtningssum engang for alle og senere aarlig $\frac{1}{24}$ af udbyttet³.

¹ Pol. Ath. p. 64, 6 (c. 22).

² Pol. Ath. p. 61, 6 og fl. (c. 22).

³ A. Boeckh, Staatsh. d. Athener. 3. Aufl. b. Fränkel I, 378. Grotes opfatning (Hist. of Gr. V. 71), at gruberne nylig maatte være tagne under drift, og at summen skrev sig fra de indbetalte første forpagtningssummer, bekræftes saaledes.

Beretningen om indholdet af selve flaaeloven, saaledes som den foreligger hos Aristoteles, er imidlertid ikke ny for os; vi kjendte den tidligere i sine hovedtræk fra Polyain¹, som vi nu kan se omtrent ganske har afskrevet Aristoteles. Man maa vel her holde sig til Aristoteles's nøiagtigere og mere detaljerede fremsstilling, der i ingen henseende staar i strid med Thukydides's udtalelser²; den maa blive at foretrække fremfor Herodots unøiagtigere³. Herodot lader Themistokles faa drevet igjennem byggelsen af 200 skibe, medens Aristoteles, som allerede seet, kun taler om 100. Tallet hos Herodot har imidlertid allerede tidligere vakt anstød⁴ ligeoverfor det mindre tal, der anføres foruden af Polyain ogsaa af Nepos⁵ og Plutarch⁶. Nu bør man ganske vist holde sig til det mindste tal⁷; men dette drager konsekvenser efter sig med hensyn til den styrke, hvormed athenienserne kjæmpede ved Salamis. Da trierloven falder i aaret 483/2, kan man neppe antage, at alle de 100 skibe har været færdige tidligere end lige før slaget ved Salamis. Der bliver ingen tid til at faa bygget flere; baade Aristoteles paa det citerede sted og Thukydides⁸ og Plutarch⁹ fremhæver ogsaa udtrykkelig, at det var med de ifølge Themistokles's trierlov byggede skibe, at athenienserne kjæmpede ved Salamis. Det bliver saaledes en nødvendig slutning, at Herodots og de senere forfatters beretning om den atheniensiske flaaes styrke ved Salamis er sterkt overdreven. Den kan neppe have talt mere end 110 skibe (se ekskurs 7); men selv med dette tal stillede de jo over en tredjedel af den hele flaae, der bestod af omkring 310 skibe, og 3 gange saa mange som nogen anden hellensk stat.

¹ Strat. I, 30, 5.

² I, 14.

³ VII, 144.

⁴ Først hos K. W. Krüger, Hist. Philol. Studien I. Berlin 1837. p. 28.

⁵ Them. c. 2.

⁶ Them. c. 4.

⁷ Ekskurs 7.

⁸ I, 14.

⁹ Them. c. 4.

Det er imidlertid ikke nok med, at Themistokles saaledes skaffede Athen den største krigsflaade i hele Hellas; det er ikke mindre vigtigt, at denne flaade var den første *permanente* flaade i Grækenland. Hidtil havde man i grunden været nødt til at skaffe sig en flaade, hvergang man havde brug for den; i fredstid fandtes derimod ingen ordentlig saadan. Det er den permanente flaade, der altid laa færdig til at løbe ud med kort varsel, der gav Athen dets store overvægt tilsøs over de andre græske stater ¹.

En fast, altid kampfærdig flaade krævede imidlertid ganske anderledes slags *havneforhold*, end de man hidtil havde nøiet sig med. Tidligere, da skibene, som til og med var ganske smaa ², simpelthen droges op paa land, for kanske først ad aare at sættes ud igjen, kunde *Phalerons* aabne og langgrunde red være god nok. De nye veludrustede og kostbarere trierer krævede en ganske anden behandling. Man maatte have skibshuse, hvor de kunde ligge under tag; man maatte have arsenaler, hvor alt inventar kunde opbevares og altid være for haanden; man maatte have verksteder, hvor de nødvendige reparationer kunde foregaa. Og alt dette kunde ikke lægges paa den udækkede, ubeskyttede strand; det maatte være værnet for et pludseligt overfald fra søsiden, det være sig fra Aigina eller nogen anden fiende. Der maatte ogsaa være en befæstet havn, hvor flaaden i sikkerhed kunde udrustes og gjøres færdig til at stikke i søen. Alt dette foruden omsorgen for at sikre Athen en tryk forbindelse med havet gjorde det til en nødvendighed for Themistokles at skaffe en saaledes indrettet og befæstet havn. Vi hører da ogsaa, at han under sit archontat, der falder i aaret 482/1 ³, paabegyndte anlægget af *Peiræieus* ⁴. Arbeidet blev imidlertid afbrudt ved Xerxes's angreb; men ikke før var dette slaaet tilbage, og Athen forsynet med de nødtørftigste mure, før han med al kraft tog fat paa arbeidets fuldførelse ⁵. Intet viser bedre end dette stor-

¹ A. Holm, Gr. Gesch. II. p. 42.

² Thukyd. I, 14.

³ Se ekskurs 6.

⁴ Thukyd. I, 93, Pausanias I, 2.

⁵ Thukyd. I, 93. Plut. Them. c. 19.

artede anlæg, at det ikke blot var Themistokles's mening at skabe en midlertidig overmægtig flåde, hvormed Aigina og perserne kunde beseires, men at flåden skulde være en fast, varig institution, hvorpaa Athens stormagtsstilling skulde baseres.

Det var dog ikke blot som krigshavn, Peiraieus skulde tjene; det skulde ogsaa blive *midtpunktet for de nye næringsveje*, der maatte blive en følge af, at Athen for alvor slog sig paa søen. Vilde athenienserne virkelig blive herrer paa havet, saa var det ikke nok at skaffe sig en stor krigsflåde; de maatte have folk til at bemane og styre den. Hertil krævedes, at søfart og handel blev hovednæringsveje for landet; for at skaffe varer til bytte mod udlandets maatte industrien drives op til en ganske anden høide end før. Et søen beherskende Athen kunde ikke have landbruget som eneste grundvold for sit økonomiske liv; skibsfart, handel og industri maatte hæve sig op ved dettes side. Men hertil krævedes et nyt centrum, der nødvendigvis maatte ligge ved søen, og som ikke var mindre sikret mod fiendtlige overfald og angreb end selve hovedstaden med dens helligdomme og regjeringsbygninger¹. Peiraieus skulde blive dette nye midtpunkt²; Themistokles forsynede det derfor med sterke mure³, ja med sterkere mure end selve Athen⁴, samt med alskens forhandelen og skibsfarten nødvendige anlæg. Derimod er det vel yderst tvilsomt, om allerede Themistokles tog fat paa anlægget af selve byen Peiraieus og indkaldte dennes planlægger Hippodamos, saaledes som E. Curtius⁵ antager; Hippodamos's virksomhed bliver vel trods alt snarere at henlægge til Perikles's tid⁶.

Dels for at ophjælpe handlen og industrien, dels for at skaffe det nødvendige romandskab til krigsflåden⁷ søgte Themistokles at faa flest mulige *fremmede* til at slaa sig ned i Pei-

¹ Nepos, Them. c. 6.

² Om rummets tilstrækkelighed baade som krigshavn og handelshavn se Grazer, Philologus 31, p. 8 og fl.

³ Thukyd. I, 93. Plut. Them. c. 19. Nepos Them. c. 6.

⁴ C. Wachsmuth, Stadt Athen II, 197 og fl.

⁵ Sidst i Die Stadtgesch. von Athen p. 109—10.

⁶ F. Hermann, De Hippodamo Milesio. Marburg 1841. Ulrichs Reisen in Griechenl. II, p. 194. M. Erdmann, Philologus. 42, p. 193.

⁷ Xenophon de republ. Ath. I, 12.

raieus og ydede i den hensigt metoikerne gunstige betingelser, saaledes eftergivelse for den sædvanlige metoikafgift¹. Tidsforholdene var ogsaa gunstige for et saadant forsøg fra Athens side paa at trække fremmede til sig. Persernes herredømme hvilede tungt over saa mange græske stater i Lilleasien samt paa Balkanhalvøen; mange søgte at unddrage sig dette ved at vandre til Attika, hvor de i modsætning til saa mange andre steder blev gjæstmildt modtagne, og hvor det faldt dem let at skaffe sig et levebrød, ja svinge sig op til rigdom med udsigt til endog at vinde borgerret².

Der kan vel neppe være nogen tvil om, at Themistokles's maal var at *hæve Athen op til en med Sparta jevnbyrdig magt*, saaledes at athenienserne blev det samme paa søen, som spartanerne var tillands: „men han haabede“, siger Diodor³, at athenienserne, naar de fik en saadan havn, vilde kunne gjøre fordring paa hegemoniet tilsøs“. Det er hen mod dette maal, at Themistokles arbejdede den hele tid; *hans politik er bestemt antispartansk*. Ikke før er Athen sikkert for et nyt persisk angreb, før han tydelig viser sit virkelige sindelag. Hans murbygning stod i den bestemteste opposition mod Spartas ønsker; senere har vi hans forslag om at ødelægge den peloponnesiske flaade, da den laa i Pagasai⁴, en begivenhed, der vistnok falder i aaret 476⁵, samt samme aar hans optræden som Athens udsending ved amphiktionerraadet, hvor han forpurrede Spartas planer om gennem en forandring i dettes sammensætning at vinde magt og indflydelse i Mellemhellas⁶. Disse tre begivenheder er eiendommelig

¹ Diodor XI, 43. Diodors note i c. 43 hænger sammen med det i c. 41 om Peiraieus fortalte, uagtet nyt aar er indført; Diodor er ikke saa nøie med saadant, conf. Holzapfel, Darstellung d. griech. Gesch. bei Ephoros, Teopompos, etc. Leipzig 1874, p. 153. Angaaende metoikernes atelie se H. Schenkl, Wienerstudien 2 (1880) p. 186. V. Thumser, Wienerstudien 7 (1885) p. 65.

² Wilamowitz, Hermes 22 (1887), p. 247.

³ XI, 41.

⁴ Plut. Them. c. 20. Arist. c. 22.

⁵ Duncker, Gr. Gesch. IV. 62. Busolt, Gr. Gesch. II, 353.

⁶ Plut. Them. c. 20. Det er ingen grund til at betvile disse noters korrekthed, omend tiden er ansat noget for tidlig. M. Mohr, Die

nok det eneste sikre, vi ved om Themistokles's færd i tiden mellem slaget ved Plataiai og hans endelige fald og flugt fra Athen, og alle røber de paa det bestemteste hans skarpe anti-spartanske stemning og politik. Spartanerne, i hvis gunst han havde staaet høit lige til efter Salamis¹, lønnede ham da ogsaa med et had saa bittert og dødeligt, som vel mulig, og de hvilede ikke, før de ved sine intriger fik ham fordrevet fra Athen og tilsidst jaget ud af hele Hellas. Havde man ikke noget andet vidnesbyrd om Themistokles's holdning ligeoverfor Sparta og den rolle, han tiltænkte sine landsmænd, saa var dette spartanernes intense had vidnesbyrd nok.

Dette Themistokles's sande sindelag ligeoverfor Sparta udelukker selvfølgelig ikke, at han, da Xerxes nærmede sig, og saalænge perserne truede Athen, ivrigere end nogen anden arbejdede for en nøie tilslutning til Sparta, ja holdt paa, at Athen fik underordne sig Spartas hegemoni selv tilses², hvor gode grunde athenienserne end kunde have til at gjøre fordring paa ialfald her at være de ledende. Man maa her erindre, at det saa meget omtalte *spartanske hegemoni* i Hellas først skriver sig fra det øieblik, da Athen med den truende perserfare for øie fandt sig i at stille sig under Spartas anførsel; det er saaledes først fra høsten 481, at der kan tales om et almindelig anerkjendt spartansk hegemoni i Hellas³. Før denne tid var det blot paa Peloponnes, med undtagelse af Argos, at et saadant var anerkjendt. Det er kun en enkelt begivenhed i den foregaaende tid, der kan lægges ud som en slags tidligere anerkjendelse fra Athens side, det er da⁴ athenienserne i aaret 491 klagede til Sparta over, at Aigina havde underkastet sig perserne,

Quellen des Plutarchisch. und Nepot. Themistokles, Berlin 1870 p. 43, har paapeget sandsynligheden af, at Theopomp her er Plutarchs kilde.

¹ Thukyd. I, 91.

² Diodor XI. 12. Plut. Them. c. 7. Herodot VIII, 2 og 3.

³ Ullrich, Die hellenischen Kriege. Hamburg 1868, p. 6 og fl. Bissing, Athen und d. Politik seiner Staatsmänner. Heidelberg 1862, p. 3. Wilamowitz, Philol. Forsch. I. p. 8.

samt henstillede til Sparta i den hellenske nations navn at straffe en saadan opførsel ¹. Men heri kan man dog ikke se noget andet end et forsøg fra Athens side paa en letvindt maade at faa gjort det af med sin gamle fiende. Dette skridt faldt saa meget naturligere, som Athen og Sparta uden tvil maa have sluttet et forsvarsforbund før slaget ved Marathon, medens der ikke findes nogen antydning til, at Athen ved denne anledning i nogen maade har stillet sig under Spartas anførsel; de opererer den hele tid fuldstændig paa egen haand ².

Skulde Athen tænke paa at vinde en magt, der kunde veie op mod den, spartanerne sad inde med, maatte det ikke være henvist blot til egne kræfter, men ligesom Sparta underordne sig andre stater, med andre ord *danne et forbund* liget det peloponnesiske. Et saadant kunde kun dannes af byer og øer rundt om og i Archipelagos; Peisistratiderne havde her angivet veien, man havde at gaa ³; man behøvede kun at tage deres planer op igjen. Det er karakteristisk at se den maade, hvorpaa Themistokles, forevrigt uden synderligt resultat for slaget ved Salamis's vedkommende ⁴, stillede sig til de lilleasiatiske hellener, især jonerne, der tjente i kongens hær. Det er ham, athenernes fører, ikke den hellenske overanfører, der søger at drage disse bort fra kongen ⁵ og over til hellenerne. Ganske vist skede dette for den væsentligste del for at svække perserne og styrke grækerne til den afgjørende kamp. Men jonernes frafald vilde selvfølgelig fuldstændig have forandret krigens karakter; en angrebskrig mod perserne var dermed sat i scene, og man behøver blot at erindre de følgende to aars historie for at forstaa, at en saadan begivenhed kun kunde tjene til at øge Athens magt og lægge ledelsen i en saadan krig i atheniensernes hænder. Det er derfor heller ingen grund til at betvile, at Themistokles ikke

¹ Grote, Hist. of Gr. IV, 430. Duncker, Gr. Gesch. III, 109. Busolt, Gr. Gesch. II, 59.

² Lugebil, Jahrb. f. klass. Philol. Supplmb. 5, p. 642.

³ Pag. 16.

⁴ A. Bauer, Rhein. Mus. N. F. 39 (1884) p. 624.

⁵ Herodot VIII, 22. Plut. Them. c. 9. Justin II, 12.

har havt øinene aabne for dette forhold; hans styrke bestod jo efter Thukydids udsagn¹ netop i at kunne afveie og gennemskue enhver handling, ethvert skridts resultat og rækkevidde. Det er Themistokles, der efter slaget ved Salamis først foreslaar at seile op til Hellesponten²; da han maa opgive tanken om straks at faa sat dette i verk, siger han til sine landsmænd: „Naar vaaren kommer, lader os da seile til Hellesponten og Jonien“. Ganske vist var hensigten med denne seilads ogsaa den at afbryde Xerxes's bro; men naar man tager i betragtning Athens gamle forbindelse med disse lande og deres betydning for Athen, samt endelig atheniensernes optræden deroppe aaret efter, saa siger det sig omtrent af sig selv, at der laa større planer bag. Stæderne i dette strøg skulde bevæges til opstand mod perserne³, og de vigtigste punkter skulde til forsvar forsynes med hellenske besætninger. Selvfølgelig var det ingen anden stat, hvem disse lande kunde tilfalde end Athen, der havde baade gamle og nye fordringer paa dem. Kort sagt: det er Themistokles, der har udkastet tanken om at drage hellenerne i Lilleasien og ved Hellesponten ind i kampen mod perserne, og det i forstaaelse af, at krigen da vilde antage en saadan karakter, at det i længden knapt kunde være muligt at holde Athen ude fra ledelsen. Det er derfor ikke formeget at sige, at Themistokles er den, der har undfanget idéen om at benytte de paagaaende kampe til at skabe det atheniensiske søforbund, selv om det ikke faldt i hans, men i hans gamle modstanderes, Xantippos og Aristides's, lod at føre tanken ud i virkelighedens verden.

Hermed er i korte træk hovedlinierne optrukne af Themistokles's politik, af de foretagender, han dels virkelig fik realiseret, dels kun fik udkastet idéen til. Som man heraf vil se, er hans tanker fra den tid, han havde vundet ledelsen i Athen,

¹ I, 138.

² Herodot VIII, 108—09.

³ M. Duncker, Abhandl. aus d. griech. Geschichte, Leipzig 1887, p. 55.

rettet udad med Athens stormagtsstilling som maal¹; hertil sigter hans flaadelov, anlægget af Peiraieus og udviklingen af et nyt grundlag for Athens økonomiske liv; herhen hører baade hans spartanske og hans persiske politik. Paa forfatningslivets omraade kjender vi intet andet forslag fra ham end det om forandringerne med hensyn til archontembederne, som jeg har troet at kunne tilskrive ham. Det er, som han ikke fik tid til i sin stormagtstid at sysle med den slags ting, hans tid var optagen af andre vigtigere arbejder. En anden sag er det, at hans hele verk fik den mest indgribende indflydelse ikke blot paa hele den atheniensiske udvikling i sin almindelighed, men ogsaa paa statsforfatningen. Han lagde det sociale og økonomiske grundlag for en storartet udvikling i demokratisk retning. Uagtet han kanske ikke har gennemført flere end den nævnte forandring i de statsforfatningen bestemmende love, saa kan man dog datere det rene attiske demokrati fra ham eller rettere hævde det som et resultat, en konsekvens af hans virksomhed. Men det faldt ikke i hans lod selv at trække disse konsekvenser, ligesaa lidt som det faldt i hans lod at drage de endelige resultater af sin ydre politik; paa begge omraader tilfaldt dette merkelig nok for en væsentlig del ialfald hans politiske modstandere, fremfor alt Aristeides. Seet fra denne side kan Aristoteles² have ret, naar han udtrykker sig saaledes: „Folkets førere paa denne tid (omkring 480) var Aristeides, Lysimachos's søn, og Themistokles, Neokles's søn, den ene anseet som en dygtig kriger, den anden som en dygtig statsmand og dertil af en sjelden retskaffenhed. Derfor brugte de den ene som feltherre, den anden som politisk raadgiver“.

6te kapitel.

Søforbundets stiftelse. Aristeides's reform.

Da Themistokles havde gjort sin fædreneby saa mange og saa store tjenester, da han havde bygget flaaden og Peiraieus,

¹ Büttner, *Gesch. d. polit. Hetærien*, p. 25.

² *Pol. Ath.* p. 66, 3 (c. 23).

da han havde faaet istand det hellenske forsvarsforbund og vundet slaget ved Salamis, indtræder pludselig en forandring i hans stilling. Først mister han kommandoen, idet han ikke gjen vælges til strateg for aaret 479; endnu ser vi ham dog i det nævnte aar beskjæftiget med gjenopbygningen af Athens mure samt med fuldførelsen af anlæggene i Peiraeus. Men saa forsvinder han omtrent ganske; vi hører kun om ham et par gange, sandsynligvis i aaret 476, som allerede nævnt¹. Han har mistet sin førerstilling; ledelsen af Athens politik og krigsbegivenhederne er gledet ud af hans haand. Det er hans gamle modstandere *Xanthippos* og *Aristeides*, der nu atter træder frem som de ledende. De var begge vendt tilbage fra landflygtigheden, dengang, de ved ostrakismen fordrevne ved en folkebeslutning, fattet lige før slaget ved Salamis, fik lov til at komme tilbage, før forvisningstiden endnu var udløben². Baade *Aristeides* og *Xanthippos* er strateger i 479; den første er kommanderende tillands og er med ved Plataiai, den anden er anfører tilsøs og har æren af seiren ved Mykale. *Xanthippos* skal endog have været første archont i aaret 479/8³.

Dette pludselige omslag og denne veksel af ledende mænd har allerede i oldtiden vakt opmærksomhed, og mange er de grunde, som baade da og nu er fremførte til forklaring. At man allerede i oldtiden har fundet det nødvendigt at søge efter aarsagerne hertil, kan sees af Diodor, der forklarer sagen saaledes⁴: „Da Themistokles modtog gaverne (fra lakedaimonierne), fratog det atheniensiske folk ham kommandoen og gav denne til *Xanthippos*, *Ariphrons* søn“. Her har vi ganske vist med et ræsonnement fra *Ephoros*'s side at gjøre⁵, og den af ham anførte grund strækker

¹ Pag. 99.

² *Aristoteles*, *Pol. Ath.* p. 64, 8 (c. 22).

R. Fischer, *Quaestionum de praetoribus atticis specimen*. Königsberg 1881, p. 22. *Busolt*, *Gr. Gesch.* II, 188 note 4 betviler dog, at archonten *Xanthippos* er den samme som *Xanthippos*, *Ariphrons* søn, da kumulering af embeder ikke var almindelig i Athen, conf. *Gilbert*, *Gr. Staatsalt.* I, 206.

⁴ XI, 27.

⁵ *A. Bauer*, *Themistokles*. Merseburg 1881, p. 103.

ingenlunde til som forklaring, saaledes som E. Curtius¹ antager. Grote² griber til at erklære det hele skifte i kommandoen som betydningsløst; det var kun en følge af den i Athen sædvanlige veksel i embederne: det er derfor ingen grund til heri at se noget systemskifte. Aristeides's og Kimons eksempel viser imidlertid tydelig nok, at det allerede paa den tid var almindeligt at gjen vælge den samme mand til strateg flere aar i træk. Müller Strübing³ forkaster af denne grund Grote's opfatning; men heller ikke han vil heri se noget systemskifte. Grunden til, at Themistokles ikke blev gjenvalgt, var en rent personlig; den skrev sig fra mistilliden til hans personlighed, var en følge af hans egennytte og bestikkelighed. Hele talen om Themistokles's bestikkelighed er imidlertid af noksaa tvilsom værd og lader sig ikke udenvidere benytte som et faktum, saaledes som for eks. Müller Strübing og J. Schvarcz⁴ gjør. De kilder, man kan føre disse beskyldninger tilbage til, er ingenlunde rene, men tvertimod alle mænd, der var forud indtagne mod Themistokles; de er Timokreons smædevers⁵, Theopomps beskyldninger⁶ samt Herodots beretninger⁷. Timokreon, Themistokles's personlige og bitre fiende, fortjener ingen tiltro⁸. Theopomps kilde for Themistokles's antagne store og derfor sandsynligvis uærlig erhvervede formue er ingen anden end oligarchen Kritias⁹, der ingenlunde kan gjøre fordring paa at gjælde for en upartisk historiker, naar det gjælder hans partis fiender; hans skrifter var politiske indlæg og intet mere. Hvad Herodot angaar, saa stiller han sig altid fiendtlig mod Themistokles personlig; han var jo Perikles's og Almaionidernes ven og gjengiver den omtale, som

¹ Griech. Gesch. II, 4. 86.

² Hist. of Gr. V. 196.

³ Aristophanes und die hist. Kritik, p. 255 og fl.

⁴ Die Demokratie B. I. Leipzig 1877 p. 47.

⁵ Plut. Them. c. 21.

⁶ Plut. Them. c. 25.

⁷ VIII, 4, 12 og 111.

⁸ A. Kirchhoff, Hermes 11 p. 44. A. Bauer, Themistokles p. 12.

⁹ Ailian, Var. hist. X, 17.

disse store fiende fik i denne kreds ¹. Thukydid synes at frikjende Themistokles for disse beskyldninger ved ikke engang at hentyde til dem i sin karakteristik af ham ². I ethvert tilfælde kan man ikke i disse rent personlige grunde søge aarsagen til, at netop det parti, han havde fortrængt, atter tog ledelsen.

Andre er derfor blevne staaende ved at søge forklaringen i den foreliggende militære situation, saaledes M. Duncker ³, Busolt ⁴ og Holm ⁵. Themistokles var for en energisk søkrig og før et angreb paa perserne baade i Lilleasien og oppe ved Hellesponten. Aristides og hans parti mente derimod, at hovedvægten for det første maatte lægges paa at bekjempe Mardonios der endnu stod i Hellas, og fordrive ham. Spartanerne støttede Themistokles's politik; thi naar alle athenere gik ombord paa flaaden til angreb i Asien, saa kunde de ikke gjøre nogen fordring paa, at peloponnesierne skulde dække Attika tillands; de kunde saaledes rolig holde sig bag sine mure paa Isthmen, der jo nu sikrede dem godt nok, da Mardonios ingen flaade havde til sin raadighed. Hvis derimod Aristides's politik seirede, hvis atheniensernes hovedstyrke blev tilbage for at tage kampen op med Mardonios tillands, da kunde spartanerne efter alt, hvad der var gaaet i forveien, ikke godt undslaa sig for at rykke dem til hjælp og sammen med dem søge at forsvare Attika. I dette ræsonnement kan der ganske vist være meget rigtigt; men det forklarer i ethvert fald ikke fuldt ud, at Themistokles vedbli, vende blev holdt udenfor, uagtet man jo snart optog hans politik, angrebspolitiken; thi selv da var Aristides og hans venner uafbrudt ledende. Og dog ved vi, at Themistokles vedblev at have en ikke ringe anseelse og indflydelse hos folket; dette frem-

¹ K. W. Nitzsch, Rhein. Mus. 27, p. 243. A. Kirchhoff, Die Entstehungszeit d. herodot. Gesch. 2 Aufl. Berlin 1878, p. 41. Wecklein, Ueber die Tradition d. Perserkriege. Sitzungsab. d. philos.-philol. Classe d. Akad. d. Wissensch. zu München 1876, p. 239 og fl. H. F. Nissen, Hist. Zeitsch. v. Sybel, 63 (N. T. 27. 1889) p. 420.

² I, 137.

³ Gr. Gesch. III, 315.

⁴ Gr. Gesch. II, 189.

⁵ Gr. Gesch. II, 84.

gaar alene deraf, at man tilsidst maatte anvende ostrakismen for at faa ham fjernet, efter at han var bleven frikjendt af domstolen for de mod ham rettede anklager. Diodor fremhæver desuden flere gange den anseelse, Themistokles fremdeles stod i blandt borgerskabet¹.

Dette viser, at det ikke var de anførte, fra de forskellige krigsplaner hentede grunde, der var de afgjørende. Vi har her med et meget mere dybtgaaende omslag at gjøre, med et *systemskifte*, om hvis karakter og betydning vi kan faa noksaa klar opfatning gennem de oplysninger, Aristoteles's nylig gjenfundne arbeide giver os. Hvad der her først og fremst paatrænger sig ens opmærksomhed, er efterretningen om, hvorledes *raadet paa Areiopagos* lige efter slaget ved Salamis atter kom til magten i Athen for at være den ledende institution, om end ganske vist i stadig svindende grad, helt til raadets endelige fald gennem Ephialtes's reform i 462. Allerede tidligere forelaa der en antydning til dette skifte paa Salamisslagets tid; ogsaa den skrev sig fra Aristoteles's haand. I politiken² gjør han nemlig følgende bemærkning: „Undertiden gaar en statsordning over til oligarchi eller demokrati eller en fristat, naar en institution eller en klasse af borgerne erhverver sig berømmelse eller vinder større magt. Saaledes besluttede raadet paa Areiopagos, der under persertoget (*ἐν τοῖς Μηδικοῖς* er jo = Xerxes's tog) havde vundet stor anseelse, at gjøre forfatningen strammere, og da atter skibsfolket havde vundet slaget ved Salamis og havde skaffet Athen ledelsen gennem dets sømagt, saa gjorde dette demokratiet stærkere i Athen“. I Pol. Ath. faar vi nu følgende nærmere oplysninger om den i Politiken blot antydede forandring. Vi læser nemlig her følgende³: „Men indtil denne tid havde staten udviklet sig sammen med demokratiet, idet den lidt efter lidt vandt styrke; men efter persertoget (*μετὰ τὰ Μηδικά* = efter Xerxes's tog) fik raadet paa Areiopagos atter større styrke og ledede atter staten, ikke fordi det ved nogen beslutning havde

¹ XI, 39, 4; 54, 3 og 5.

² 1304 a. 16.

³ P. 65, 1 (c. 23).

faaet ledelsen, men fordi det havde været ophavsmanden til slaget ved Salamis. Thi da feltherrerne var raadvilde i anledning af stillingen og havde udstedt et opraab om, at enhver skulde søge at redde sig, skaffede Areiopagos tilstede og fordelte til hver mand 8 drachmer og fik alle til at gaa ombord paa skibene. Af denne grund overlod man Areiopagos ledelsen“. Kort efter læser vi ¹: „Omtrent 17 aar efter Persertoget (= slagene ved Salamis og Plataiai) blev denne statsforfatning under areiopagiternes ledelse den raadende, om den end lidt efter lidt tabte i magt. Men da mængden tiltog i numerisk styrke, blev Ephialtes, Sophonidos's søn, dennes leder; da han gjaldt for at være ubestikkelig og uegennyttig i statssager, kunde han vove at styrte areiopagiternes raad“.

Enkelte ² har fundet Aristoteles's udtalelser uklare, samt at hans ord i Politiken og i Pol. Ath. ikke stemmer overens. Heri kan jeg ikke være enig; rigtig opfattet er der ingen strid mellem de to steder. Aristoteles vil paa det nævnte sted i Politiken have udtalt følgende: en statsinstitution eller en befolkningsklasse, der ved en eller anden vigtig anledning gjør sig særlig fortjent, vinder derved den moralske ret til at faa ledelsen og kommer ogsaa faktisk i besiddelse af denne. Saaledes gik det med raadet paa Areiopagos paa det salaminske slags tider, og saaledes gik det senere med folket i Athen. Direkte havde Areiopagos foranlediget dette, og det fik derfor ogsaa ledelsen; men slaget var vundet ved flaademandskabets, d. v. s. den store mængdes tapperhed, ligesom det var denne, der skaffede Athen hegemoniet. Disse begivenheder maatte derfor naturligtvis have en forøgelse i mængdens betydning og indflydelse tilfølge, noget der havde til *endeligt resultat*, at magten kom til at ligge i folkets haand, hvilket jo ikke udelukker, at raadet paa Areiopagos kunde faa en *midlertidig* forøgelse af sin magt paa grund

¹ P. 69, 2. (c, 25).

² For eks. F. Rühl, Rhein. Mus. 1891, p. 434. Der Athenerstaat. Eine aristotelische Schrift. Deutsch von M. Erdmann, p. 48, note.

af sit forhold ved samme anledning. Opfattet saaledes bliver der ingen strid mellem de to steder¹.

Aristoteles's fremstilling i Pol. Ath. er dog neppe ganske retfærdig ligeoverfor Themistokles, idet han skyder Areiopagos sterkt i forgrunden som den, der drev til slaget ved Salamis; men der gives os dog et hidtil manglende indblik i den virkelige situation i denne saa vanskelige og farlige tid, der gik forud for slaget (se nærmere ekskurs 8). Den store mængde var ulykkelig og vidste ikke, hvad den skulde gjøre; den var fattig og havde ikke engang nok til at opholde livet med, da den i al hast maatte rømme det af Xerxes truede Attika. Under saadanne forhold løsnede alle samfundets baand; de ordinære autoriteter var ikke længere situationens herrer. Da traadte de frem, der sad inde med de for øieblikket nødvendige betingelser for at kunne tage ledelsen. Det gjaldt at indgyde det ogsaa religiøst opskræmte folk mod og give det den nødvendige økonomiske støtte; thi mængden eiede intet, ialfald ikke rede penge, og statskassen maa have været tom; der fandtes jo paa den tid endnu ingen ordentlig kasseholdning. Da var det, at Areiopagos d. v. s. adlen, eller ialfald den større del af adlen, traadte hjælpende til. Areiopagos's medlemmer indsaa, at Themistokles's politik var den eneste mulige, at flaaen var det eneste vern, der længere kunde bringe frelse. Areiopagos træder derfor op, stiller sig paa Themistokles's side og tager ledelsen sammen med ham². For det ene gaar største delen af adlen

¹ P. Meyer, Des Aristoteles Politik und die *Ἀθηναίων Πολιτεία*. Bonn 1891, p. 56.

² F. Cauer, Hat Aristoteles die Schrift vom Staate der Athener geschrieben? Stuttgart 1891, p. 14, drager af denne begivenhed følgende slutning: „Aber als demokratisch werden wir die themistokleische Politik nicht mehr bezeichnen können, seit wir wissen, dass sie von einer Behörde unterstützt wurde, welche dass Bollwerk der Aristokratie bildete“. Denne slutning er utilstødelig. Det var jo Areiopagos, der i farens stund loyalt sluttete sig til Themistokles's politik, uagtet han var dets modstander, idet det saa, at kun denne kunde bringe frelse. Themistokles modtog den tilbudte hjælp, der gjorde ham det muligt at realisere sine planer. Det er Areiopagos, der optager Themistokles's politik, ikke Themistokles, der optager Areiopagos's.

med Kimon¹ i spidsen ombord paa flaaden, noget der i høi grad maatte øge folkets mod og fjerne dets religiøse skrupler over at forlade sit hjem og overgive dets templer og andre hellige steder i barbarernes haand. Videre skaffede de af sine egne midler² de nødvendige penge tilveie og gjorde det paa denne maade muligt for mængden at klare sig de nærmeste dage.

Det var denne adlens loyale optræden i farens stund, der atter, uden at nogen formelig beslutning derom toges, gjorde Areiopagos til den ledende institution i staten. Vi har allerede før seet³, hvorledes de 500's raad, eller rettere de 400's paa den kleisthenske reforms tid ved en lignende konduitemæssig optræden havde vundet øget betydning, saasom det i høiere grad end det daværende Areiopagos sad inde med folkets tillid. Medens archonter, strateger og andre funktionærer i de aar, der var forløbne siden Kleisthenes, havde søgt støtte i de 500's raad som det, der sad inde med den største moralske indflydelse, saa kommer nu i endel aar Areiopagos til at afløse de 500 i egenskab af embedsmændenes konsilium.

Naar man vil forklare sig den nu indtraadte forrykning inden Athens ledende institutioner, saa maa man tage med i betragtning maaden, hvorpaa raadet paa Areiopagos paa den tid var sammensat, og den store forandring, som var foregaaet med det i den henseende siden Kleisthenes's dage. Dengang bestod det ganske vist nærmest af gamle venner og tilhængere af tyrannerne og havde vel for en stor del denne omstændighed at takke for den forholdsviis ringe rolle, det kom til at spille i den kleisthenske stat. Denne gamle stok inden Areiopagos var nu lidt efter lidt død bort og var afløst af nye kræfter, der paa grund af den besættelsesmaade, der raadede for archontembødernes vedkommende, i det store og hele taget tilhørte det alkmaionidiske parti, der havde havt ledelsen i Athen fra Kleisthenes, til det var bleven fortrængt af Themistokles i midten af ottiaarene. Areiopagos bestod saaledes i 480 omtrent udelukkende

¹ Plut. Kimon c. 5. Vischer, Kimon. Basel 1847, p. 12.

² Se ekskurs 8.

³ Pag. 37.

af mænd, der stod paa den nye forfatnings side; forsaavidt var det stedfundne omslag ikke saa stort endda. Man fik ingenlunde noget reaktionært, oligarchisk styre; meget af den magt, der hidtil i en række af aar havde ligget hos de blandt de tre første klassers borgere udtagne raadsmedlemmer, kom for en tid praktisk til at udøves af det gamle aristokratis mænd, men vel at merke kun af saadanne, der i sin tid var blevne valgte af folket selv; thi selv efter at lodkastning var indført ved archontembedernes besættelse, skede denne jo kun blandt kandidater, der var opstillede af de respektive demer. Men dette, at Areiopagos's medlemmer vel udelukkende tilhørte adlen, det at de sad der paa livstid og uansvarlige, gav selvfølgelig den hele statsstyrelse et aristokratisk præg. Dette er det da vel ogsaa først og fremst, der tiltaler Aristoteles i saa høi grad og lader ham udbryde i lovtaler over dette styres store dygtighed¹: „Athen blev godt regjeret i denne tid; de fik paa denne tid en stor øvelse i krig, kom i anseelse hos hellenerne og vandt mod lakedaimoniernes vilje ledelsen tilsøs“.

At Areiopagos vandt ledelsen, var imidlertid det samme som, at det alkmaionidiske parti med dets ledende mænd *Xanthippos* og *Aristeides* atter kom til roret. Thi det var dette parti, der dannede majoriteten inden raadet; de var jo det, der i saa mange aar havde besat archontembederne med sine mænd, og i de faa aar, der var gaaet siden deres fald, havde ikke paa langt nær mange nok rukkert frem af folk udenfor partiet, til at de kunde gjøre dem magten stridig. Det er saaledes Themistokles's fiender, der nu tog styret, og her har vi da ogsaa forklaringen paa, hvorfor han pludselig træder tilbage efter slaget ved Salamis og maa overlade kommandoen til Xanthippos og Aristeides, og hvorfor han bliver udenfor ogsaa senere, da det paa saa mange punkter netop gjaldt at realisere hans planer og drage konsekvenserne af hans tidligere virksomhed. Kun i murbygningsens dage, samt da det gjaldt at fuldende de vigtigste arbejder i Peiraieus, ser vi endnu Themistokles træde frem i første

¹ P. 65, 10 (c. 25).

række. Grunden var den, at alle følte, at man i denne kritiske tid trængte hans raadsnildhed og ikke mindst den anseelse og indflydelse, han endnu nød i Sparta¹. At Themistokles her var saa at sige uundværlig, saa ingen bedre end Aristeides; det er vistnok ham, der her trak Themistokles frem, idetmindste kunde dette stemme med, hvad Aristoteles udtaler²: „men murenes gjenopbygning forestod de begge (Themistokles og Aristeides), skjönt de var indbyrdes uvenner“. Den fra Themistokles udgaaede tanke at gjøre Athen og Peiraieus om til sterke fæstninger var først og fremst rettet mod Sparta; thi kun herfra kunde for eftertiden alvorlig fare antages at true Athen. Planens realisation og ikke bare den herved anvendte fremgangsmaade kostede da ogsaa Themistokles hele hans popularitet i Sparta og gjorde spartanerne til hans bitreste fiender; nu maatte de faa øinene op for hans virkelige sindelag mod dem; nu forstod de, at hans optræden paa det salaminske slags tider ikke var dikteret af kjærlighed til dem, men kun var en følge af den haarde nødvendighed.

Jeg har allerede fremhævet, hvorledes den attiske adel før Salamis gik ombord paa flaaden og deltog i slaget; dette fortælles saaledes om den, der senere skulde blive det aristokratiske partis fører³, nemlig Kimon. Denne omstændighed og end mere den forøgede indflydelse, som adlen fik gennem Areiopagos's øgede magt, havde tilfølge, at der i de aar, der følger efter disse begivenheder, ikke kan spores noget ordentligt *aristokratisk oppositionsparti*. Der lod sig under de givne forhold og den gode anledning, krigens videre gang gav til at udmerke sig, ikke samle et parti talrigt nok og bestaaende af dygtige nok folk, til at det kunde faa nogen betydning. Det var først efterhaanden, samtidig med at Areiopagos's indflydelse stadig sank, at der atter dannede sig et aristokratisk oppositionsparti af betydning, samtidig med at Kimon traadte i spidsen for dette som

¹ Thukyd. I, 91.

² Pol. Ath. p. 66, 8 (c. 25).

³ Aristoteles, Pol. Ath. 72, 15 (c. 28) og 77, 15 (c. 26).

dets leder. Hermed stemmer Aristoteles's udtalelse¹, at de fornemme i tiden efter Salamis lige ned mod Ephialtes's tid ingen leder havde, hvilket jo vil sige, at der ikke bestod noget ordnet aristokratisk parti; thi deres første mand Kimon kom først senere² til at spille nogen fremtrædende politisk rolle, noget, der ogsaa stemmer med et andet sted hos Aristoteles³, hvor han nævner op de forskellige ledere for de to modsatte partier ned igjennem tiden. Medens ellers en aristokratisk fører altid stilles op mod en demokratisk, nævnes ingen af det første parti mod demokratiets to samtidige ledere, det vil sige de to rivaliserende demokratiske partiers ledere, Themistokles og Aristeides. Kimon stilles først op som Ephialtes's modstander.

Dette udelukker jo ikke, at der fandtes elementer inden adlen, der ikke kunde forsone sig med den frie forfatning, selv paa en tid, da Areiopagos var ledende. Vi kan allerede nu spore denne ultrakonservartive klik, som vi senere oftere støder paa i Athens historie, denne klik, der ikke undsaa sig for at indlade sig paa forræderiske stemplinger og søge bistand hos sit fædrelands fiender for at naa sine ønskers maal. Det var dette koteri, som stiftede sammensværgelsen i leiren ved Plataiai⁴, en sammensværgelse, der under de givne forhold kunde være farlig nok⁵; det er de samme, som for en kort tid vinder magten i 411 og 404, men for da fuldstændig at oprives. Men denne klik er kun liden paa Perserkrigenes tid; mængden af adlen sluttede sig loyalt til den givne forfatning og forsvarede denne, ligesom de havde forsvaret Athens frihed ved Salamis og Plataiai⁶.

¹ Pol. Ath. p. 72, 15 (c. 26).

² Aristoteles's udtryk om Kimon p. 72 *νεώτερον ὄντα καὶ πρὸς τὴν πόλιν ὀψὲ προσελθόντα* synes for ordet *νεώτερον*'s vedkommende ikke at passe rigtig til, hvad vi ellers ved om Kimons alder. Ingen af de foreslaaede rettelser passer dog (cnf. F. Rühl, Rhein. Museum 47 (1892) p. 152). Meningen kan kun være, at han var for ung til at være partianfører, ikke til at deltage i politiken forøvrig.

³ Pol. Ath. p. 77, 12 (c. 28).

⁴ Plut. Arist. c. 14.

⁵ Vischer, Die oligarische Partei in Athen p. 9.

⁶ J. Beloch, Die attische Politik seit Perikles, p. 13.

Intet vidner bedre om det storslagne ved Themistokles's planer og om den genialitet, hvormed han havde valgt midlerne til at skabe Athens storhed, end den omstændighed, at hans modstandere, da de atter kom til roret, ingen anden udvei havde end at optage dem¹, føre dem videre og drage konsekvenserne deraf. Allerede dette viser, at man vilde tage meget fejl, hvis man vilde forestille sig denne tid som en antidemokratisk; det var tvertimod, trods den aristokratiske ledelse, en tid, hvori demokratiet befæstede sig og ordnede sig paa den nye og brede basis, som Themistokles's virksomhed havde lagt for det.

Dette viste sig snart paa den *ydre politiks* omraade. Her havde Themistokles's stræben gaaet ud paa at gjøre Athen til den ledende magt i Hellas ved at knytte østens og nordens fraperserne befriede hellener nærmere til Athen. Det var *Xanthippos*, i hvis lod det faldt at tage det første afgjørende skridt hen imod dette maals realisation. Det var ham, ikke Themistokles, der vaaren 479 kom til at følge dennes opfordring² til sine landsmænd om at seile til Jonien og Hellesponten. Den spartanske overanfører tilsøs, Leotychides, droges halvt mod sin vilje over Ægæerhavet og indlod sig her paa foretagender, hvis konsekvenser han ingenlunde havde overskuet. Han gik med paa at stille en opfordring til de lilleasiatiske hellenere om at falde fra kongen; men ikke før havde han ved disses hjælp seiret ved *Mykale*, før han og de øvrige peloponnesier fik store betænkeligheder i anledning af hvad de havde gjort. Thi unegtelig havde de gennem hin opfordring paataget sig visse forpligtelser ligeoverfor jonerne og de andre, der i tillid til denne opfordring havde reist sig mod perserne. Moralsk skyldte de alle disse beskyttelse mod den straf, de maatte vente sig fra kongens side, saasnart den hellenske flaade atter forlod disse farvande. Paatog forbundet sig at forsvare de lilleasiatiske hellener, saa var dermed Sparta og dets peloponnesiske forbundsfæller kommen over i den angrebskrig mod Persien, som

¹ Oncken, Athen und Hellas. I, 47.

² Herodot VIII, 109.

de hidtil af al kraft havde søgt at unddrage sig, og man havde da forpligtelsen paa sig til stadig at ligge paa vagt derover med hær og flaaede. Hermed var krigen gaaet over til at blive først og fremst en søkrig, hvilket heller ikke, som forholdene nu var, stemte med peloponnesiernes interesser; thi den uundgaaelige følge heraf maatte blive, at Athen blev skudt i forgrunden. Enten maatte da Sparta prøve paa at følge Athens eksempel og blive en søstat; men paa dette omraade kunde spartanerne aldrig vente at komme til at maale sig med athenenserne, selv om de var villige til for den sags skyld at ofre hele sin gamle statsordning, der ingenlunde lod sig forene med en saa radikal omvæltning af de bestaaende forhold. Vilde ikke spartanerne foretage det nævnte eksperiment, saa maatte følgen ubønhørlig blive, at Athen blev den ledende magt inden forbundet, ikke Sparta.

Man kan under disse forhold ikke fortænke Leotychides i, at han søgte at komme bort fra sine forpligtelser. I det møde, flaadens anførere holdt paa *Samos* for at raadslaa, om hvad man skulde gjøre i denne vanskelige situation, stillede derfor spartanerne forslag om, at man skulde flytte de paa Lilleasiens fastland boende hellener over til selve Hellas og der overlade dem til boliger de byer, som under Xerxes's tog havde underkastet sig perserne; herved vilde man jo ogsaa opnaa, at disse fik en passende straf og det uden noget synderligt bryderi for forbundets stater. Atheniensernes anfører Xanthippos optraadte imidlertid paa det kraftigste mod en saadan feig og selvopgivende politik, der vilde berøve den hellenske verden saa mange af dens kraftigste skud, og tilsagde i tilfælde byerne paa fastlandet Athens beskyttelse. Resultatet blev, at øerne udenfor kysten optoges i det hellenske krigsforbund, medens fastlandsstæderne stillede sig under Athens forsvar. Disse byers flaaede fulgte da ogsaa allerede fra dette aar af Athens og hjalp athenenserne med at erobre flere punkter oppe ved Hellesponten, hvor ogsaa byerne stillede sig i et lignende forhold til Athen¹. Xan-

¹ U. Köhler, Urkunden und Untersuchungen zu Gesch. des delisch. att. Bundes, Abh. d. k. pr. Akad. d. W. zu Berlin. Jahrgang 1869.

thippos kom herigjennem til at lægge det første grundlag for det *attiske søforbund* og saaledes at paabegynde realisationen af en af Themistokles's planer ¹.

Hvad der sker ved selve forbundets stiftelse, er blot en nødvendig konsekvens af, hvad der var skeet paa Samos, og af de dermed i forbindelse staaende begivenheder. Fra dette øieblik havde krigen ganske skiftet karakter; den bidrog nu i stadig større og større grad til at øge Athens magt. Peloponnesierne havde ikke længere nogen interesse af den; det øieblik var nu kommen, da de maatte tage sit parti, enten trække sig ud af krigen og overlade Athen ledelsen i denne eller kaste sig ind i den for alvor, noget der imidlertid snart vilde føre til brud med Athen. Høsten 478 eller vinteren 477 kom afgjørelsen ². Aristoteles fortæller herom: „Men at jonerne faldt fra det spartanske forsvarsforbund, bevirkede Aristeidess ³, der havde bemærket, at lakedaimonierne var bleven forhadte paa grund af Pausanias ⁴. Derfor var det ogsaa ham, der paalagde staterne de første afgifter i det tredje aar efter søslaget ved Salamis under Timosthenes's archontat, og han tilsvor jonerne, at de skulde have de samme til ven og fiende, til tegn paa hvilket de ogsaa sænkede ertsklumperne i havet“ ⁵.

I, p. 1 og fl. A. Kirchhoff, D. delische Bund im ersten Decennium seines Bestehens. Hermes, 11 (1876) p. 1 og fl. Leo, Über die Entstehung d. delisch-att. Bundes, Verhandl. d. 32 Versammlung deut. Philologen zu Wiesbaden. Leipzig, 1878. p. 60.

¹ Grote, Hist. of Gr. V, 266. Leo, l. c. p. 64.

² Aristoteles, Pol. Ath. p. 66, 10 og fl. (c. 23). Bauers Forschungen p. 74. Denne tid er allerede tidligere i modsætning til det sædvanlig antagne aar 476 hævdet af Wilamowitz, Philol. Forsch. I, p. 14.

³ Jeg læser her med Kaibel-Wilamowitz: ἐπὶ δὲ τὴν ἀποστασίαν τὴν τῶν Ἰώνων ἀπὸ τῆς τῶν Λακεδαιμονίων συμμαχίας Ἀριστείδης ἦν ὁ προτρέψας.

⁴ At hensynet til Pausanias var, omend ogsaa en medvirkende aarsag, dog nærmest et paaskud, fremhæver vistnok med rette Herodot VIII, 3, der om athenenserne siger, at de brugte dette moment som paaskud — πρόσασιν τὴν Πανσανίως ὑβρίν προσχόμενοι.

⁵ Aristoteles's dobbelte fremhæven af jonerne som de, der var med ved forbundets afslutning, tyder vel paa, at de joniske stæder sammen med deres kolonier ved Hellesponten udgjorde mængden af forbundsfællerne ved forbundets indgaaelse, noget der styrker Kirch-

Dette, at alle de befriede hellenerstæder stillede sig under Athens kommando for at fortsætte befrielseskrigen, havde til følge, at Sparta og peloponnesierne efter nogen betænkning praktisk talt trak sig ud af krigen. Selvfølgelig skede ikke denne forandring med spartanernes gode vilje¹; men de havde ikke noget andet at gjøre. Derimod førte det ikke til, at det *panhelleniske forsvarsforbund* blev opløst; det var først i aaret 461 efter Kimons tog til Mesenien, at Athen formelt meldte sig ud af dette². Indtil denne tid bestaar altsaa begge forbund, idet det atheniensiske formelt betragtet blot var en underafdeling af det andet. Praktisk talt var imidlertid det store forsvarsforbund sprængt, da det delisk-attiske blev stiftet. Den maade, hvorpaa forbundets krigspolitisk var bleven ledet paa det xerxiske togs tider, hjalp sit til, at det, der skede i 478, kunde gaa for sig, uden at det kom til noget aabent brud, idet det fremdeles kunde have udseendet af, at forsvarsforbundet bestod. Operationsplanen var nemlig bleven fastsat i feltherreraadet, hvor hver af de deltagende, selvstændige staters anfører havde stemme; saadanne krigsraad holdtes uafhængig af hverandre, et for flaaen for sig og et for landhæren for sig. Hermed fortsattes uforandret, blot saaledes at den atheniensiske anfører førte forsædet, da der ingen anerkjendt spartansk anfører var tilstede. Selvfølgelig var dette kun et skin, men et skin, der gjorde spartanerne tilbagetoget muligt.

Hermed var Themistokles's plan om at gjøre Athen til den ledende stat tilsøs inden den hellenske verden og stille det i

hoffs og Leos fremstilling mod de angreb, Beloch har rettet mod denne i Rhein. Mus. 43, p. 104 og fl. Beloch antager nemlig, at omtrent alle de senere forbundsfæller var med allerede ved den oprindelige stiftelse, saaledes ogsaa de thrakiske stæder, i modsætning til hines opfatning, at de fleste forbundsfæller kom til efterhaanden. At forbundet blev stiftet i 478 og ikke i 476, gjør det ogsaa umuligt med Beloch at antage, at de thrakiske byer allerede var med ved stiftelsen; de kan jo først være komne til efter Eion's erobring 476/5.

¹ Aristoteles, Pol. Ath. p. 66, 2 (c. 23), siger udtrykkelig, at det skede ἀπόντων τῶν Λακεδαιμονίων.

² Thukyd. I, 102.

spidsen for et forbund af stæder i og rundt om Archipelagos bragt til udførelse og det gennem hans to bitreste modstandere, Xanthippos og Aristеides. Det er vistnok grund til at antage, at hans planer paa dette omraade blev gennemført i en noget afsvækket form. Efter vort kjendskab til Themistokles at dømme er det vel rimeligt at gaa ud fra, at han vilde have ført krigen mod Persien med større kraft, end Aristеides og senere Kimon gjorde, samt at han vilde have stillet sig mindre imødekommende mod forbundsfællerne¹, end tilfældet til en begyndelse var med Aristеides. Han vilde kanske fra første øieblik have ladet dem føle, at det ingenlunde var næstekjærligheden, der drev Athen til at stille sig i spidsen for befrielseskrigen, men at forbundet kun var en smukkere form for et virkeligt herredømme. Thi det maa man vel gaa ud fra, at det allerede ved forbundets stiftelse var de ledende mænds tanke at skabe et attisk rige, der skulde gøre Athen uafhængigt af Sparta og dets hjælpere. Dette maa ialfald have været Thukydids opfatning, idet han under omtalen af forbundets stiftelse udtaler²: „thi *paaskuddet*³ var gennem herjing af kongens land at tage hevn over, hvad man havde lidt“.

Men fremforalt vilde Themistokles have sat forholdet til *Sparta* ganske anderledes paa spidsen og neppe have lempet, saaledes som de nye ledere i Athen, raadet paa Areipagos og dettes betroede mand Aristеides⁴ og senere lakonervennen Kimon, gjorde; han vilde vistnok have søgt paa en anden maade at udnytte den respekt, som athenienserne havde sat sig i gennem sine seire⁵. Alt, hvad vi kjender til Themistokles's virksomhed⁶ i Athen i de aar, der fulgte paa forbundets dannelse, tyder paa, at han straks vilde have brudt med *Sparta* og søgt at aftvinge denne magt en formel anerkjendelse af Athens nye magtstilling.

¹ E. Curtius, Gr. Gesch. II, 121.

² I, 96.

³ „πρόσχημα γὰρ ἦν.“

⁴ Duncker, Gr. Gesch. IV, 67.

⁵ Thukydides I, 90.

⁶ Pag. 99.

Et andet spørgsmaal er det selvfølgelig, om kanske ikke, naar alt kom til alt, det aristeidiske partis forsigtigere udenrigspolitik var heldigere for Athen end den dristige og paagaaende, som ganske vist Themistokles vilde have slaaet ind paa, dersom han havde været ved roret. Erfaringen fra den senere tid, da den themistokleiske politik atter kom til ære under Ephialtes og Perikles, da Athen paa engang kastede sig ind i krig med Persien og de peloponnesiske magter samtidig med, at det havde med dels kjelige, dels frafaldne forbundsfæller at gjøre, gaar snarest i den retning, at en saadan politik kunde have havt noksaa farlige følger i tiden lige efter slaget ved Salamis. Hertil kommer endnu et moment, der maatte opfordre til en vis forsigtighed udadtil, og det var de *indre forhold*. Hele Themistokles virksomhed, flaaedebygningen, anlægget af Peiraieus, overgangen fra at være et væsentlig jordbrugende folk til et handlende og industridrivende havde selvfølgelig ikke kunnet løbe af uden at have en indgribende forandring i landets sociale og økonomiske forhold tilfølge. En saadan forandring gjorde selvfølgelig visse reformer paa statslivets og forfatningens omraade nødvendige. Den kleistheniske ordning var skabt for en samfundstilstand, der nu ikke længere fandtes; en omformning af denne var saaledes bleven et uafviseligt krav. Det er *Aristeides*, der har æren af at have seet dette og gennem en reform af forfatningen af at have bragt denne i overensstemmelse med de nye tingenes tilstand; ogsaa paa dette omraade bliver han saaledes den, der gennemfører, hvad Themistokles har tænkt og lagt grunden til.

Aristoteles's nye skrift giver os en ganske anden forstaaelse af denne Aristeides's virksomhed end den, vi tidligere har kunnet opgjøre os. Under omtalen¹ af de forskjellige vendepunkter og hovedepoker i Athens politiske udvikling nævner han som nr. 7: „men det syvende vendepunkt og det, der fulgte derpaa (nemlig efter det omsving, der atter skaffede Areiopagos magten), var det, Aristeides gav anvisning paa, men Ephialtes gennemførte, da han havde styrtet raadet paa Areiopagos“. Det er

¹ Pag. 105 (c. 41).

dette omslag eller rettere det derpaa følgende tidsrum, som han leverer en skildring af pagina 67—8 (c. 24): „Da staten herigjennem (gjennem det attiske søforbunds stiftelse) vandt i styrke og megen rigdom samlede sig, raadede han (Aristeides) dem (athenienserne) til at opføre sig som herrer, forlade landet og bosætte sig i byen. Underholdning vilde de alle finde, nogle ved krigstog, andre som besætningsmandskab, atter andre gennem deltagelse i statsforvaltningen. Paa denne maade vilde de bevare herredømmet. De fulgte hans raad, tog styret (vel nærmest ligeoverfor forbundsfællerne) og viste sig ligeoverfor forbundsfællerne mere som magthavere; dette skede dog ikke ligeoverfor indbyggerne paa Chios, Lesbos og Samos For mængden aabnede der sig, som Aristeides havde sagt, god anledning til underhold“. Herpaa følger en opregning af alle de lønnede stillinger, der efterhaanden opstod i den atheniensiske stat. Den periode, som Aristoteles lader begynde ved det omslag, der var forberedt af Aristeides, men gennemført under Ephialtes, lader han strække sig helt ned til det oligarchiske restaurationsforsøg i 411¹. Man maa lægge merke til, at Aristoteles udtrykkelig daterer denne periode fra Ephialtes's reform; Aristeides's rolle er blot en forberedende. Ja, det kan ikke engang være forfatterens mening, at f. eks. alle de nævnte lønnede poster opstod paa Ephialtes's tid; det skede derimod udigjennem det hele tidsrum. Man behøver blot at minde om, at han selv fortæller², at det var paa Perikles's tid, at sold indførtes for de 6000 heliaster, som han det citerede sted³ nævner blandt de lønnede poster.

To ting er det dog, som Aristoteles paa det citerede sted henfører til Aristeides selv; han skal have opfordret befolkningen udover landet til at vandre til byen, d. v. s. Athen og Peiraieus, og han har opmuntret til at stramme de baand, der knyttede forbundsfællerne til Athen, altsaa øge den atheniensiske overhøjhedsret. Tidligere har man antaget, at den efterhaanden ind-

¹ Pag. 106, 3 (c. 41).

² Pag. 76, 10 (c. 27).

³ Pag. 68, 1 (c. 24).

trædende forandring i forholdet til forbundsfællerne er udgaaet fra Kimon; af dette sted fremgaar det, at begyndelsen allerede er skeet under Aristeides, og at Kimon blot har fortsat dennes politik. Dette viser tydelig nok rigtigheden af den ovenfor fremholdte opfatning, at forbundet fra de ledendes side allerede fra første øieblik af var tænkt som en lempelig indledning til et atheniensisk herredømme. Man begyndte med at lægge meget varsomme baand paa forbundsstaterne; men ikke før var forbundet fæstnet og styrket, før selve stifteren Aristeides, der altid for efterverdenen stod som repræsentant for en hensynsfuld forbundspolitik, begyndte at stramme disse baand, altsaa nærme sig henimod den politik, som Themistokles ganske vist fra første øieblik af har anbefalet. Ganske karakteristisk er ogsaa Aristoteles's anden notis, at Aristeides opfordrede landbefolkningen til at flytte ind til byen. Det gjaldt at befolke Themistokles's nye anlæg, Peiraieus og den af den samme forstørrede by¹. Kun naar bybefolkningen vokste i tilstrækkelig grad, kunde handel, skibsfart og industri faa den udvikling, som maatte til for at skabe det økonomiske og sociale grundlag for den nye stat, ligesom for at skaffe den nødvendige bemanning til flaaden, saa at denne kunde magte sin opgave at forsvare forbundets stæder udadtil og hævde Athens overhøiheid indadtil. Den raske vekst, som Athens og Peiraieus's befolkning havde i denne tid, taler da ogsaa for, at en saadan indvandring maa have fundet sted i en ikke liden maalestok. Selvfølgelig drog ikke alle til Athen, og der behøver derfor ikke at være nogen strid² mellem dette sted hos Aristoteles og Thukydid II, 15, der fortæller, at endnu ved begyndelsen af Peloponneserkrigen majoriteten af Attikas indbyggere boede paa landet.

Aristeides's reformerende virksomhed indskrænkede sig imidlertid ikke hertil. Heldigvis har Plutarch en notis, der noksom viser, at Aristeides's reformarbejde var af en saadan natur, at Aristoteles ikke med urette stiller ham op som indleder til et

¹ Thukydid I, 94. Diodor XI, 39. Justin II, 15, 2.

² Saaledes som Cauer l. c. p. 29 mener.

nyt omslag i Athens politik. Plutarch skriver ¹: „Da Aristеides (efter slaget ved Salamis) ansaa mængden for værdig til at tage del i forvaltningen paa grund af den dygtighed, den havde vist, og da han tillige overveiede, at det ikke var let med magt at holde folket tilbage, da det var stærkt gennem vaabenmagt og havde stor selvfølelse paa grund af sin seier, saa stillede han forslag om, at alle skulde have lige andel i staten, og at archonterne skulde tages blandt alle atheniensere“.

Der foreligger ingen antydning til, hvilken kilde Plutarch her har benyttet ². Men derfor har man selvfølgelig ikke lov til at forkaste beretningen. Som den foreligger, er den imidlertid ialfald delvis urigtig, hvis nu skylden er. Vi ved nu af Aristoteles ³, at det først var i aaret 457/6, at 3dje klasse fik adgang til archontembederne. for ikke at tale om 4de klasse, der kanske lovmæssig aldrig fik adgang ⁴. Det er ikke usandsynligt, at der her blot foreligger en feiltagelse fra Plutarchs side; han har seet, at Aristеides har foreslaaet og drevet igjennem en lov om, at alle skulde have lige andel i staten (*κοινὴν εἶναι τὴν πολιτείαν*), og han har saa lagt den mening ind deri, at alle skulde have den samme adgang til embederne, saaledes ogsaa til archontstillingen. Denne slutning er imidlertid feilagtig; vi har allerede seet dette for archonternes vedkommende; de høiere finansembeder vedblev altid at være reserveret for 1ste classes borgere, og af strategerne fordredes ialfald, at de skulde have grundeendom i Attika.

Men hvad er nu meningen med dette Plutarchs udtryk om lige andel i staten? Oncken ⁵ har ganske vist seet det rigtige, naar han lader reformen gaa ud paa ophævelsen af den bestemmelse i den kleisthenske forfatning, der paabød, at der ved klasseinddelingen blot skulde tages hensyn til jordeiendom og den-

¹ Arist. c. 22.

² Naar Busolt, Gr. Gesch. II, 337⁷ antyder muligheden af, at Aristoteles er kilden, saa kan vi nu se, at saa ikke er tilfældet.

³ Pol. Ath. p. 73, 13 (c. 26).

⁴ Ekskurs 4.

⁵ Athen und Hellas I, 46 og fl.

nes afkastning; al eiendom skulde fra nu af regnes med, det være sig rede penge, huse, skibe, fabriker etc.¹. Opfattet saaledes giver stedet god mening; vi faar dermed anbragt denne forandring, der jo bevislig engang er indtraadt, paa passende tid, og vi faar herved end mere anledning til at se det betydningsfulde i Aristeides's virksomhed.

Kleisthenes's stat var jo først og fremst en jordeierstat; kun de, der eiede jord af en vis størrelse, havde andel i den egentlige administration, der udøvedes af de to raad og af embedsmændene; men dette vil jo under de givne jordeierforhold sige omtrent det samme som, at forvaltningen paa det nærmeste var lagt i det gamle aristokratis hænder. Dette kan kanske have været en nødvendighed paa Kleisthenes's tider, kan dengang ialfald ikke være bleven følt som nogen forurettelse; thi dengang hvilede hele næringslivet paa landbruget; handel, industri og skibsfart laa endnu nede, saa der manglede mænd, der ved siden af det gamle aristokrati og andre større jordeiere sad i en saadan økonomisk stilling, at de kunde ofre sig for statslivet. Med andre ord: det kleisthenske samfund manglede det grundlag, den grundvold, hvorpaa et virkeligt demokrati kunde hæve sig. Men saa optræder Themistokles, og han er det, der, foruden at gjøre saa meget andet, ogsaa lagde dette grundlag, idet han skabte betingelserne for opkomsten af et i ordets egentlige forstand demokratisk element inden befolkningen; »de letbevæbnede og flaadens mandskab er et helt igjennem demokratisk element«, siger Aristoteles², der et andet sted giver Peiraieus's sømands-, handels- og industribefolkning et lignende skudsmaal³: »Peiraieus's befolkning er mere demokratisk end selve Athens«. Denne stand er den drivende kraft i det atheniensiske demokrati, og den havde vokset med en utrolig hurtighed; krigen gav rigt bytte, de store byggeforetagender lønnende arbeide, og den opblomstrende handel, skibsfart og industri gav

¹ Saaledes opfatter ogsaa Duncker, Gr. Gesch. IV, 113 og Busolt, Gr. Gesch. II. 337.

² Politik, 1321 a 13.

³ Politik, 1303 b 11.

anledning til erhverv og berigelse. I løbet af nogle aar var vistnok den rørlige formue vokset i høi grad og viste tendens til en stadig stigen; der fandtes nu folk, der eiede noget, udenfor den jordeiende stand. Og hvad der ikke var mindre vigtigt: de ikke jordeiende klasser havde gennem omorganisationen af landets forsvarskræfter faaet den allerstørste betydning; thi det var med flaaen, at Athen og Hellas var reddet; det er paa flaaen, at Athens styrke hviler, ikke paa landhæren, og flaaen den bemandedes med 4de klasses borgere foruden med metoiker. Selv en saa bitter fiende af det attiske demokrati som forfatteren af det pseudo- xenophonteiske skrift om Athen udtaler sig herom saaledes¹: „Det sker med fuld ret, at her i Athen de lavtstaaende og de fattige og folket har mere at betyde end landbefolkningen og de adlige og de rige, og det fordi det er bybefolkningen, som udgjør romandskabet paa skibene og giver staten dens magt; thi styrmændene, anførerne for rorskarlene, baadsmændene, seglmagerne og skibsbyggerne er det, der skaffer staten dens magt, meget mere end bonden i landhæren, de adlige og hæderlige“. Denne klasse kunde saaledes med rette paabe- raabe sig sin betydning for staten; det var først og fremst den, der havde seiret ved Salamis; det var flaadens senere bedrifter, der havde skabt det attiske søforbund, hvorpaa Athens storhed hvilede; theterstanden havde herigjennem vundet en selvtilid, en forstaaelse af sin egen betydning, som man nødvendigvis maatte regne med². Begivenhederne havde saaledes i en utrolig kort tid bevirket en gennemgribende forandring i de økonomiske og sociale forhold. Den velstaaende fabrikant eller skibseier kunde nu tænke sig muligheden af at beklæde archontembedet og tage plads i Areiopagos ved de gamle patriciers side; saa meget af respekten for adligt blod var nu svunden.

Omslaget var saa sterkt, kjendsgjærningerne talte et saa tydeligt sprog, at det var selve Kleisthenes's gamle ven Aristides, der rokkede ved en af grundpillerne i den bestaaende ord-

¹ De rep. Ath. c. 2.

² Aristoteles Politik, 1304 a. 22. Plut. Arist. c. 22.

ning, og hans forslag gik igjennem i en tid, da raadet paa Arei-
opagos, det vil sige de gamle ætters medlemmer, var de raadende
i Athen. Fra det øieblik, rørlig formue fik samme betydning
som jordeiendom, fra det øieblik, var grundvolden lagt for det
rene demokrati, som snart skulde holde sit indtog i Athen under
en Ephialtes's og Perikles's ledelse. Men det egentlige omslag
det skyldes Themistokles; han er det atheniensiske demokratis
fader; hans er idéerne, om end udførelsen kunde falde i andres
hænder. *Themistokles er saaledes skaberen af Athens storhed og
magt*; thi denne hvilede paa demokratiet; det er dette, der spændte
vingerne til Athens flugt; det er dette, der har givet Athen dens
rang blandt staterne. Blev end Athens storhedstid kort, saa
var den saameget mere glimrende, og det er den, der sikrer
Athens historie dens betydningsfulde plads i den verdenshisto-
riske udvikling.

Ekskurs 1.

Demernes antal paa Kleisthenes's tid.

Aristoteles Pol. Ath. afgjør desværre ikke endelig spørgsmaalet om demernes antal paa Kleisthenes's tid. Bergk havde troet¹ gennem udfyldning af papyrusfragmenterne af Aristoteles's Pol. Ath. at kunne fastslaa 100; hans udfyldning viser sig imidlertid nu feilagtig. Herodot V, 69 *δέκα τε καὶ δὴ φυλάρχους ἀντὶ τεσσέρων ἐποίησε, δέκα δὲ καὶ τοὺς δῆμους κατένειμε ἐς τὰς φυλάς*² kan heller ikke med sikkerhed benyttes, da det kan være tvilsomt, hvorhen det sidste *δέκα* skal henføres, til *δῆμους*³ eller til *φυλάς*³; Madvig⁴ stryger endog *δέκα δέ*. Man⁵ har videre sluttet sig til tallet 100 af de 100 heroer hos Herodian *Περὶ μόν. λεξ.* p. 17 og Etym. magnum p. 369, 12 og 20; enhver af disse skulde have været eponym for en deme. Heller ikke dette bevis holder stik. Disse 100 heroer er nemlig vistnok de samme som de af Aristot. Pol. Ath. p. 57, 1 (c. 21) nævnte 100 archigeter — *ἐκ τῶν προκριθέντων ἑκατὸν ἀρχηγετῶν* — som Kleisthenes foreslog for Pythia, og hvoraf denne udvalgte 10 til eponymer for de 10 phyler. Disse 100 kan derfor ikke godt have været demeheroer og phyleponymer; thi da maatte 10 af dem samtidig have været demeheroer og phyleponymer, hvilket neppe er sandsynligt. Hertil kommer, at vi af Aristot. Pol. Ath. p. 130, 19 (c. 53), (et sted, der ogsaa er benyttet af leksikograferne) ser, at 42 af disse 100 archigeter tjente som aarseponymer inden den cyklus af 42, hvori den atheniensiske borger var pligtig til at gjøre krigstjeneste. Paa den anden side er det ikke sandsynligt, at alle de senere demer skrev sig fra Kleisthenes's tid; især gjælder dette de forskellige par af demer med samme navn, blot adskilte ved et tilføjet *καθύπερθεν* og *ὑπέπερθεν*⁶.

¹ Rhein. Mus. N. F. 36 (1881) p. 103.

² Schoemann, Verfassungsgesch. Athen p. 61.

³ Grote, History of Greece, IV², p. 177.

⁴ Advers. crit. I, 305.

⁵ Cnf. Busolt, Gr. Gesch. I, 611 note 1.

⁶ Cnf. Ross, Die Deme von Attika. Halle 1846, p. 3.

Ekskurs 2.

Det atheniensiske byterritoriums forhold til phylerne.

Allerede H. Sauppe har i „De demis urbanis Athenarum“. Leipzig 1846, p. 16 hævdet, at Kleisthenes har fordelt demerne saaledes paa phylerne, at ialfald en deme inden byterritoriet tilhørte hver af de 10 phyler. Denne paastand har fundet en varm forsvarer i v. Wilamowitz-Möllendorf i „Kydathen“ i Philolol. Forsch. I, p. 110 anm. 22 og senere i Hermes 22 (1887) p. 122 og fl., medens den især er bleven angrebet af C. Wachsmuth i Stadt Athen im Alterthum. II. Leipzig 1890, p. 237 og fl., der ialfald erklærer den for en ubevist hypothese. Det staar imidlertid fast, at der inden byterritoriet laa ialfald 8 demer, som tilhørte hver sin phyle. For phylen Aiantis tager Wilamowitz (Hermes 22 p. 121) demen Phaleron med, og for systemets skyld henfører han Kolonos agoraïos til Antiochis. Angaaende dette sidste punkt kan der være tvil, saasom det ikke staar aldeles fast, at Kolonos agoraïos dannede en deme; Wachsmuth opponerer derimod endnu i St. Athen II, p. 233; dernæst beror i tilfælde dens henlæggelse under Antiochis ialfald delvis paa en hypothese. Men i ethvert fald er der først bevis for, at omtrent alle phyler virkelig var repræsenteret med i det mindste én deme inden byen og dens nærmeste omegn, og der er intet iveien for, at det samme endnu kan blive bevist for den ene eller de to manglende phyler. Det maa synes underligt, om dette skulde bero paa et tilfælde og ikke være udslaget af en bestemt plan fra Kleisthenes's side. Sauppes teori maa nu ansees godtgjort gennem Aristoteles Pol. Ath. p. 55, 3 (c. 21): *διένειμε (ὁ Κλεισθένης) δὲ καὶ τὴν χώραν κατὰ δήμους τριάκοντα μέρη, δέκα μὲν τῶν περὶ τὸ ἄστυ, δέκα δὲ τῆς παραλίας, δέκα δὲ τῆς μεσογείου καὶ ταύτας ἐπονομάσας τριπλῆς ἐκλήρωσεν τρεῖς, εἰς τὴν φύλην ἐκάστην, ὅπως ἐκάστη μετέχῃ πάντων τῶν τόπων*. Heraf fremgaar ikke, at der laa en deme for hver phyle inden byterritoriet, men vel at hver phyle talte ialfald et par demer, der laa i eller rundt omkring byen. Alt tyder paa, at de til samme trititys hørende demer laa ved siden af hverandre. Wilamowitz har, Hermes 22 p. 124, gjort et forsøg paa nærmere at bestemme, hvor den til hver phyle hørende demegruppe af de rundt byen var beliggende.

Ekskurs 3.

Har Solon fastslaaet nogen modus for forfatningsforandringer?

Det har været og er fremdeles et meget omstridt spørgsmaal, om Solon har fastslaaet nogen fremgangsmaade med hensyn til mulige forandringer af forfatningen. Schoemann, *Verfassungsgeschichte Athens*, p. 53, tager nomothetinstitutionen til indtægt allerede for Solon, medens Grote, *Hist. of Greece III*², p. 163 og fl. samt Oncken, *Athen und Hellas I*. Leipzig 1865, p. 210 henfører denne institutions indsættelse til Ephialtes, og Busolt, *Gr. Gesch. II*, p. 466 endog anser det tvilsomt, om den er ældre end Perikles's tid. Ganske vist er en af Grote's hovedgrunde nu bortfaldt, idet Aristoteles, *Pol. Ath.* p. 19, 6 (c. 7); 26, 4 (c. 9) endelig maa have afgjort, at folkedomstolene allerede blev oprettet af Solon, saaledes som Schoemann altid har forfægtet (*Verfassungsgeschichte Athens*, p. 133 og fl. *Griech. Alterth. I*³, p. 502 og fl.) samt i tilslutning hertil A. Philippi, *Der Areopag und die Epheten*. Berlin 1874, p. 272 og fl., v. Wilamowitz, *Philol. Unters. I*, p. 89 og fl. Meier und Schoemann, *Attische Process*, herausgeg. von Lipsius, p. 28 og fl. Busolt, *Gr. Gesch. II*, p. 537 note. Men i hovedsagen har alligevel Grote vistnok seet rigtig. Solon kan ikke selv have fastslaaet en maade, hvorpaa man ad lovlig vei kunde forandre hans bestemmelser; dette strider mod den da raadende tankegang, ligesom mod de givne forhold. Aristoteles giver i *Pol. Ath.* ganske vist ingen direkte oplysning til dette spørgsmaals afgjørelse; men saa meget er dog klart, at han ikke kan have tænkt sig, at Solon bestemte nogen modus for kommende forfatningsforandringer. Han lader nemlig, p. 17, 7 (c. 7), Solon fastslaa sine love som uforanderlige i 100 aar; Aristoteles er ganske sikkert kilde for Plutarchs lignende efterretning i Solon c. 25. Hermed stemmer ogsaa, at man trods alles klage ikke turde foretage nogen forandring i hans lovgivning i tiden lige efter hans virksomhed, ligesom dette ikke engang skede under tyrannerne; disse afskaffede nemlig ikke nogen af Solons love, men lod dem gaa i glemme ved ikke at benytte dem, siger Aristoteles, *Pol. Ath.* p. 57, 5 (c. 22). Alt dette taler for, at det først var Kleisthenes, der gav bestemmelser angaaende fremgangsmaaden ved forfatningsforandringer. Da nomothetinstitutionen paa grund af kildernes taushed ikke godt kan drages saa langt op i tiden, bliver der ingen anden udvei end at antage, at folkeforsam-

lingen i den kleisthenske ordning fik ret til at foretage forfatningsforandringer ligesom til at give andre love og psephismata. Senere under Ephialtes eller Perikles faar vi saa nomothetinstitutionen.

Ekskurs 4.

Kvalifikationer for archontembedet.

Aristoteles's Pol. Ath. indeholder et par nye oplysninger, hvorigjennem det meget omstridte spørgsmaal om de kvalifikationer, der fordredes ved archontembedernes besættelse, er rykket sin løsning nærmere. Det første spørgsmaal er: har Solon knyttet archontværdigheden til nogen bestemt klasse? Naar man almindelig har antaget, at dette har været tilfældet, samt at kun pentakosiomedimner har været adgangsberettigede, har man igunden blot havt 3 steder at støtte sig til. Det ene er Plutarch, Aristeides c. 1, hvor Plutarch anfører Demetrios fra Phalerons opposition mod den gjængse opfatning, at Aristeides var en fattig mand. Blandt de af Demetrios for denne paastand anførte grunde kan merkes: *ἔν μὲν ἡγείται τὴν ἐπὶ νόμον ἀρχὴν, ἣν ἤρξε τῷ κἀμῷ λαχὼν ἐκ τῶν γενῶν τῶν τὰ μέγιστα τιμήματα κεκτημένων, οὓς πεντακοσιομεδίμνους προσηγόρευον.* Det andet sted er Plutarch, Aristeides c. 22: *γράφει (Aristeides) ψήγισμα κοινὴν εἶναι τὴν πολιτείαν καὶ τοὺς ἄρχοντας ἐξ Ἀθηναίων πάντων αἰρεῖσθαι.* Endelig er det Aristoteles, Politik 1274 a 15: *Σόλων γὰρ ἔοικε τὴν ἀναγκαιοτάτην ἀποδιδόναι τῷ δήμῳ δύναμιν, τὸ τὰς ἀρχὰς αἰρεῖσθαι καὶ εὐθύνειν . . . τὰς δ' ἀρχὰς ἐκ τῶν γνωρίμων καὶ τῶν εὐπόρων πεντακοσιομεδίμνων καὶ ζευγυτῶν καὶ τοῦ τρίτου τέλους τῆς καλουμένης ἱππάδος, τὸ δὲ τέταρτον τὸ θητικὸν, οἷς οὐδεμίας ἀρχῆς μετῆν.* Dette sidste tilhører det omstridte 12te kapitel i 2den bog, hvis egthed efter min opfatning med urette er bleven angrebet (cnf. mit før citerede foredrag p. 9). H. Landwehr (Philologus Supplmb. V. p. 120) har strøget den sidste del af citatet fra *τὰς δ' ἀρχὰς* som uegte og hævder, at Solon ikke har stillet nogen fordring om, at vedkommende kandidat skulde høre til nogen bestemt klasse, men vel at han skulde være af adlig byrd; denne fordring har saa Demetrios eller Plutarch misforstaaet og lavet om paa nævnte maade.

Al tvil om, at Solon virkelig har gjort adgangen til archontembedet afhængig af, at vedkommende hørte til en bestemt klasse,

maa nu ophøre¹). Aristoteles udtaler nemlig i Pol. Ath. p. 19, 1 (c. 7) om Solon: τὰς μὲν οὖν ἀρχὰς ἀπένειμεν ἄρχειν ἐκ πεντακοσιομεδίωνων καὶ ἱππέων καὶ ζευγυτῶν, τοὺς ἐννέα ἄρχοντας καὶ τοὺς ταμίαις καὶ τοὺς πολητάς μαι τοὺς ἑνδεκα καὶ τοὺς κολακρέτας, ἐκάστοις ἀνάλογον τῷ μεγέθει τοῦ τιμήματος ἀποδιδούς τὴν ἀρχήν, (cnf. ogsaa p. 21, 3 (c. 8) og 59, 7 (c. 22) om valgmaaden). Videre læser vi p. 73, 9 (c. 26): τὴν δὲ τῶν ἐννέα ἀρχόντων αἵρεσιν οὐκ ἐκίνουν, ἀλλ' ἔκτω ἔτει μετὰ τὸν Ἐριάλτου θάνατον (aar 457/6) ἔγνωσαν καὶ ἐκ ζευγυτῶν προκρίνενθαι τοὺς κληρωσομένους τῶν ἐννέα ἀρχόντων. Heraf fremgaar jo tydelig, at Aristoteles har ment, at Solon fordrede, at kandidaterne skulde tilhøre en vis klasse. Et andet spørgsmaal er: hvilken klasse fordrede han? var det blot pentakosiomedimner, som var adgangsberettigede, eller baade disse og hippeis? Herom udtaler Aristoteles intet bestemt; sikkert ved vi blot, at zeugiterne først fik adgang i 457/6. Heri ligger, at hippeis maa være bleven adgangsberettigede tidligere, saaledes som da ogsaa Aristoteles udtrykkelig lægger til lige efter (p. 73, 14 c. 26): οἱ δὲ πρὸ τούτου πάντες ἐξ ἱππέων καὶ πεντακοσιομεδίωνων ᾔσαν. Det er dog neppe skeet allerede paa Solons tid: herimod strider for det første den af Demetrios opbevarede tradition om, at engang blot pentakosiomedimner kunde blive archonter; desuden synes det samme at maatte fremgaa af en noiere betragtning af Aristoteles's ord. Paa det citerede sted (p. 19, 1 (c. 7) nævnes de forskjellige embeder, der kunde beklædes dels blot af 1ste classes borgere, dels af de to første classes, dels af de tre førstes. Sandsynligheden taler for, at embederne her nævnes i orden, alt efter deres rang og denne fordrings styrke. Nu ved vi af Aristoteles Pol. Ath. p. 22, 6 (c. 8), at οἱ ταμίαι blot kunde tages blandt pentakosiomedimnerne; da nu archonterne nævnes først og οἱ ταμίαι først som no. 2, maa vel mindst samme fordring være stillet til kandidater til archontværdigheden. Hippeis maa derfor antages at være bleven adgangsberettigede senere, men inden 457/6. Man kunde gjette paa, at dette skede paa Kleisthenes's tid; dette gjør Headlam, Elections by lot in Athen, Cambrige 1891, p. 185 note 1. Herimod strider dog den allerede før hævdede opfatning, at Kleisthenes neppe har rørt ved embederne eller foretaget forandringer i deres kompetense eller valgmaade; desuden strider herimod Deme-

¹ Sagen vilde være fuldstændig afgjort, hvis man p. 60, 1 (c. 22) i tekstens πεντακοσίων vil se en fordærvelse af πεντακοσιομεδίωνων; men foruden at denne rettelse er noksaa vilkaarlig, saa kan man ialfald ikke anvende den som bevis af nogen vegt.

trios's argumentation hos Plutarch, Arist. c. 1, at Aristides maa have været en pentakosiomedimn, saasom han var archont i aaret 489/8. Det ligger nærmest at tænke enten paa aaret 487/6, da der foretoges forandring ved archontembedernes besættelsesmaade, samtidig med, at der fandt en nedgang sted i deres kompetense, eller saa paa Aristides's reform lige efter slaget ved Salamis. Den senere fremstilling vil vise, at der er adskillig grund til særlig at fæste sig ved reformen af 487.

Som bekjendt beretter Plutarch Arist. 22, uden nogen kildeangivelse, at Aristides efter slaget ved Salamis aabnede archontatet for alle borgere uden hensyn til klasse. Her maa der foreligge en eller anden misforstaaelse fra Plutarchs side, da vi jo af Aristoteles Pol. Ath. p. 73, 9 (c. 26) ved, at adgangen først 20 aar senere blev aabnet for 3dje klasse, end sige da 4de. Det er endog et spørgsmaal, om 4de klasses borgere nogensinde fik lovlig adgang til dette embede. Man kunde anføre Pollux VIII, 85, 86 som bevis for, at der altid fordredes en vis census, altsaa at vedkommende kandidat hørte til en af de tre første klasser. Pollux opfører nemlig blandt de spørgsmaal, der ved dokimasien rettedes til kandidaterne for archontstillingen, ogsaa følgende *καὶ εἰ τὸ τίμημα ἔστιν αὐτοῖς*. Dette sted kan dog ikke benyttes; thi det viser sig, at Pollux her maa have benyttet Aristoteles Pol. Ath. p. 138—39 (c. 55), og at Pollux har misforstaaet udtrykket *τὰ τέλη τέλει*. Der er altsaa blot spurgt, om vedkommende betaler sine afgifter, ikke om han har den nødvendige census. Men det ser alligevel ud til, at theterne ikke engang paa Aristoteles's tid havde lovmæssig adgang til at blive archont, men at rigtignok loven i denne henseende var kommen ud af brug, saaledes at theter praktisk talt kunde naa frem til at blive archonter. Dette synes at fremgaa af Aristoteles Pol. Ath. p. 20, 9 (c. 7): *τοὺς ὁλοκλήρους θητικὸν οὐδεμιᾶς μετέχοντος ἀρχῆς διὸ καὶ νῦν ἐπεὶ δὲν εἴρηται τὸν μέλλοντα κληροῦσθαι τιν' ἀρχὴν, ποῖον τέλος τέλει, οὐδ' ἂν εἰς εἴποι θητικόν*.

Jeg har allerede ovenfor nævnt, at H. Landwehr, Philologus Supplmb. V, p. 118, har hævdet, at Solon for archontværdighedens vedkommende fordrede *adlig byrd*. I dette punkt har han fundet tilslutning hos Busolt, Gr. Gesch. I, p. 531. Der er noget bestikkende ved denne tanke, som jo analogien fra Rom lægger os saa nær. Hypotesen staar imidlertid paa for svage fødder. For det ene støtter man sig til det oftere omtalte citat fra Demetrios hos Plutarch Arist. c. 1, hvor det siges, at Aristides var *ἐκ τῶν γένων τῶν τὰ μέγιστα κεκτημένων, οὓς πεντακοσιομεδίμους προσηγόρευον*. Her har man dog neppe ret til at urgere udtrykket *γένων* saaledes;

ordet er her ikke brugt i sin tekniske betydning; det behøver ikke at ligge mere i det hele udtryk, end at Aristoteles hørte til de rige familier, hvis medlemmer dannede første klasse. Landwehrs egentlige grund, det hvorpaa han først og fremst baserer hypotesen, er den mening, han har faaet ud af et af de af ham udgivne berliner papyrusfragmenter af Aristoteles's Pol. Ath. (fragm. 1 b). Talen er her om Damasias's archontat og om stridighederne paa den tid. Nu da vi har stedet i sin sammenhæng (Pol. Ath. p. 35 (c. 13), viser det sig, at en saadan anvendelse ikke kan gøres heraf. Naar vi hører om den „stasis“, der var om archontembedet, og det enkeltstaaende forsøg paa at hindre denne gennem et kompromis, hvorved archontembederne for det aar fordeltes paa de tre stænder — eupatrider, demiurger og agroiker — saa kan heraf ikke sluttes, at lov-mæssig kun eupatrider havde adgang; man kan ligesaa godt ræsonnere som saa, at det viser, at ogsaa ikke adlige havde ret til archontatet, men praktisk talt ikke naaede frem; deraf kom denne stasis. Man kunde ogsaa som bevis for hin paastand anføre de spørgsmaal, der ved dokimasien rettedes til kandidaterne, saaledes som de er nævnt hos Aristoteles Pol. Ath. p. 138 (c. 55). Blandt andet forekom ogsaa følgende spørgsmaal: *εἰ ἔστιν αὐτῶν Ἀπόλλων πατρῶος καὶ Ζεὺς ἐρκεῖος καὶ ποῦ τὰντα τὰ ἱερά ἔστιν* (cnf. Dinarch contra Aristog. p. 107 og Pollux VIII, 85). Dette kan muligens tyde paa, at adlig byrd *engang* fordredes, da dette spørgsmaal kanske ellers ikke var kommet ind; det at have slegtskultus var jo engang et privilegium for de gamle slegter. Senere blev imidlertid denne kultus fælles for alle borgere, saaledes som Platon Evthydemos 302 viser (cnf. ekskurs 5); spørgsmaalet bevaredes dog, uagtet det egentlig nu havde tabt sin betydning. Landwehrs beviser slaar saaledes ikke til, og hertil kommer som det væsentlige, at det nu maa ansees for at staa fast, at archontværdigheden fra Solon af virkelig var knyttet til klasseinddelingen, idet man maatte høre til pentakosiomedimnerne for at melde sig. Og klasseinddelingen, det timokratiske princip, er jo netop en negation af standsforskjellen. En anden ting er, at det praktisk talt neppe var mange ikke adlige, der hørte med til øverste, ja de to øverste klasser, ialfald ikke før klasseinddelingen ved Aristoteles's reform fuldstændig skiftede karakter, saaledes at ikke blot jordgods, men ogsaa al slags løs formue regnedes med ved inddelingen.

Ekskurs 5.

De kleisthenske phratrier.

Spørgsmaalet om de attiske phratrier, og hvad dermed staar i forbindelse, hører som bekjendt til de vanskeligste og mest omtvistede inden Grækenlands historie. Spørgsmaalets rette løsning er imidlertid af stor historisk betydning. Da et par nye kilder i det sidste er komne til, skal jeg kortelig gjøre rede for, hvorledes sagen stiller sig for mig, og hvilke grunde der har ført mig til de i teksten antydede resultater. De nye kildesteder af særlig betydning er: 1) *Aristoteles Polit. Athen.* p. 56, 8: *τὰ δὲ γένη καὶ τὰς φρατρίας καὶ τὰς ἱερωσύνας εἶασεν (ὁ Κλεισθένης) ἔχειν ἐκάστους κατὰ τὰ πάτρια.* 2) En større indskrift indeholdende en beslutning af Demotionidernes phratric af aaret 396/5. Indskriftens første halvdel er offentliggjort af Köhler i *Corpus I. A. II* 841 b. Anden halvdel af H. Buermann i *Berliner philologische Wochenschrift* 1889 p. 226 og fl., foruden oprindelig af Lolling i *Δελτικὸν ἀρχαιολογικὸν* 1888 p. 159 og fl. samt i sin helhed af H. Sauppe i „*Commentatio de phratriis atticis*“ i *Index sch. for Göttingen* 1891.

Alle er vel nu enige i, at phratrierne oprindelig kun omfattede de gamle slegters medlemmer, at kun disse var fuldbyrdige phratores, ligesom disse kun havde aktiv borgerret, men at senere f. eks. paa Perikles's tid phratrierne omfattede alle borgere uden hensyn til, om de var af adlig byrd eller ikke. Spørgsmaalet bliver da: naar fik de ikke adlige adgang til phratrierne? Saavidt jeg kan se, faldt dette sammen med deres optagelse som borgere. Dette skede imidlertid i to repriser, først for theterne eller de gamle klienters vedkommende ved Solon og senere for de rent plebeiske indbyggere ved Kleisthenes. At *theterne* kom ind i phratrierne som virkelige, selvstændige medlemmer under Solon, følger af det attiske samfunds daværende organisation. Borgere var kun de, der hørte til de fire joniske phyler, og disse var igjen grundlagt paa slegterne og phratrierne; kun de, der i en eller anden form hørte med til disse, havde adgang til phylerne; da nu theterne blev optagne som borgere af Solon, maa heraf sluttes, at han ogsaa indordnede dem i phratrierne. Dette var jo ikke saa vanskeligt at ordne; som gamle klienter havde theterne allerede tidligere havt en vis andel i slegternes sacra; man maa deraf naturlig slutte, at de kom ind i den phratric, hvor den slegt, hvis klienter de havde været, stod, paa samme maade som den romerske klient kom til at høre hjemme i

vedkommende patriciske gens's kurie. Hvad nu de egentlige *plebeier* angaar, saa optog Kleisthenes dem som borgere (cnf. Aristoteles Pol. 1275 b 36). Da Kleisthenes's nye phyler var løst fra forbindelsen med slegter og phratrier, saa kan man deraf, at Kleisthenes optog disse nyborgere i phylerne, intet slutte med hensyn til phratrierne. Dermød fremgaar dette af Aristoteles Politik 1319 b. 20 *ἔτι δὲ καὶ τὰ τοιαῦτα κατασκευάσματα χρήσιμα πρὸς τὴν δημοκρατίαν τὴν τοιαύτην, οἷς Κλεισθένης τε Ἀθήνησιν ἐχρήσατο βουλόμενος αὐξῆσαι τὴν δημοκρατίαν καὶ περὶ Κυρήνην οἱ τὸν δῆμον καθιστάντες. φυλαί τε γὰρ ἕτεραι ποιητέαι πλείους καὶ φρατρίαι καὶ τὰ τῶν ἰδίων ἱερῶν συνακτέον εἰς ὀλίγα καὶ κοινά.* Dette saa meget omtvistede sted kan ikke tydes anderledes, end at det maa have været Aristoteles's mening, at Kleisthenes blandt andet øgede phylernes og phratriernes tal. Nu ved vi af det ovenfor citerede sted fra Politeia Athen., at Aristoteles samtidig hævder, at Kleisthenes ikke greb voldsomt og forstyrrende ind med hensyn til de gamle borgeres phratrier. Følgelig maa hensigten med de nye phratrier først og fremst have været deri at optage de nye borgere.

Trods det nævnte sted hos Aristoteles har dog en række forfattere udtalt sig mod, at Kleisthenes har øget phratriernes tal, saaledes Meier, De gentilitate attica, Halle 1834, p. 20. Schoemann, Gr. Alterth. 3 Aufl. Leipzig 1888, I, 385. Max Duncker, Griech. Gesch. 2 p. 591, note 3. A. Philippi, Beiträge zu einer Geschichte d. attischen Bürgerrechts, Berlin 1870, p. 173. Busolt, Griech. Gesch. I. Gotha 1885, p. 394 og 614 udtaler, at Kleisthenes sandsynligvis ikke foretog nogen forandring med phratrierne. H. Landwehr, Philologus Supplb. 5 p. 168 udtaler sig bestemt mod forøgelse. De, der forfægter dette standpunkt, maa tyde Aristoteles-stedet, som om meningen var, at ikke alle de nævnte forholdsregler behøvede at være tagne baade i Athen og i Kyrene; men *τε — καί* tillader ikke en saadan fortolkning.

H. Sauppe, Commentatio de phratriis atticis I, i Index sch. for Göttingen 1886 holder paa, at Kleisthenes maa have øget phratriernes tal, uden nærmere at udvikle hvorledes. I. Toepffer, Attische Genealogi, Berlin 1889, p. 15 hævder ligesom E. Platner, Beiträge z. Kenntniss d. attischen Rechts, Marburg 1820, p. 74 og fl. samt H. Buermann, Jahrb. f. klass. Philol. Supplb. 9 p. 610 og fl., at Aristoteles's mening kun kan have været den, at Kleisthenes ikke blot har øget phratriernes tal, men ogsaa ophævet de gamle og skabt ganske nye, ligesom han havde gjort med phylerne. Det skal indrømmes, at holder man sig strengt til ordene og specielt betoner *ἕτεραι* som hørende baade til *φυλαί* og *φρατρίαι*, saa ligger dette

nærmest. Men for det første vilde det have været et for radikalt skridt af Kleisthenes dette, og det vilde lidet stemme med den hensyntagen, som han ellers viste ligeoverfor alt, der havde med religionen at gøre. Dernæst har vi nu Aristoteles's egne ord i Polit. Ath. for, at han tillod enhver at have det efter gammel skik, hvad slegter, phratrier og presteskaber angaar. Jeg tror derfor, at Boeckhs opfatning (i Heidelberg. Jahrb. 1818, p. 305) bliver at optage, nemlig at *Kleisthenes bevarede de gamle phratrier og dannede nye ved siden heraf*.

Buermann kommer l. c. p. 615 og fl. til det resultat, at Kleisthenes sandsynligvis har dannet 360 phratrier. Dette slutter han nærmest af Aischines II, 147 εἶναι δ' ἐκ φατρίας τὸ γένος ἢ τῶν αὐτῶν βωμῶν Ἑτεοβουτάδαις μετέχει, ὅθεν ἢ τῆς Ἀθηναῖς τῆς Πολιάδος ἐστὶν ἰέρεια. Af dette slutter han nemlig, at der kun fandtes en γένος i hver phratrie, og da der skal have været 360 slegter, maa der altsaa have været ligesaa mange phratrier. Dette behøver dog ingenlunde at ligge i stedet; at Aischines og Eteobutaderne har andel i samme altere, vil sige, at de tilhører samme phratrie; men dette udelukker ikke, at andre slegter ogsaa kunde høre til samme phratrie (cnf. Toepffer, Att. Geneal. p. 16). Naar Busolt, Gr. Gesch. I, 397 anm. 1 samt Buermann (Berliner philol. Wochenschr. 1889, p. 228) mener, at den nyfundne Demotionideindskrift taler for Buermanns mening, at der kun var en gens i hver phratrie og ellers blot uadlige eller orgeoner, saa er dog dette neppe tilfældet. Thi ganske vist viser denne indskrift, at Dekeleiernes familie (Δεκελειῶν οἶκος) havde en ledende stilling inden denne phratrie; men heraf følger ikke, at der ikke ogsaa kunde være andre slegter. At der i denne phratrie virkelig har været en anden slegt ved siden af Dekeleierne, synes tydelig nok at fremgaa af navnet Demotionider; dette kan kun have været et slegtsnavn; følgelig maa Demotionidernes slegt ogsaa have hørt med til phratien. Sauppe, de phratriis II, 6 forklarer dette forhold saaledes, at phratrien har faaet navn efter en anden slegt end den, der senere var den ledende, saaledes at Demotioniderne paa Kleisthenes's tid var den mægtigste slegt, efter hvilken phratrien fik navn; denne havde vel ogsaa ledelsen. Imidlertid gik det tilbage med Demotioniderne, og ledelsen gik over til Dekeleierne, der imidlertid var komne op til magt. Indskriften kommer saaledes til snarest at levere bevis for, at der kunde være to slegter inden samme phratrie. Ganske vist bruges ordet οἶκος Δεκελειῶν, ikke γένος; men det maa vistnok med Sauppe, Busolt og Buermann samt Toepffer, Att. Genealogi p. 289 forklares som analogt med dette. Vi ser, at der tales ganske som ved

en γένος, om ὁ ἱερεὺς τοῦ Δεκελειῶν οἴκου (hos Sauppe l. 41, 56); denne er ingenlunde, som Buermann antager, den samme som phratriens prest; indskriften sonderer bestemt mellem denne ὁ ἱερεὺς alene (l. 19, 25, 35, 50, 58, 65, 106, 122) eller ἱερεὺς Διὸς Φρατρῶν (l. 1) og hin slegtens prest.

Hvad maaden angaar, hyorpaa Kleisthenes dannede de nye phratrier, er det vanskeligt paa grund af vore kilders tilstand at udtale noget bestemt. Aristoteles Pol. Ath. p. 56 bruger det udtryk, at Kleisthenes med hensyn til slegter, phratrier og presteskaber εἶλασεν ἔχειν ἐκάστους κατὰ τὰ πάτρια; dette vil vel sige, at han ikke her greb voldsomt ind; skede der nogen forandring, foregik det med angjældendes samtykke. Det falder lidet naturligt at tænke sig, at Kleisthenes har stiftet nye phratrier af blot plebeiske elementer; dette vilde stride mod tidens sterkt udprægede religiøse følelse. Der gaves ganske vist mange slegter rundt om i Attika, der var villige til at træde ud af sine gamle phratrier for at danne grundlaget for nye, hvori de saa selv fik den ledende rolle. Mange fandt sikkerlig en større tilfredsstillelse for sin ærgjerrighed heri end i at spille en tilbagetrukken, upaaagtet rolle i en af de gamle.

Hvormange phratrier der har været, er ikke godt at afgjøre. Den almindelige opfatning gaar i den retning, at der har været 12 før Kleisthenes. Denne antagelse støtter sig til endel lexikografer (Lexicon Demosth., Patin. p. 152 (Sakkel). Schol. til Plat. Axioch. p. 465 Bekk. Harpokr. og Suidas s. γεννῆται), der igjen henviser til Aristoteles Pol. Ath. Aristoteles maa i tilfælde have talt herom i den savnede begyndelse af sit arbejde. Sauppe de phr. I, 5 be- tviler citaternes korrekthed; der maa foreligge en eller anden misforstaaelse. Busolt, Gr. Gesch. I, 397 note 1 forkaster vedkommendes autoritet og antager, at der maa have været adskillig flere end 12. Heller ikke Toepffer, Att. Gen. p. 4 note 3 tillægger denne schematismus nogen historisk værd. Jeg synes ogsaa, det falder vanskeligt at tro, at der ikke har været flere. Thi de gamle phratrier vedblev som nævnt i det hele og store uforandret ned igjennem tiden, og de af Kleisthenes nyordnede kan neppe, hvad phratorernes tal og lignende forhold angaar, have været væsentlig forskjellige fra de gamle.

I historisk tid kan phratrierne ingenlunde have været saa særdeles rige paa medlemmer, og hele deres apparat vilde være altfor tungvindt, hvis phratorernes tal var stort (cnf. de af Sauppe de phr. I, 4—5 anførte steder). Jeg skal blot nævne Isaios VI, 10: τὴν μητέρα αὐτῶν, ἣν ἔγημεν ὁ Εὐκλήμων, Μιξιάρχου Κηφισιέως θυγατέρα πάντες οἱ προσήκοντες ἴσασι καὶ οἱ φράτερες

καὶ τῶν δημοτῶν οἱ πολλοί. Altsaa alle phratriemedlemmer kjendte hverandres private forhold og det bedre end vedkommendes egne demoter; saaledes kunde dog taleren ikke udtrykke sig, hvis der paa hans tid blot var 12 phratrier, men omkring 180 demer paa Attikas 25—30,000 borgere. Demotionideindskriften taler her tydeligere end alt andet. Philippi, Beitr. p. 175 har i følelsen af det uforenlige i skildringen af, hvordan det gik til ved Apaturierne og børnenes indskrivning, og phratorernes store tal, naar der blot antages 12 phratrier, opstillet den hypothese, at indskrivningen fandt sted eller kunde finde sted for en eller anden underafdeling af phratrien. Indskriften viser, at dette ikke var tilfældet; det var alle phratorer, som havde afgjørelsen i sin haand. Særlig betegnende er paabudet om, at bekendtgjørelser, der skal bringes til phratorernes kundskab, skal opslaaes, hvor Dekeleierne har sit mødested i byen (l. 62 hos Sauppe ὅπου ἂν Δεκελείῃ προσφρουτῶσιν ἐν ἄστει og l. 121 ὅπου ἂν Δεκελείῃ προσφρουτῶσι, cnf. Lysias c. Pancl. 3, der viser os, at Dekeleiernes mødested ialfald senere var τὸ κουρεῖον τὸ παρὰ τοὺς Ἐρμιᾶς). Heraf fremgaar tydelig, at Demotionidernes phratric maatte have sine fleste medlemmer blandt demen Dekeleias demoter; at ikke alle var fra denne ene deme, viser l. 11, hvor vi faar høre, at phratrics daværende phratriarch var fra den lille nabodeme Oion. Dette er afgjørende for spørgsmaalet, om der blot var 12 phratrier eller flere. Det samme synes at fremgaa af C. I. A. II, 600, hvor vi af linie 5 ser, at i phratrien Dyaleis, der eienommelig nok havde to phratriarcher, ikke én, var paa indskriftens tid begge disse fra demen Myrrhinus, ligesom det grundstykke, phratric i angjældende indskrift bortforpagter, ligger i samme deme. (Cnf. Sauppe I, 11 og Buermann, Berl. ph. Woch. 1889 p. 227). Ogsaa dette viser, at de enkelte phratrier talte sine medlemmer fra et mere begrænset omraade.

Vi kjender kun 6 sikre phratricnavne: Ἀχινιάδαι (C. I. A. II, 1653 samt Mittheil. d. arch. Inst. in Athen XII, 287), Δυαλείς (C. I. A. II, 600), Ζακυνάδαι (C. I. A. II, 1062), Εἰλαδεῖς (C. I. A. II, 609), Θερρικωνιάδαι eller Θερρεμιάδαι (C. I. A. II, 1652 og Mitth. d. arch. In. in Athen 1878, p. 186) samt de omtalte Δημοσιονιάδαι (C. I. A. II, 841 b.). Sauppe, De phr. II, 10 opfører tillige en phratric Ἐλασιδαι efter en indskrift offentliggjort i Classical review III, Boston 1889, p. 188: ὄρος τεμένους Ἀπόλλωνος Πατρώου Ἐλασιδῶν; men der kan her ligesaa godt være tale om en slegt, som om en phratric. Det samme gjælder de af Sauppe, De phr. I, 10 opførte Τιτακίδαι καὶ Θυργωνιάδαι (cnf. Toepffer, Att. Gen. 291) samt end mere hans Keryker og Butader som phratrier.

Jeg kommer nu til et par andre spørgsmaal, som staar i nøie sammenhæng med phratrierne. Det er allerede fremhævet, hvorledes theterne eller klienterne blev borgere under Solon og maa antages samtidig at være komne ind i phratrierne og stillet i et vist forhold til de gamle slegter.

Den attiske betegnelse for gentiler er *γεννῆται* eller *ὁμογάλακτες*. At disse to ord betyder det samme, siger udtrykkelig Philochoros, citeret af Photios s. *ὀργεῶνες: τοὺς δὲ φράτερας ἐπάναγες δέχεσθαι καὶ τοὺς ὀργεῶνας καὶ τοὺς ὁμογάλακτας, οὓς γεννήτας καλοῦμεν. Οὕς* maa her blot gaa paa *ὁμογάλακτας*, kan umulig gaa baade paa *τοὺς ὀργεῶνας καὶ τοὺς ὁμογάλακτας*, saaledes, at genneter dannede et slags overbegreb; denne Meiers mening (De gentilitate p. 24) strider desuden mod de gamle gramatikeres opfatning af stedet (cnf Schömann, Opusc. I, 184. Philippi, Beitr. p. 199). De specielle slegtsguder var *Ἀπόλλων πατρῷος* og *Ζεὺς ἐρκεῖος*; disse guders kultus kalder Deinarch c. Arist. p. 107 ganske rigtig for *ἱερὰ πατρῷα*: kun slegterne har oprindelig „fædre“, aner; kun dem tilhører denne kultus. At det at være *γεννήτης* var det samme som at dyrke disse guder, fremgaar tydeligst af Demosthenes 57, 67 (in Eubul. p. 1319). Her anfører Euxitheos som vidner for sin byrd: *πρῶτον μὲν γὰρ τέτταρες ἀνεψιοὶ, εἴτ' ἀνεψιαδοῦς, εἴθ' οἱ τὰς ἀνεψιάς λαβόντες αὐτῶν, εἴτα φράτερες, εἴτ' Ἀπόλλωνος πατρῷου καὶ Διὸς ἐρκεῖου γεννῆται, εἴθ' οἷς ἡρία ταῦτα, εἴθ' οἱ δημόται.* Ved *Ἀπόλλωνος πατρῷου καὶ Διὸς ἐρκεῖου γεννῆται* menes her de samme, som taleren ellers blot kalder *γεννῆται*, saaledes i 57, 23 efter at have nævnt de nærmere slegtninger *záλει δέ μοι καὶ τοὺς φράτερας, ἔπειτα τοὺς γεννῆτας* og i 24 *τὰ μὲν τοίνυν ὑπὸ τῶν συγγενῶν καὶ φρατέρων καὶ δημοτῶν καὶ γεννητῶν; i 1 . . . λέγω φράτερσι, συγγενέσι, δημόταις, γεννηταις.* Indskrivningen blandt genneterne (cnf. herom nærmere Isaios 7, 13, 15. 43 og Demosthenes in Neaer. 59, 59), skede i Apollon patroos's helligdom, som samme Euxitheos siger hos Demosthenes 57, 54: *ἀλλὰ παιδίον ὄντα με εὐθέως ἦγον εἰς τοὺς φράτερας, εἰς Ἀπόλλωνος πατρῷον ἦγον, εἰς τ' ἄλλα ἱερά.* I alle de her nævnte tre tilfælder baade hos Demosth. in Eub. og in Neaer. og Isaios tilhørte vedkommende en gammel adlig slegt.

Nu har vi imidlertid andre steder, hvor indskrivning hos orgeonerne nævnes ved siden af indskrivning hos phratorerne ganske paa samme maade som nys nævnt hos genneterne. Saaledes Isaios 2, 14 *εἰσάγει με εἰς τοὺς φράτερας καὶ εἰς τοὺς δημότας με ἐγγράφει καὶ εἰς τοὺς ὀργεῶνας.* Ligesom hist genneterne paakaldes som vidner ved siden af andre, saaledes her orgeonerne 2, 16 *τοὺς*

γρότερας καὶ τοὺς ὀρεῶνας καὶ τοὺς δημότας παρέξομαι μάρτυρας;
i 17 οἱ τε γρότιρες καὶ οἱ δημόται καὶ οἱ ὀργεῶνες ἡμῖν
μεμαρτυρήκασιν.

Allerede disse steder viser tydelig, at det at være gennet eller orgeon er to analoge forhold, det ene svarer til det andet, erstatter det andet. Genneter er kun medlemmerne af de gamle ætter; de udenfor disse staaende maa nøie sig med at være orgeoner eller „kultbrødre“. Hvilken kultus er det nu, disse kultbrødre er delagtige i? I hvilken kultus indførtes man, naar man indskreves blandt orgeonerne. Svaret er ikke tvilsomt: det var Apollon patroos og Zeus herkeios. Disse de gamle slegtsguders dyrkelse blev nemlig engang i tiden udstrakt til alle atheniensiske borgere. Dette fremgaar af Plato Euthyd. 302, hvor Sokrates siger, at denne kultus var fælles for ham og alle borgere. Plut. Alk. c. 2 ἡμῖν δὲ τοῖς Ἀθηναίοις . . πατρῴος Ἀπόλλων ἔστιν. Harpokration s. Ζεὺς ἑρκεῖος: ὅτι δὲ τούτοις μετῆν τῆς πολιτείας, οἷς εἴη Ζεὺς ἑρκεῖος δεδήλωκε καὶ Ὑπερείδης ἐν τῷ ἐπὶ δημοποιήτου εἰ γνήσιος, καὶ Δημήτριος ἐν τοῖς περὶ τῆς Ἀθήνησι νομοθεσίας. Paa Aristeides's tid, da adgangen stod aaben for alle — praktisk talt ialfald — til archontværdigheden, spurgtes ved dokimasien . . εἰ ἔστιν αὐτῷ Ἀπόλλων πατρῴς καὶ Ζεὺς ἑρκεῖος καὶ ποῦ ταῦτα τὰ ἱερά ἔστιν. (Arist. Pol. Ath. 138, 15, cnf. Pollux, VIII, 85 og Deinarch in Arist. p. 107).

Heraf synes med nødvendighed at fremgaa, at indskrivningen blandt orgeonerne skaffede de ikke adlige det samme, som indskrivningen blandt genneterne de adlige, nemlig andel i Apollon patroos og Zeus herkeios's kultus. Der er ingen anden akt kjendt, der kunde skaffe dem dette. Holder man dette fast, afgjøres igrunden med det samme det omtvistede spørgsmaal: stod orgeonerne i noget forhold til slegterne, eller var de disse ganske sideordnede, saaledes at phratrien blev det led, der knyttede disse to klasser sammen? En politisk enhed repræsenteres hos de gamle altid af en kultus. Da man nu ved at blive orgeon fik andel, ikke i phratriernes guder Zeus phratrios og Athene phratría, men i slegternes guddomme Apollon patroos og Zeus herkeios, ligger heri, at orgeonerne og genneter maa have dannet en enhed med disse guddomme som sakralt midtpunkt; orgeonerne er altsaa paa en maade indordnet i slegten, dog saaledes, at der skarpt skilles mellem de egentlige slegtsmedlemmer eller „melkebrødre“ og de tilordnede „kultbrødre“. Phratrierne med deres kultus danner en ny enhed, hvori flere saadanne udvidede slegter gaar op. Ad denne vei kommer jeg til det samme resultat som Hugh, Studien aus dem class. Alterthum, Freiburg 1886, p. 16, et standpunkt, der ogsaa maa være Sauppes (cnf. De

phr. I, p. 6). Cnf. ogsaa C. Schäfer, *Altes und neues über die attischen Phratrien*, Naumburg 1888, p. 36. Philippi, *Beitr.* 204 og fl., Busolt, *Gr. Gesch.* I, 395 note 1. Curtius, *Gr. Gesch.* I⁴ 307 lader phratrien være den enhed, der omslutter genneter og orgeoner. Under opfatningen af, at Apollo patroos og Zeus herkeios er de guddomme, i hvis kultus genneter og orgeoner faar del, hævder Busolt, *Griech. Alterth.* p. 144, at phratrierne officielt dyrkede ikke blot phratrieguderne, men ogsaa slegtsguderne og specielt Apollo patroos; det var altsaa gjennem phratrien, at orgeonerne fik adgang til denne kultus. At Zeus herkeios ikke dyrkedes officielt i phratrien, men at det at dyrke Zeus herkeios er det samme som at tilhøre en anden politisk enhed end phratrien, fremgaar imidlertid af Kratinos *ὁ νεώτερος* hos Athen. II, p. 460 F. *Ζεὺς ἔστι μοι ἑρκεῖος, ἔστι φράτριος, τὰ τέλη τεῖω*. Apollo blev vistnok dyrket i phratrierne; men at det ikke var Apollon patroos, hævder med rette Toepffer, *Att. Geneal.* 16 note. Achiadernes phratrie dyrkede saaledes ifølge C. I. A. II, 1653 Apollon hebdomeios; phratrien Eikadeis Apollo parnessios (C. I. A. II, 609) C. I. A. II. 1652 supplerer Köhler: *[Ι]ερὸν [ν] Ἀπόλλωνος Πατρῶν φ[ρατρίας] [Θ]εόριζ [ιαδ]ῶν*; men her kan, som Toepffer siger, ogsaa have staaet *Ἀπόλλωνος Ἀητῶν*; Toepffers henvisninger. Eurip. *Iph. Taur.* 1260, Paus. I, 44, 10, Arist. *Eth. Eud.*, 1214 a, kan øges med Demotionideindsk. l. 122 (hos Sauppe) *ἐν τῷ ἱερῷ τῇς Ἀητοῦς*, Leto var altsaa en af Demotionidernes phratrieguder. Selv om det skulde vise sig, at den ovenfor nævnte nyfundne indskrift *ὄρος τεμένους Ἀπόλλωνος Πατρῶν Ἐλασιδῶν* med Sauppe, *De phr.* II, 11 er en phratrieindskrift og ikke, hvilket er ligesaa rimeligt, en slegtsindskrift, saa beviser dog denne ingenlunde, at *alle* phratrier dyrkede Apollo patroos.

Før jeg besvarer spørgsmaalet, fra hvilken tid orgeonerne skriver sig, maa jeg med nogle ord nævne en ny opfatning af orgeonforholdet, som Toepffer har fremsat i *Attisch. Geneal.* p. 10. Han hævder her, at orgeoner og homogalakter skal betegne samme personer; slegternes medlemmer kaldes homogalakter som „*Geschlechtgenossenschaft*“, men orgeoner som „*gentilicische Cultgenossenschaft*“. Toepffers bevissteder for denne opfatning er Pollux III, 52 *ἐκαλοῦντο δὲ οὗτοι (οἱ ἐν ἐκάστῳ γένει ἄνδρες) καὶ ὁμογάλακτες καὶ ὀργεῶνες* samt Etym. Magn. s. *γεννῆται*, (Bekker, *An.* I, 227) *ὥστερ οἱ δημόται καὶ φράτερες ἐκαλοῦντο νόμων κοινωσίαν τινὰ ἔχοντες, οὕτω καὶ οἱ γεννῆται συγγενικῶν ὀργίων ἢ θ.ῶν (κοινωσίαν τινὰ ἔχοντες) ἀφ' ὧν ὀργεῶνες ὀνομάσθησαν*. Hvad det første sted angaar, saa har her *καί*—*καί* ganske vist betydningen dels—dels og kommer

herved i den skjønneste overensstemmelse med alle de andre før nævnte steder. Hvad det andet bevissted angaar, saa kan her *ὀργεῶνες* være brugt i sin almindelige betydning som kultbrødre, ikke i sin specielle, tekniske (Schömann, Opus. I, 189. Philippi, Beitr. 205), eller man kan her statuere en unøiagtighed hos forfatteren. I ethvert fald kan man ikke herpaa bygge en opfatning, der staar i strid med hele den øvrige tradition. Paa grund af denne opfatning maa Toepffer forklare Philochorosstedet: *τοὺς δὲ φράτερας ἐπάναγκες δέχεσθαι καὶ τοὺς ὀργεῶνας καὶ τοὺς ὁμογάλακτας, οὓς γεννῆτας καλοῦμεν*, saaledes at adgang til phratrien var sikret „allen die von ihrer gentilicischen Cultgenossenschaft (*ὀργεῶνες*) oder von ihrer Geschlechtgenossenschaft (*ὁμογάλακτες*) als rechtsgiltiche Mitglieder anerkannt worden sind“. Var dette saa, da maatte altsaa alle slegtsmedlemmer (som regel ialfald) være indskrevne foruden i phratrierne to steder til, nemlig baade blandt homogalakterne og blandt orgeonerne. Men alle de tilfælder, jeg kjender, strider herimod; jeg har allerede nævnt, at talerne omtaler folk, der var indskrevne blandt phratorer og genneter, andre, der var indskrevne blandt phratorer og orgeoner, men ingen, der var indskrevne alle tre steder (cnf. Sauppe, De phr. II, 7).

Fra hvilken tid skriver nu orgeonerne sig? Sauppe, De phr. I, 7 og II, 6 tror, at Kleisthenes er institutionens skaber. Dette kan imidlertid ikke være rigtigt, da Photios skriver s. *ὀργεῶνες*: *Σέλευκος δὲ ἐν τῷ ὑπομνήματι τῶν Σόλωνος ἀξόνων ὀργεῶνάς φησι καλεῖσθαι τοὺς συνόδους ἔχοντας περὶ τινὰς ἥρωας ἢ θεούς*. Der er ingen grund til at tro, at der her foreligger nogen misforstaaelse, samtidig som man sikkerlig kan gaa ud fra, at ordets senere saa hyppige brug om *private* kultselskaber ikke er den oprindelige. Heraf slutter nu f. eks. Curtius, Gr. Gesch. I⁴, 307, Philippi, Beitr. 207, at orgeoninstitutionen skriver sig fra Solon. Dette forekommer mig ogsaa at være en nødvendig slutning paa grund af selve institutionens natur. Er orgeonerne lig de ikke adlige, der faar andel i slegternes guddomme, i den kultus, som var en nødvendighed ialfald senere for at være attisk borger, maa dette være skeet samtidig med, at theterne fik borgerret, altsaa ved Solon. Det var saaledes Solon, der gjorde theterne til selvstændige medlemmer af phratrierne; det var da, de fik stemme der ved siden af de adlige genneter. Et andet spørgsmaal er, om ikke theterne som klienter ogsaa tidligere, altsaa før Solon, har staaet i et slags forhold til slegterne og phratrierne; men dette har været et rent passivt religiøst forhold, paa samme maade som slaven havde en vis andel i familiens sacra. Vi har en førsolonsk indskrift, der muligens peger i

den retning, nemlig C. I. A. I, 61 ἐσέσθων δέ[χα οἱ φράτορες ἐὰν ἐθέλωσιν τούτους δ]ὲ οἱ πεντήκοντα καὶ εἰς ἀριστίνδην αἰρεῖσθων]. Indskriften, hvor desuden enkelte bogstaver mangler, er udfyldt efter Demosth. in Makart, p. 1069. Ἀριστίνδην kan hentyde paa, at der i phratrierne fandtes enkelte udenfor slegterne staaende medlemmer (saaledes Busolt, Gr. Gesch. I, 398 note 5); men det kan ogsaa forklares af den rangsforskjel, der raadede inden phratriens forskellige slegter. I sidst nævnte retning peger Demotionideindskriften med dens forskrift (l. 32) om, at Dekeleiernes οἶκος i tilfælde skal udvælge 5 συνηγόρους for at repræsentere phratrien for retten; disse skulde altsaa i denne phratric tages inden phratriens *fornemste* slegt.

Der staar endnu igjen et spørgsmaal at løse, som af flere er sat i forbindelse med phratrierne. Det er Aristoteles's ord Polit. 139 b. om Kleisthenes καὶ τὰ τῶν ἰδίων ἱερῶν συναπτεόν εἰς ὀλίγα καὶ κοινά. Philippi, Beitr. p. 174 mener, at disse ord ikke kan gaa paa Kleisthenes og Athen; jeg har allerede tidligere nævnt, at det utvilsomt maa have været Aristoteles's mening, at alle de nævnte forholdsregler er benyttede af Kleisthenes. Sauppe, De phr. I, 6—7 forklarer udtalelsen, ialfald delvis, udaf Kleisthenes ordning af orgeoninstitutionen; da denne imidlertid bør føres tilbage til Solon, kan løsningen ikke søges her. De to løsningsforsøg, som det først og fremst kan være tale om, er: 1) Buermann, Jahrb. f. clas. Phil. Supplb. 9, p. 611 og Toepffer, Attisch Gen. p. 16—17 lader ordene gaa paa Kleisthenes's forøgelse af phratrierne; Zeus phratrios's og Athene phratría's kultus udstræktes til at gjælde alle phratric. gamle som nye, saa disse guddomme, der før havde været slegternes privatguder, nu blev alles (Toepffer p. 17). 2) Hugh, l. c. p. 17 og Busolt, Gr. Gesch. I, 611—12 og delvis Sauppe, De phr. I, 6—7 lader det gaa paa demernes religiøse ordning: hver deme fik sin heros eponymos, der blev „ortsheilige“ og fælles for alle demoter, medens før hver grænd og familie havde havt sin kultus; til eponymer toges gjerne guddomme, der før havde været enkelte familiers private guder. Jeg maa anse den sidst nævnte løsning som den sandsynligste; for det første af den grund, at Kleisthenes ikke har foretaget en saadan fuldstændig omordning af phratrierne, som af Buermann og Toepffer antaget. Dernæst kan man ikke sige, at en saadan forholdsregel vilde have gjort τὰ ἴδια ἱερὰ ὀλίγα, omend κοινά. De private sacra indskrænkedes ikke i tal, om alle gamle som nye phratorer fik Zeus phratrios og Athene phratría til phratric-guder. Og tilsidst kan man ikke gaa ud fra, at disse de gamle phratriers guddomme før Kleisthenes var de gamle slegters *privat-*

guder. Alle, der var attiske borgere og derigjennem delagtige i phratrierne, havde andel i dem, og phratriernes sacra var ganske vist sacra publica, ikke sacra privata. Dette synes at fremgaa deraf, at phratriernes fest Apaturierne var en *ἐορτὴ δημοτελής* (cnf. bevisstederne hos Meier, De gen. p. 12 note 2, Schoemann, Gr. Alterth. II³, 547 note 2). Herfor taler desuden analogien fra Rom, hvor curiernes sacra jo var publica (cnf. Festus, p. 245 *publica sacra*, quae publico sumptu pro populo fiunt, quaeque pro montibus pagis *curiis* sacellis), medens ogsaa i Rom de egentlige sacra gentilicia oprindeligt alle var sacra privata (cnf. Mommsen, Statsr. III, 1, 19). Phratriernes kultus har ganske vist været publica baade før og efter Kleisthenes, saa allerede af den grund denne løsning er usandsynlig. De sacra, som derimod gennem Kleisthenes gjordes til demernes, de var før ἴδια og blev nu κοινά, ligesom herigjennem ganske vist de private sacra i nogen grad indskrænkedes i tal.

Buermann har (l. c. p. 643—5) draget frem indskriften i C. I. A. II, 115 b: *γράφασθαι δὲ αὐτὸν δῆμον καὶ φνλῆς καὶ φρατρίας, ἧς ἂν βούληται, ὧν οἱ νόμοι λέγουσιν*. C. I. A. II, 230 *φρατρίας γενέσθαι πλ[η]ν[ὸν οἱ] νόμοι ἀπαγορεύουσι*] samt II, 379. Heraf drager han med rette den slutning, at der altsaa var phratrier, hvor nyborgere, demopoiotai, ikke kunde forlange sig indskrevne. Buermann mener, dette maa være de mest anseede phratrier, de, der sluttede sig om en eller anden særlig fremtrædende familie. Jeg synes, det her ligger nær at tænke paa de gamle, af Kleisthenes bevarede phratrier; i disse kunde en nyborger ikke forlange sig indskreven uden phratorernes samtykke, men vel i de af Kleisthenes nyordnede, der specielt var beregnet paa de da optagne nyborgere.

Ekskurs 6.

Themistokles's slegtsskabsforhold og alder.

Med hensyn til Themistokles's byrd staar Cornelius Nepos, Them. c. 1: „pater eius (Themistoclis) generosus fuit“ i nogen strid med Plutarch, Them. c. 1: *πατρὸς γὰρ ἦν Νεοκλέους οὐ τῶν ἄγαν ἐπιφανῶν Ἀθήνησι*. Her synes Cornels betegnelse den rigtigste. Det kan nemlig ingen tvil være om, at Themistokles tilhørte Lykomidernes æt. Man har nemlig Themistokles's egen samtidige Simonides som kilde for, at han har gjenopbygget Lykomidernes slegtshellighed, der laa i hans hjemstavn Phlya, og som var bleven opbrændt under Xerxes's tog (Plut. Them. c. 1). Naar Plutarch alligevel

nedsætter hans slegts anseelse, maa grunden være, at han har benyttet en mod Themistokles mindre venlig stemt kilde (cnf. Toepffer, Attische Genealogie, p. 224). Lykomiderne hørte nemlig med blandt Attikas mere fremragende slegter. Hesych kalder dem en *γένος ἰθαγενῶν*. A. Brueckner, Mitth. d. Arch. Instit. Athen. Abth. B. XVI. Athen 1891, p. 203 paaviser, at Lykomiderne maa have spillet en fremragende rolle i Athen paa Peisistratidernes tid, da slegten synes allieret med disse (vel nærmest paa grund af fælles fiendskab med Alkmaioniderne). Loeschcke, De titulis aliquot atticis, Bonn 1876, p. 27 paapeger, hvorledes den i C. I. A. I, nr. 181 (fra det 5te aarh.) nævnte strateg Kleomedes Lykomedes's søn fra Phlya vistnok var en Lykomide. C. I. A. I, 446 nævnes blandt de faldne medlemmer af den kekropidiske phyle først en Lykomedes, kanske den nævnte Kleomedes's fader. C. I. A. II, 652 nævnes for aaret 398/7 en Lykomedes fra Phlya som skatmester for Athene. Lenormant, Recherches à Eleusis, p. 157 viser, at slegten ialfald i det 4de aarh. sad inde med høie presteværdigheder. Angaaende slegtens gamle og eiendommelige gentilkultus giver Dittenberger, Hermes 20, p. 16 og Toepffer, Att. Geneal. p. 208 nærmere oplysninger. Endnu langt nede i det 4de aarh. optræder Lykomiderne som kreditor for en sum penge (*Ἐφημ. Ἀρχ.* 1883). Alt dette ligesom Themistokles's egen løbebane viser, at hans familie hørte til en af de mere fremtrædende adelsætter. Paa mødrene side var Themistokles egentlig *νόθος*, halvborger; men dette lagde paa denne tid, fra Solon og til Perikles's revision af borgerlisterne, ingen synlig hindring iveien for hans karriere (cnf. Aristoteles Politik, 1319 b. 8, Philippi, Beiträge p. 50).

Hvad de mange kronologiske vanskeligheder angaar, som Themistokles's liv har at byde paa, saa har det nærmest her kun interesse at fastslaa aarstallet for hans archontat, for hans flaaadelov og for paabegyndelsen af anlægget af Peiraiæus. Det staar fast, at Themistokles engang har været første archont. Dette fremgaar af Thukydide I, 93: *ἔπεισε δὲ καὶ τοῦ Πειραιῶς τὰ λοιπὰ ὁ Θεμιστοκλῆς οἰκοδομεῖν (ὑπῆρχτο δ' αὐτοῦ πρότερον ἐπὶ τῇ ἐκείνου ἀρχῇ, ἣς κατ' ἐνιαυτὸν Ἀθηναίους ἦρχε)*. Ligeledes siger Pausanias I, 1, 2: *ὁ δὲ Πειραιεὺς . . . πρότερον δὲ, πρὶν ἢ Θεμιστοκλῆς Ἀθηναίους ἦρχεν, ἐπίνειον οὐκ ἦν*. Hertil kommer nu Aristoteles Pol. Ath. p. 71, 1 (c. 25): *. . . Θεμιστοκλέους, ὃς ἦν μὲν τῶν Ἀρεοπαγιτῶν*; var hans medlem af Areiopagos, maa han engang have været archont. De nævnte citater af Thukydide og Pausanias viser ogsaa, at Themistokles paabegyndte anlægget af Peiraiæus samme aar, som han var archont. Nu nævner Dion, Hal.

VI, 34 en Themistokles som første archont for aaret 493/2. Støttet hertil har en række forfattere¹ henlagt vor Themistokles's archontat og altsaa paabegyndelsen af arbejderne i Peiraieus til dette aar. Sætter man saa hans trierlov i forbindelse og omtrent samtidig med disse begivenheder, hvilket jo er noksaa rimeligt, saa faar man en chronologisk ordning, der stemmer med Stesimbrotos's udtalelse om, at Miltiades modsatte sig Themistokles's flaaeprojekt (Plut. Them. c. 4).

Allerede K. W. Krüger, Historisch. philol. Studien, Berlin 1837, p. 13 og fl. har seet, at en saadan tidsansættelse strider mod bestemte udtalelser af Herodot og Thukydid. Herodot VII, 143 omtaler nemlig Themistokles saaledes i tiden lige forud for slaget ved Salamis: ἦν δὲ τῶν τις Ἀθηναίων ἀνὴρ ἐς πρώτους νεωστὶ παριὼν, τῷ ὄνομα μὲν ἦν Θεμιστοκλῆς. Saaledes kunde Herodot dog ikke udtrykke sig om en mand, der havde været valgt første-archont allerede for 10 aar siden. Tukydid siger udtrykkelig, at Themistokles's flaaadelov falder, medens Athens kamp med Aigina var i fuld gang καὶ ἅμα τοῦ βαρβάρου προσδοκίμου ὄντος; med den sidste angivelse kan kun tænkes paa Xerxes's tog. Krüger henlægger derfor sikkerlig med rette Themistokles's archontat til tiden mellem Marathon og Salamis, ligesaa Clinton Fasti Hel. II, XVII—VIII og senere flere med dem. Aristoteles's Pol. Ath. viser os nu, at Krüger her har seet ret (cnf. Bauer, Lit. und hist. Forschungen p. 129 og fl.). Pag. 61, 6 (c. 22) henlægger Aristoteles Themistokles's flaaadelov til Nikomedes's archontat 483/2. Her ved falder ogsaa L. Holzapfels ansættelse af trierloven til tiden før Marathon, uagtet han holder paa Themistokles's archontat først i aaret 482/1 (Untersuchungen über die Darstellung d. Gr. Gesch. von 489 bis 413 bei Ephoros etc, Leipzig 1879, p. 189 og i Philologus 42 (1885) p. 587). Med Bauer l. c. p. 129 bliver Themistokles's archontat at henlægge til 482/1, for hvilket aar vi intet archontnavn har. Clintons ansættelse 481/0 viser sig ikke ganske korrekt, da vi af Aristoteles, Pol. Ath. p. 64, 7 lærer, at Hypsechides var archont dette aar. Den støtte, Krüger og andre har troet at finde for sin tidsbestemmelse i Scholiast til Aischines's Tim. 109, lader sig ikke længere benytte hertil efter Th. Bergks udredning i Rhein. Museum 39 p. 615. Heller ikke den søgte forbindelse mellem Themistokles's befæstning af Peiraieus og Ἐρμῆς

¹ Saaledes C. Wachsmuth, St. Athen I, 513. M. Duncker, Gr. Gesch. III, 92. E. Curtius, Gr. Gesch. II, 17 og Stadtgesch. v. Athen, p. 99. Schmidt, Das Perikleische Zeitalter II, Jena 1879, p. 7 og fl.

πρὸς τῇ πνλίδι (Harpokration under denne glosse) viser sig rigtig, da C. Wachsmuth, Stadt Athen, II, 34, som det synes med gode grunde, henfører opsættelsen af denne af Philochoros først i 5te bog af hans Atthis omtalte støtte til den kononiske murrestaurationens tid. Den af Dion. Hal. for aaret 493/2 opførte archont Themistokles, maa saaledes enten være en anden mand end vor Themistokles, eller saa maa der foreligge en feiltagelse fra Dionysios's side. Stesimbrotos's fortælling om Miltiades's opposition mod Themistokles's flaadelov bliver endelig at henvise til fablernes verden og faar saaledes samme skjæbne som andre af denne upaalidelige forfatters notiser.

Ekskurs 7.

Den atheniensiske flaade ved Salamis.

Som bekjendt angiver Herodot den hellenske flaades styrke ved Salamis til 380 trierer, hvoraf 180 skulde falde paa Athens part. Disse tal er blevne angrebne af J. Beloch, Beiträge zur Bevölkerungslehre I, Leipzig 1886, p. 508 og fl. Hans argumenter er følgende: Trækker vi de 180 attiske skibe fra totalsummen 380, bliver det 200 igjen for alle de andre stater. Nu siger det sig selv, at summen af alle disse umulig kan have udgjort et saadant rundt tal. Tallet 200 er det primære, og dette er saa af Herodot efter bedste skjøn fordelt paa de forskellige stater; thi Herodot kan ikke antages at have havt for sig autentiske oplysninger om de forskellige kontingenters styrke¹. Paa grund heraf fremkommer da ogsaa Herodots runde tal for de enkelte staters skibe. En undtagelse er der dog herfra, og det er, naar han angiver atheniensernes styrke ved Artimision til 127; dette tal er af en saadan natur, at man maa tro, at det er autentisk. De 53 attiske skibe derimod, som kommer til under kampen, de er kun opfundne for at skaffe frem tallet 180 ved Salamis. Nu ligger det i sagens natur, og Herodot siger det ogsaa udtrykkelig, at alle disponible attiske skibe var med ved Artimision; da nu hertil kom de store tab i de her leverede slag (Herodot VIII, 16, 18), saa er det klart, at athenien-

¹ Striden mellem tallet 380 og summen af alle de opnævnte kontingenter, nemlig 366, fjerner Beloch paa samme maade som Duncker, Gr. Gesch. III, 270, ved at tildele Korinth 40 skibe og Leukas 5.

serne maa have havt færre skibe end 127 ved Salamis. Ktesias's angivelse, at der kjæmpede 110 attiske skibe i dette sidste slag, har derfor stor sandsynlighed for sig. Opmerksomhed fortjener det ogsaa, at Aischylos (Persae 399 og fl.), der jo kjæmpede med ved Salamis, taler om 310 græske skibe; falder heraf de 200 paa de andre stater, bliver der 110 igjen for den atheniensiske kontingent. Athen stillede saaledes over en tredjedel af den samlede styrke; men dette var ikke nok for Perikles's samtidige; derfor vokser summen hos Herodot til 180, saa man kunde tale om, at halvparten af skibene var attiske (Herodot VIII, 44); ja taleren hos Thukydide I, 74 nøier sig ikke hermed, men siger, at Athen stillede hele to tredjedele af den hele flaaede.

Saavidt jeg ser, maa et blik paa den attiske flaaedes udvikling føre til samme resultat, som Beloch her er kommen til. Athens flaaede før Perserkrigene bestod kun af 50 skibe; hertil kom de 20, som de fik fra Korinth (Herodot VI, 89. Thukydide I, 41, 2). Herved faar vi da de 70 skibe, Miltiades havde for Paros (cnf. Duncker, Gr. Gesch. II, 584 note). Om nogen videre forøgelse af flaaeden før Themistokles's tid hører vi intet. Da Themistokles fremtraadte med sit lovforslag, bestod saaledes den attiske flaaede i høiden af 70 skibe. Heraf kan vel flere have været mindre brugbare paa grund af ælde, hvortil kommer, at neppe mange var trierer, og det var jo kun saadanne, athenienserne skal have stillet ved Salamis. De 20 fra Korinth erhvervede har ikke usandsynlig været trierer (Thukydide I, 13, 2); derimod kan dette kun have gjældt yderst faa af de gamle atheniensiske; Thukydide udtrykker sig nemlig saaledes om tiden lige før Xerxes's tog: *Αἰγινῆται γὰρ καὶ Ἀθηναῖοι, καὶ εἰ τινας ἄλλοι, βραχέα ἐκέκρητο καὶ τούτων τὰ πολλὰ πεντηχοτόροισι*.

I umiddelbar fortsættelse hermed fortæller Thukydides derpaa paa følgende maade om Themistokles's flaaedebygning: *ὁψέ τε, ἀφ' οὗ Ἀθηναίους Θεμιστοκλῆς ἐπεισεν Αἰγινήταις πολεμοῦντας, καὶ ἅμα τοῦ βαρβάρου προσδοκίμου ὄντος, καὶ τὰς ναῦς ποιήσασθαι, αἰσπερ καὶ ἐναυμάχησαν, καὶ αὗται οὐκ ἔχον διὰ πάσης καταστρώματα* (interpunktionen efter Schmidt, Zeitalter der Perikles II, 12; *ὁψέ τε* hører sammen med *καὶ αὗται . . .*). Thukydide har altsaa intet tal, men siger udtrykkelig, at det var med de af Themistokles byggede skibe, der tillige var de første større krigsskibe, der byggedes i Athen, at søkampen, d. v. s. slaget ved Salamis blev leveret. Den samme fremhæven af, at det var med den af Themistokles nyskabte flaaede, at slaget ved Marathon blev udkjæmpet, gjenfinder vi hos Plutarch, Them. c. 4. *ἐκατὸν γὰρ ἀπὸ τῶν*

χορημάτων ἐκείνων ἐποιήθησαν τριήρεις, αἱ καὶ πρὸς Ξέρξην ἐνανυμάχησαν, samt hos Aristoteles, Pol. Ath. p. 64, 3 (c. 22): λαβὼν δ' ἐπὶ τούτοις ἐνανπηγήσατο (Θεμιστοκλῆς) τριήρεις ἑκατὸν . . . , αἷς ἐνανυμάχησαν ἐν Σαλαμῖνι πρὸς τοὺς βαρβάρους. Efter Thukydides's og Aristoteles's fremstilling er det altsaa med den nybyggede flaade, at slaget leveres. Om nogen supplerings af denne før slaget hører vi intet, ligesom det heller ikke kan have været tid hertil; det kan have været vanskeligt nok at faa den i 483/2 vedtagne nybygning færdig i de to aar, der var til disposition. Hertil kommer, at vi nu ved, hvilken ekstraordinær anledning det var, der bevirkede flaadebygningen; det var en tilfældig indtægt, der kom ind engang for alle, der gjorde denne mulig. Med den engang vedtagne nybygning var midlerne opbrugt; der var ikke mere at tage af. Efter det kjendskab, man nu har til flaadebygningen og dens historie, kan der ikke længere være tale om, som hidtil delvis gjort, at anse denne identisk med Diodors beretning i XI, 43 for aaret 477/6 om en da vedtagen beslutning om en aarlig nybygning af 20 skibe. Dette maa hænge sammen med søforbundets stiftelse (cnf. Holzapfel, Untersuchungen, p. 191).

Hvormange skibe byggedes ifølge Themistokles's forslag? Nu, da vi kjender loven saa at sige i dens ordlyd, kan der jo ikke længere være tvil om tallet. Det var hundrede, det samme antal, som vi allerede har kjendt fra Polyain I, 30, 6, Plut. Them. c. 4, Liban. IV, p. 396, samt Cornelius Nepos, Them. c. 2 (c. 7 lægger saa Cornelius uden videre 100 skibe til uden at nævne, hvordan de skaffedes, selvfølgelig kun for at faa det gjængse store antal af attiske skibe ved Salamis). Herimod staar Herodot VII, 144: τότε Θεμιστοκλῆς ἀνέγνωσε, Ἀθηναίους τῆς διαιρέσεως ταύτης πανσαμένους νέας τούτων τῶν χρημάτων ποιήσασθαι διηχοσίαις ἐς τὸν πόλεμον τὸν πρὸς Αἰγινήτας λέγων . . . αὔται τε δὴ αἱ νέες τοῖσι Ἀθηναίοισι προσποιηθεῖσαι ὑπάρχον ἐτέρας τε ἔδεε προσνανπηγέσασθαι. K. W. Krüger, Hist. Phil. Studien I, p. 28 vil stryge διηχοσίαις som en senere indkommen glosse. Men dette er ikke muligt, da Justin II, 12, 12 har: namque Atheniensis post pugnam Marathoniam praemonente Themistocle *ducentas* naves fabricaverunt, noget Trogus direkte eller indirekte maa have fra Herodot (cnf. Holzapfel, Philologus 42 (1884) p. 584). Jeg har allerede nævnt Herodots tendens til at øge Athens betydning; her maa hans tal i ethvert tilfælde vige for Aristoteles's citat af selve loven¹.

¹ Hvordan Herodots talstørrelser er lavede, viser sig tydeligst ved den maade, han faar samlet de 180 attiske skibe ved Salamis. Det var

Maa vi saaledes blive staaende ved tallet 100 for de nybyggede skibe, vil man se, at det kunde holde haardt nok for athenienserne at stille 110 trierer ved Salamis. Thi beregner man tabene ved Artimision samt de 20 tomme skibe, som de ifølge Herodot VIII, 1 overlod chalkidierne, saa kan man umulig komme til et høiere tal, naar de blot har havt 100 plus endel ældre trierer at rutte med. Man kan nemlig ikke gaa ud fra, at mange atheniensere har været istand til at møde frem med privat skib, saaledes som Kleinias gjorde (Herodot VIII, 17).

Ekskurs 8.

Areiopagos og slaget ved Salamis.

Aristoteles's beretning i Pol. Ath. p. 65 (c. 23) lyder saaledes: Raadet paa Areiopagos vandt atter magt paa Xerxes's togs tider *οὐδενὶ δόγματι λαβοῦσα τὴν ἡγεμονίαν ἀλλὰ διὰ τὸ γενέσθαι τῆς περὶ Σαλαμῖνα ναυμαχίας αἰτία. τῶν γὰρ στρατηγῶν ἐξαπορησάντων τοῖς πράγμασι καὶ κηρυξάντων σφῆξιν ἕκαστον ἑαυτὸν, πορίσασα δραχμὰς ἑκάστῳ ὅκτὼ διέδωκε καὶ ἐνεβίβασεν εἰς τὰς ναῦς.* At Aristoteles havde udtalt sig saaledes om Areiopagos's optræden ved denne anledning, vidste man jo allerede før af Plutarch, Them. c. 10, der fortæller det samme med udtrykkelig henvisen til Aristoteles som kilden (sml. ogsaa Cicero de officiis I, 22, 75). Om selve dette faktum er der da heller ikke grund til at tvile; det strider ikke mod, hvad vi ellers hører, naar undtages den samme- steds af Plutarch anførte fortælling hentet fra Kleidemos, hvorefter det var Themistokles, der ved en list skaffede pengene. Denne sidste version klinger i og for sig eventyrlig (cnf. Oncken, Die Staatslehre des Aristoteles II, p. 467) og lader sig let forklare som en af de mange senere udsmykninger, hvormed sagnet pleier at ud- styre alle merkelige mænd; alt skal samles om dem.

Derimod har man god grund til at underkaste Aristoteles's karakteristik af situationen i sin almindelighed kritik: *τῶν γὰρ στρατηγῶν ἐξαπορησάντων τοῖς πράγμασι καὶ κηρυξάντων σφῆξιν ἕκαστον*

de 127, der fra begyndelsen var med ved Artimision + de senere tilkomne 53; men han glemmer tabene ved Artimision, hvorom han VIII, 16 siger *πολλὰ μὲν δὴ τῶν Ἑλλήνων διεφθείροντο* og c. 18 . . . *Ἀθηναῖοι, τῶν αἱ ἡμίσεαι τῶν νέων τετραμέναι ἦσαν.*

ἐαυτόν. Det er paa dette sted Aristoteles om at gjøre at faa rigtig frem det fortjenstfulde ved Areiopagos's optræden ved denne anledning, da han heri og det vistnok med rette søger grunden til dets nye magtstilling (cnf. Politik 1304 a 20). Derfor maa han sterkt fremhæve den almindelige raadvildhed og opløsning. Herigjennem skydes Areiopagos for meget i forgrunden, og skildringen bliver uretfærdig for Themistokles. Det beror paa en overdrivelse fra Aristoteles's side, naar han siger, at strategerne var raadvilde; det er nemlig efter hele Herodots fremstilling ikke tvilsomt, at ialfald Themistokles vidste, hvad han vilde, nemlig levere søslag. En anden ting er, at forholdene var saa vanskelige, den almindelige nød og fortvivelse saa stor, at han stod der saa at sige magtesløs. Da var det, han fandt den nødvendige saavel moralske som pekuniære støtte hos Areiopagos's medlemmer, saaledes at han kunde faa realiseret sin plan. Nu, noget andet behøvede heller ikke at ligge i Aristoteles's udtryk om strategernes raadvildhed, hvis vi ikke havde det andet udtryk: *κηρυξάντων σφῆξιν ἕκαστον ἑαυτόν*; thi dette forudsætter, at strategerne havde opgivet al tanke om slag, noget, der strider mod hele den øvrige tradition. Herodot VIII, 41 udtrykker sig herom saaledes: *μετὰ τὸν ἄπαιξιν (til Salamis) κήρυγμα ἐποιήσαντο (strategerne), Ἀθηναίων τῇ τις δύναται σφῆξιν τὰ τέχνα καὶ τοὺς οἰκέτας*, hvilket jo er noget andet; alle skulde redde sine familier og saa begive sig ombord paa flaaden. Med Herodot stemmer ogsaa Diodor XI, 13, 4. *οἱ δὲ Ἀθηναῖοι . . . τέχνα καὶ γυναικας τῶν τε ἄλλων χρησίμων, ὅσα δύνατον ἦν, εἰς τὰς ναῦς ἐκθέντες διεκόμισαν εἰς Σαλαμῖνα* samt Justin II, 12, 16 *probato consilio coniuges liberosque cum pretiosissimis rebus abditis insulis relictæ urbe demandant*. Diodors og Justins overensstemmende beretning viser, at vi her nogenlunde ordret har med Ephoros's fremstilling at gjøre; denne har altsaa holdt sig til Herodot. Senere forfattere gaar videre og laver af Herodots og Ephoros's ord en ordentlig beslutning i folkeforsamlingen i sagens anledning istedetfor, at det hele beroede paa en ordre fra strategerne, selvfølgelig saaledes at Themistokles er forslagsstilleren. Dette er dog sandsynligvis blot en senere udsmykning, da de ældre kilder intet ved derom (cnf. A. Bauer, Themistokles p 130). Ephoros kan ikke være den, der har foretaget denne forandring, saaledes som Busolt, Gr. Gesch. II, p. 164 note antyder muligheden af; thi hans beretning gjenfinder vi, som allerede fremhævet, nogenlunde ordret hos Diodor og Justin; Justins *probato consilio* gaar nemlig paa Themistokles plan at forsvare sig med flaaden i sin almindelighed. Aristoteles's referat af indholdet af strategernes ordre, der i høiden har fundet tilslut-

ning hos Cicero de off. I, 22, 75 maa vige for Herodots, saa meget mere, som vi kan paavise grunden til, at Aristoteles giver sagen et saadant misvisende anstrøg; han vil fremstille Areiopagos's gjerning i det bedst mulige lys, baade paa grund af sin forkjærlighed for denne institution i sin almindelighed og som en forklaring paa, at den atter vandt magten. Derimod er der ingen grund til at antage, at den mod Themistoklos alt andet end forudindtagne Herodot skal have givet sagen en for denne fordelagtigere behandling, end rigtig er.

Hvor fik nu Areiopagos de penge fra, de 8 drachmer, som de uddelte til hver borger. Müller Strübing, Aristophanes und die hist. Kritik p. 249 mener, at den efter Themistokles's flaaadelov nødvendige og mulige finansforvaltning var overdraget Areiopagos, og at det er af statskassens beholdning, at pengene udredes. Af samme opfatning er Oncken, Die Staatslehre des Aristoteles II, 468; Areiopagos forvaltede statens midler, der kom ind fra Laurion. Denne forklaring er ikke mulig; for det første ved vi nu, at de penge, der disponeredes ved Themistokles's flaaadelov, ikke toges af en opspareret beholdning, men var en sum, der var kommen ind engang for alle. Dernæst ved vi intet om, at Areiopagos nogensinde har havt med statens finanser at gjøre; dette er ikke engang rimeligt, og endelig vilde det jo ingen fortjeneste have været af Areiopagos, om det paa denne maade havde skaffet pengene; det kunde dog ikke gjøre det fortjent til at komme i besiddelsen af magten.

M. Duncker, Gr. Gesch. III, 264. A. Philippi, Areiopagos und die Epheten p. 293. Busolt, Gr. Gesch. II, 164 mener, at det var tempelgods, Areiopagos ved denne anledning greb til. Imod denne forklaring kan ganske de samme indvendinger gjøres som mod den første. Det samme gjælder E. Curtius, Gr. Gesch. II, 74, der lader Areiopagos for anledningen beklædes med diktatorisk myndighed. Boeckh, Staatshansk. d. Ath. I³ 188 udtaler intet bestemt om kilden.

Grote, Hist. of Gr. V, 148 har ganske vist truffet det rette; det var af sin egen lomme, at Areiopagos's medlemmer skaffede pengene. Det var med andre ord adlen, der her traadte hjælpende til og ved sin optræden skabte orden tilveie og gjorde det muligt for Themistokles at udføre sine planer. Lønnen for adlens loyale og konduitemæssige optræden var, at den forsamling, der fortrinsvis var sammensat af adlens medlemmer, vandt øget magt og betydning, saa den øverste ledelse i de følgende aar kom til at ligge hos dem¹

¹ Efter at dette er nedskrevet, ser jeg, at George Cox i Academy 1692 nr. 1059 p. 153 opfatter sagen paa samme maade.

Indhold.

	Side.
Kapitel 1. Oversigt over udviklingen indtil Kleisthenes	3
— 2. Den kleisthenske reform	18
— 3. Det kleisthenske samfund	52
— 4. Den indre udvikling fra Kleisthenes til Perserkrigene	68
— 5. Athen og Perserkrigene	80
— 6. Søforbundets stiftelse. Aristeides's reform	103
Ekskurs 1. Demernes antal paa Kleisthenes's tid	126
— 2. Det atheniensiske byterritoriums forhold til phylerne	127
— 3. Har Solon foreslaaet nogen modus for forfatningsfor- andringer	128
— 4. Kvalificationer for archontembedet	129
— 5. De kleisthenske phratrier	133
— 6. Themistokles's slegtsskabsforhold og alder	143
— 7. Den atheniensiske flaade ved Salamis	146
— 8. Areiopagos og slaget ved Salamis	149

DF 277 .R3

Raeder, Anton Henrik, 185
Athens politiske udvikling i t

010101 000

0 1163 0219278 0

TRENT UNIVERSITY

DF277 .R3

Raeder, Anton, Henrik.

Athens politiske udvikling i
tiden fra Kleistheses til
Aristeides's reform.

DATE

ISSUED TO

251652

